

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Н. В. ВЕРЛОС

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК У СХЕМАХ І ТАБЛИЦЯХ

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності

«Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми

«Правоохоронна діяльність» : в 2 частинах

Частина 1

**Запоріжжя
2026**

УДК: 342(075.8)
В334

Верлос Н. В. Конституційне право : навчальний посібник у схемах і таблицях для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність» : в 2 ч. Ч.1 Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2026. 142 с.

Навчальний посібник «Конституційне право: у схемах і таблицях» підготовлено для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність». Видання спрямоване на систематизоване та наочне засвоєння основних інститутів конституційного права.

Матеріал структуровано відповідно до чинного законодавства України, з урахуванням положень Конституції України, практики Конституційного Суду України та сучасних тенденцій розвитку конституціоналізму в умовах воєнного стану. Теоретичні положення подано у формі схем, таблиць, логічних конструкцій і узагальнюючих блоків, що сприяє кращому розумінню змісту конституційно-правових норм, механізмів їх реалізації та гарантій захисту прав людини і громадянина.

Для успішного засвоєння теоретичного матеріалу навчальний посібник доповнено практичними завданнями та кейсами, тестами, контрольними питаннями, переліком рекомендованої літератури та нормативно-правових актів до всіх тем навчального курсу та запропоновано термінологічний словник.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ №1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ОСНОВНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ.....	6
Тема 1. Конституційне право України як провідна галузь національної системи права.....	6
Тема 2. Конституція України - Основний Закон суспільства і держави.....	44
Тема 3. Засади конституційного ладу України.....	62
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ №2 КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ІНШИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....	72
Тема 4. Конституційно-правовий особи в Україні.....	72
Тема 5. Правове регулювання інституту громадянства та конституційно-правовий статус інших категорій осіб в Україні.....	87
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	126
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ВСІХ ТЕМ КУРСУ.....	164
	176
	176

ВСТУП

Процес становлення та розбудови Української держави збігся з реформуванням політичної системи та становленням нових демократичних інститутів публічної влади, формуванням громадянського суспільства, утвердженням нових принципів економічної системи, що базуються на ринкових відносинах. Це об'єктивно призвело до підвищення ролі Конституційного права як нормативної основи вивчення цих процесів.

Як відомо, Україна знаходиться на шляху побудови демократичної, соціальної, правової держави, утвердження реальної, а не лише декларативної демократії, як основний напрям розвитку політичної системи сучасної України передбачає серед його складових зміцнення правових засад усього того, що підлягає впливу конституційного права, а саме: державного, громадського, економічного, політичного життя, міжособистісних відносин. Усвідомлення цього постулату пояснює значимість і необхідність вивчення відповідних розділів Конституційного права.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Конституційне право» полягає у формуванні цілісної системи знань та уявлень про основні поняття, якими оперує наука конституційного права, розкрити положення теоретичного вчення про конституцію та показати особливості конституційного процесу в Україні, сформуванню комплексну систему знань про демократичні засади організації та здійснення державної влади та місцевого самоврядування, взаємовідносини публічної влади з громадянським суспільством.

Завдання дисципліни полягає у виробленні компетентностей необхідних для усвідомлення студентами значення Конституції України як Основного Закону суспільства і держави та як найвищої політичної та духовної цінності нації. Шляхом детального аналізу проблем конституційного права повинні бути підвищені не тільки загальноюридичні знання студентів, а й рівень відчуття студентами повноцінними членами українського громадянського суспільства.

Одночасно навчальна дисципліна має і велике пізнавальне значення, оскільки отримані знання сприятимуть формуванню демократичних поглядів, сучасної правосвідомості громадян нашої держави. Адже багато конституційно-правових інститутів, які запроваджено сьогодні в Україні, спочатку виникли у конституційному праві зарубіжних країн (конституції, парламентаризм, розподіл влади), а вже потім відбулась їх рецепція у конституційно-правовий простір нашої держави, а тому розуміння їх генезису, сучасних перспектив розвитку – крок до вирішення актуальних питань державотворення в Україні.

Сучасний стан державотворення в Україні, яка обрала вектор зовнішньополітичного розвитку, спрямований на євроінтеграцію, вимагає від майбутнього юриста наявності з одного боку загальних, інформаційно-світоглядних компетентностей, з іншого боку, спеціальних фахових компетентностей, що орієнтовані чи базуються на порівняльно-правовому

матеріалі і передбачають знання та аналіз конституційно-правового законодавства. Саме тому вивчення конституційного права повинно забезпечувати студентам належний рівень професійних знань, які можуть бути реалізовані у практиці державотворення нашої країни.

В Україні традиційно фаховий спеціаліст розглядається як освічена людина з широким світоглядом, наявністю ґрунтовних енциклопедичних знань, практичних навичок для розв'язання складних проблем, що виникають в процесі професійної діяльності. Особливо актуально це в умовах стрімкої глобалізації світової спільноти, коли знань національного права вже недостатньо для того, щоб стати сучасним юристом.

Вивчення особливостей розвитку конституційного права, здійснення аналізу національних особливостей форми держави, взаємовідносин держави і суспільства, організації і функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування надає змогу не тільки розширити кругозір студентів спеціальності публічне управління та адміністрування, а й усвідомити роль держави та особи у світі.

У навчальному посібнику подано виклад теоретичного матеріалу у вигляді схем та таблиць. Для більш його успішного засвоєння теоретичного матеріалу запропоновано практичні завдання, контрольні питання, перелік рекомендованої літератури та нормативно-правових актів до всіх тем навчального курсу та розроблено термінологічний словник.

В результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні:

знати :

- взаємозв'язок між конституційним правом як галуззю права, наукою та навчальною дисципліною,;
- предмет конституційного права України основні і допоміжні методи дослідження конституційного права України;
- еволюцію конституційного будівництва, основи теорії Конституції;
- характеристики загальних засад конституційного ладу України;
- конституційну регламентацію прав, свобод та обов'язків людини і громадянина

вміти :

- володіти конституційно-правовими поняттями і категоріями;
- використовувати знання з конституційного права України в юридичній практиці;
- відслідковувати зв'язки норм конституційного права з нормами інших галузей права;
- в межах допустимого давати аналіз і тлумачення норм конституційного права;
- використовувати конституційно-правові процедури захисту прав і свобод людини і громадянина;
- обґрунтовувати конституційність і доцільність правових рішень.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ №1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ОСНОВНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

Тема 1. Конституційне право України як провідна галузь національної системи права

План

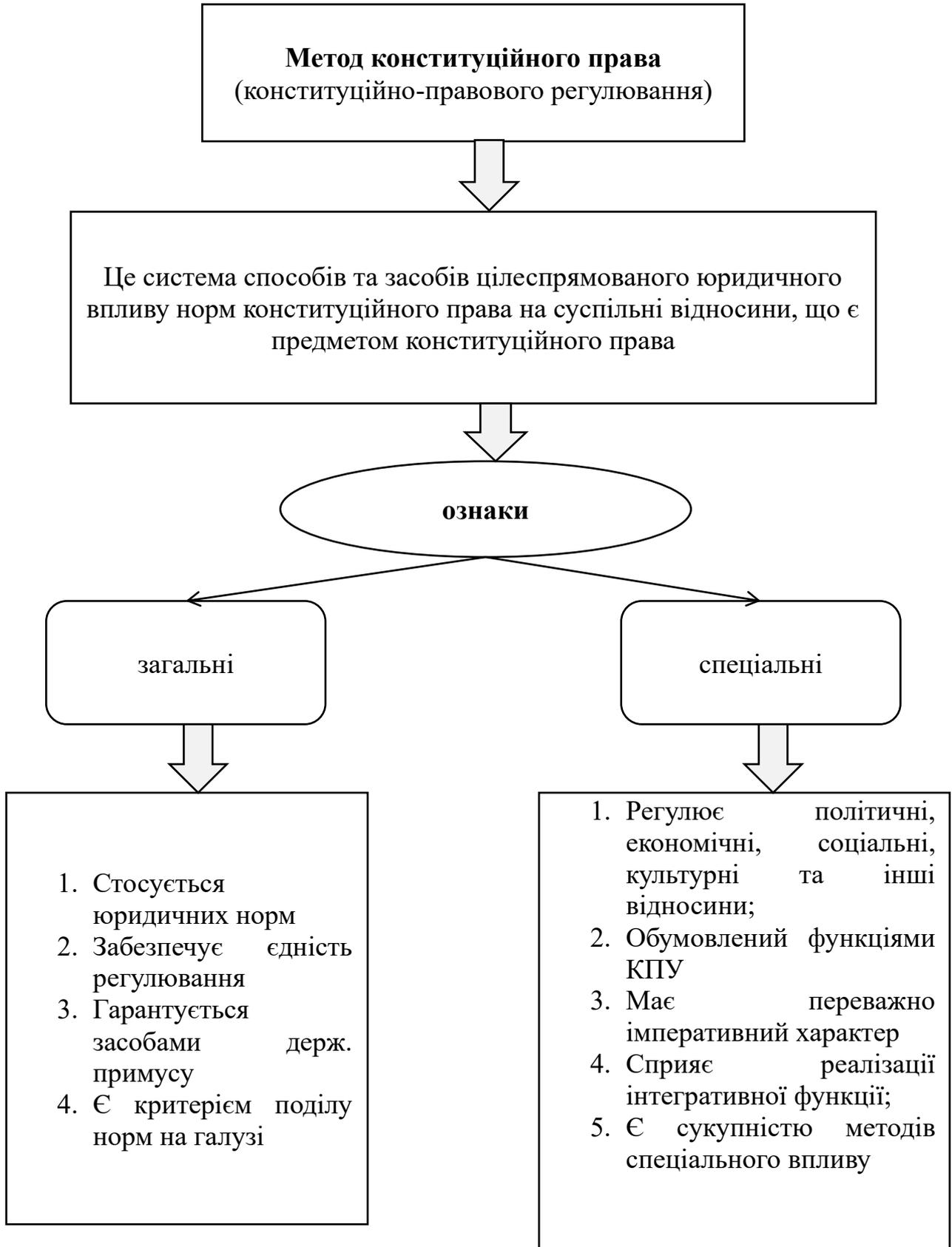
1. Поняття конституційного права України. Конституційне право України як галузь права, наука і навчальна дисципліна. Місце і роль конституційного права в національній системі права України.
2. Предмет конституційно-правового регулювання і конституційно-правових відносин в Україні.
3. Метод конституційно-правового регулювання в Україні.
4. Принципи конституційного права України.
5. Система та структура конституційного права України. Конституційно-правові інститути та норми.
6. Поняття конституційно-правових відносин, їх склад, особливості і види.
7. Джерела конституційного права України: поняття, види.
8. Конституційно-правова відповідальність: поняття, підстави, форми

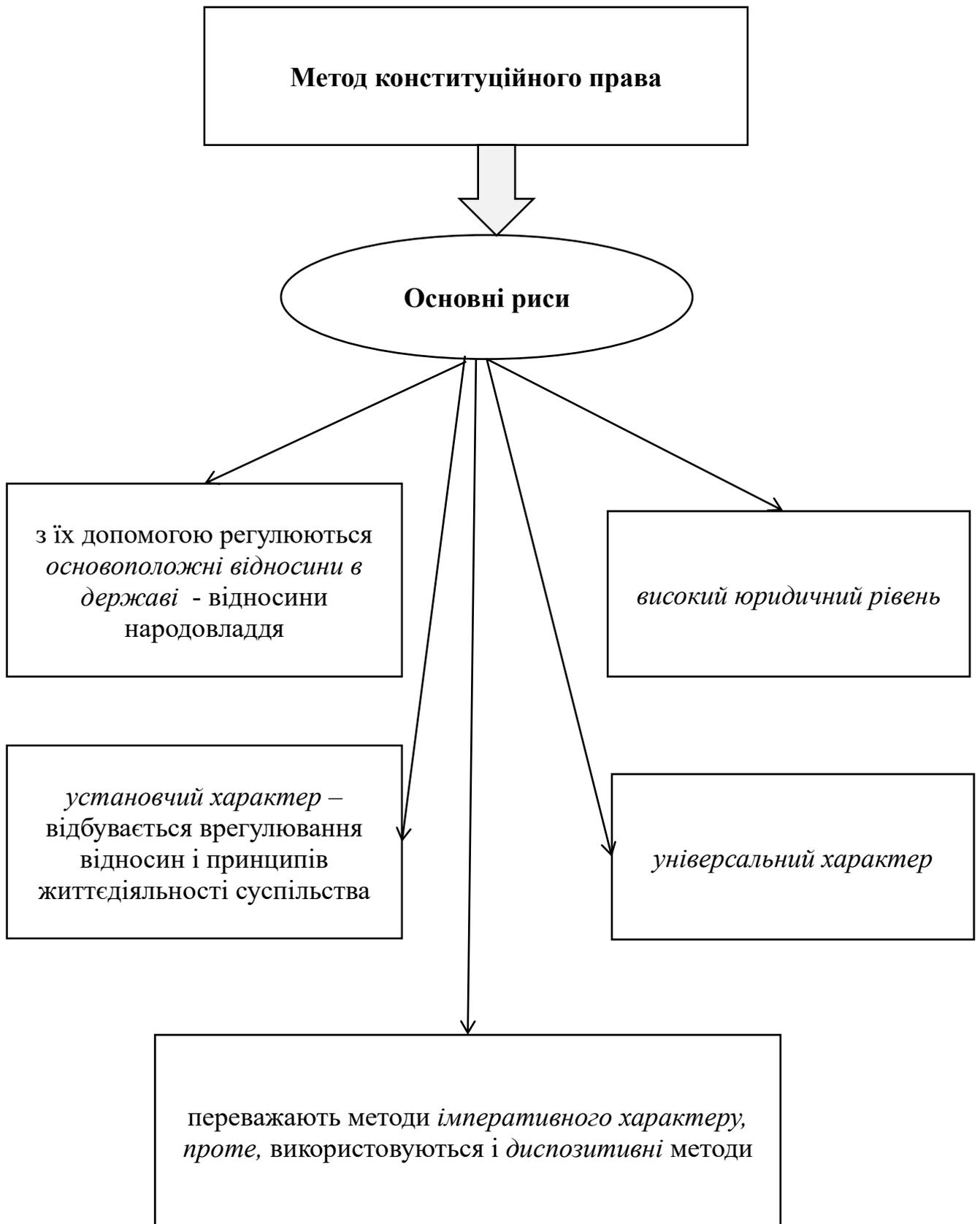

Основні риси конституційного права як галузі права

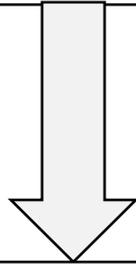

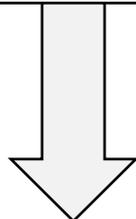

Імперативний (субординації) – є пріоритетним

Передбачає регулювання суспільних відносин зверху донизу на владно-імперативних засадах тобто базується на владі й підкоренні

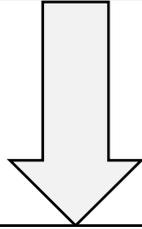
Наприклад, використовується під час здійснення виконавчої влади

Диспозитивний (координації)

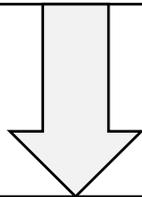
підкреслює демократичний потенціал конституційного права України і виявляється у рівності деяких суб'єктів конституційно-правових відносин

Наприклад, місцеве самоврядування є відділеним від держави, вищі органи державної влади рівні у відносинах між собою, в деяких випадках відносини між державою та особою тощо

Конституційного зобов'язання

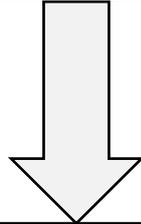

Виявляється у спонукальному щодо суб'єктів характері приписів

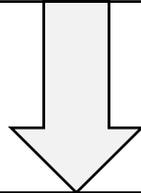

Кожен зобов'язаний не заподіювати
шкоду природі, культурній спадщині.
Відшкодовувати завдані ним збитки
(ст.66)

Конституційного дозволу

Виявляється у закріпленні міри можливої поведінки суб'єктів конституційного права

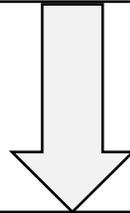
Кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч.1 ст.41)

Заборони

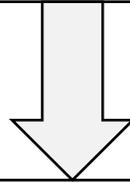
Передбачає юридичне обмеження правосуб'єктності учасників конституційних правовідносин, що має на меті запобігання здійсненню конституційного делікту

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ч.2 ст.27)

Конституційного устанавлення

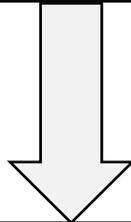

Полягає в нормативному устанавленні, визначенні основ суспільного і державного ладу, безпосередньої демократії, правового статусу людини, організації та функціонування публічної влади тощо (закріплюється переважно у нормах дефініціях)

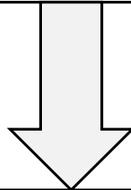

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст.1)

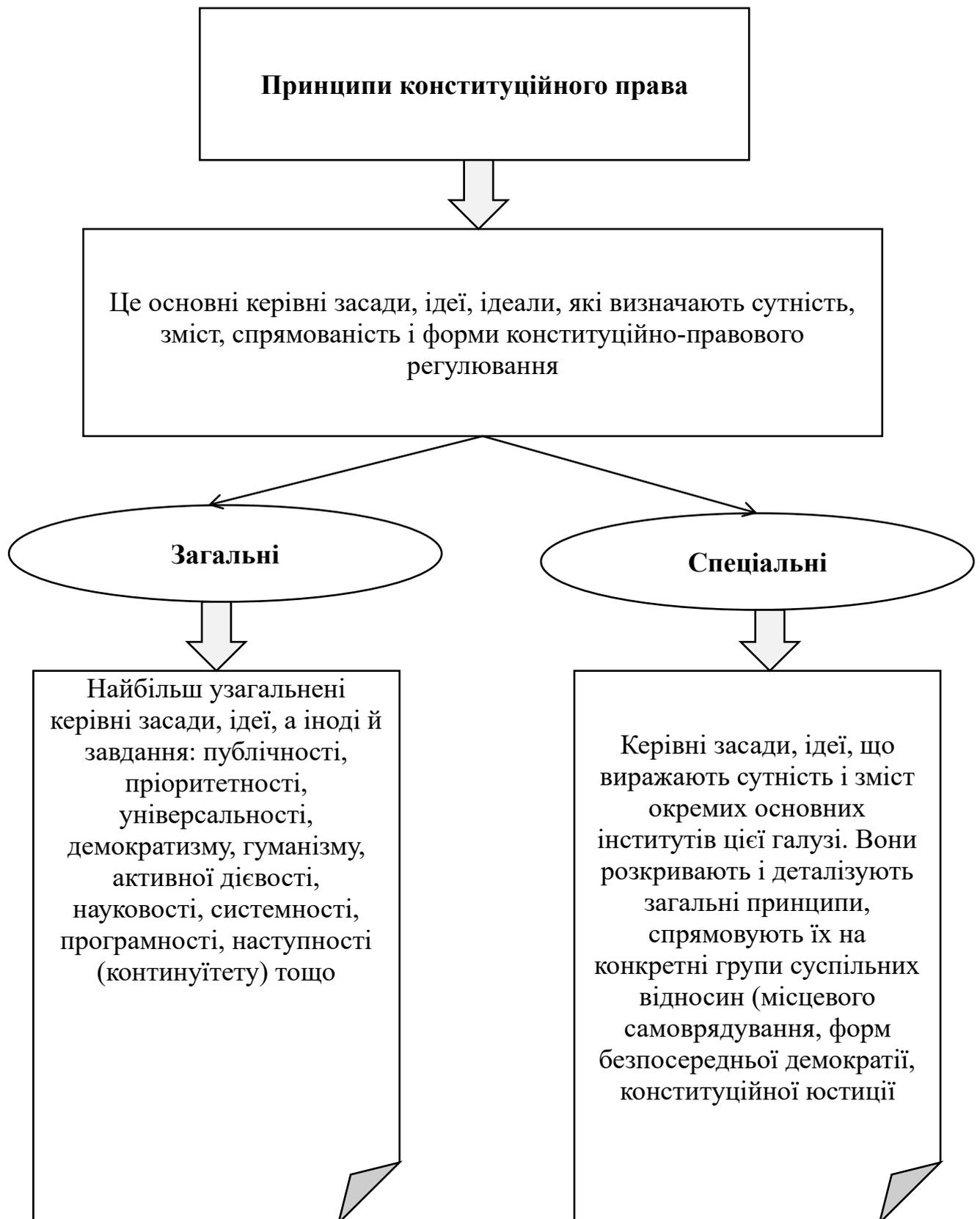
Конституційного нормування

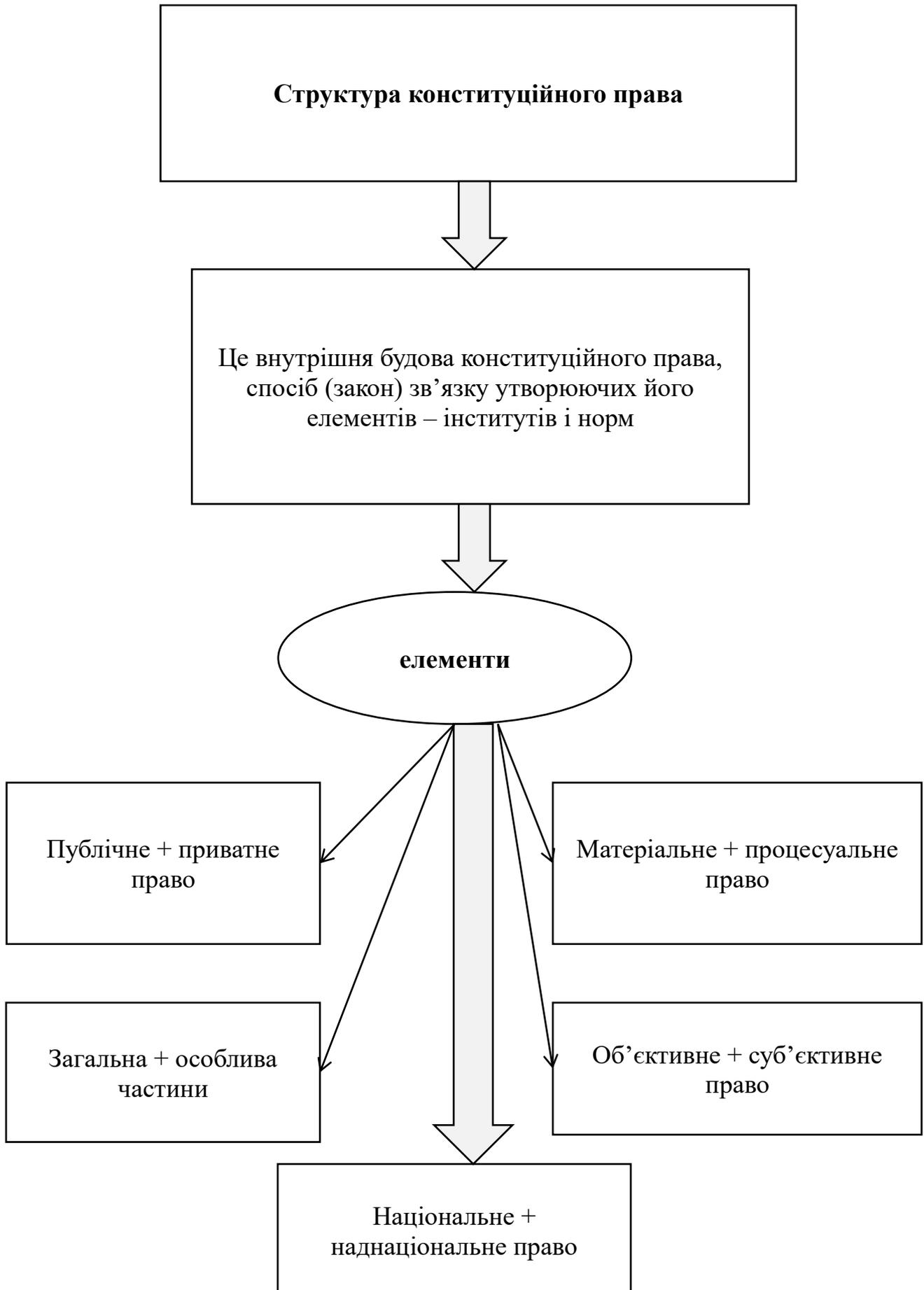

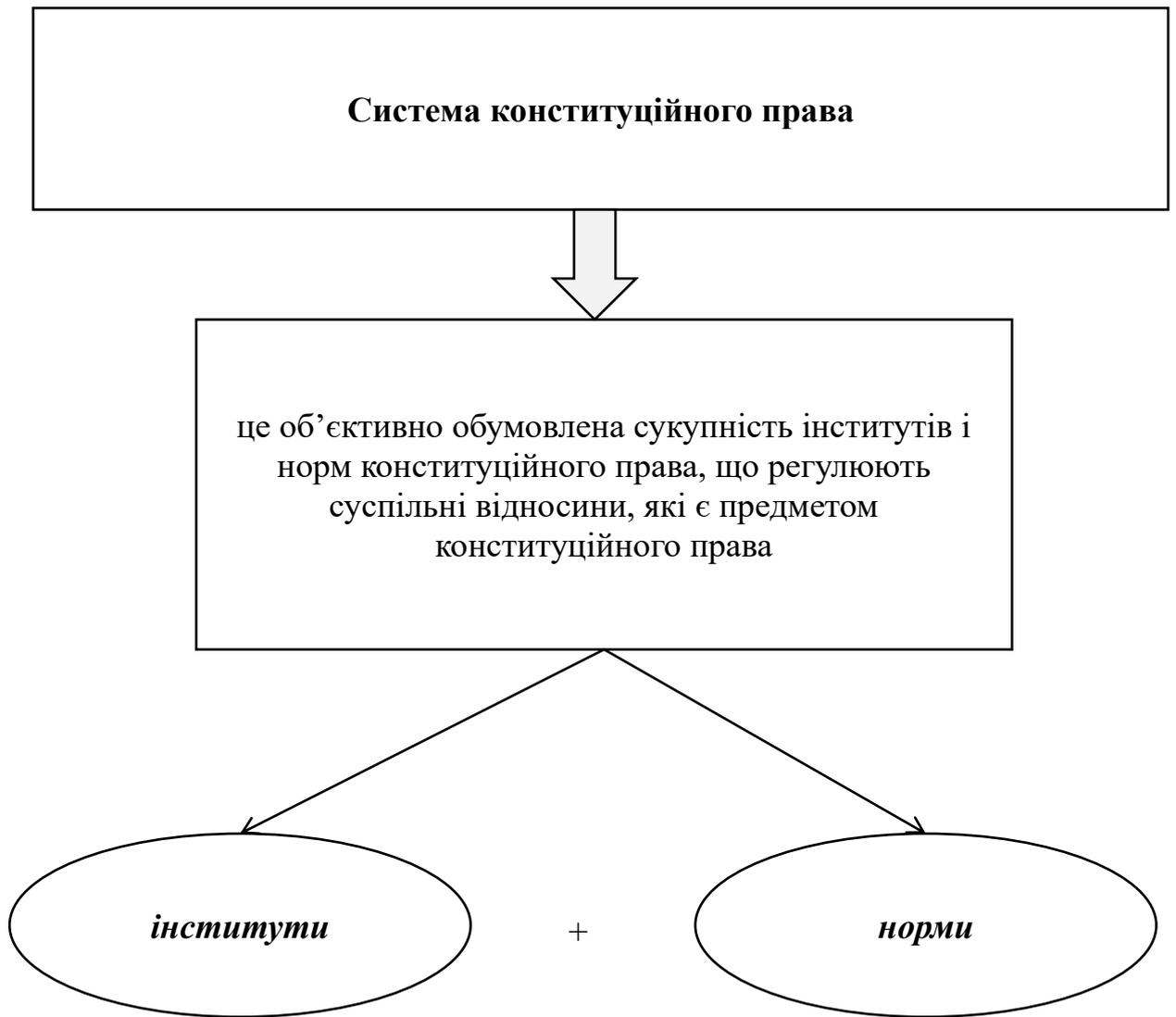
Є характерним для закріплення правового статусу особи (за винятком політичних прав) у межах та обсязі конституційного закріплення без конкретизації цього інституту

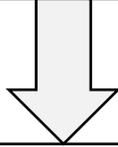
Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини
(ч.1 ст.27)

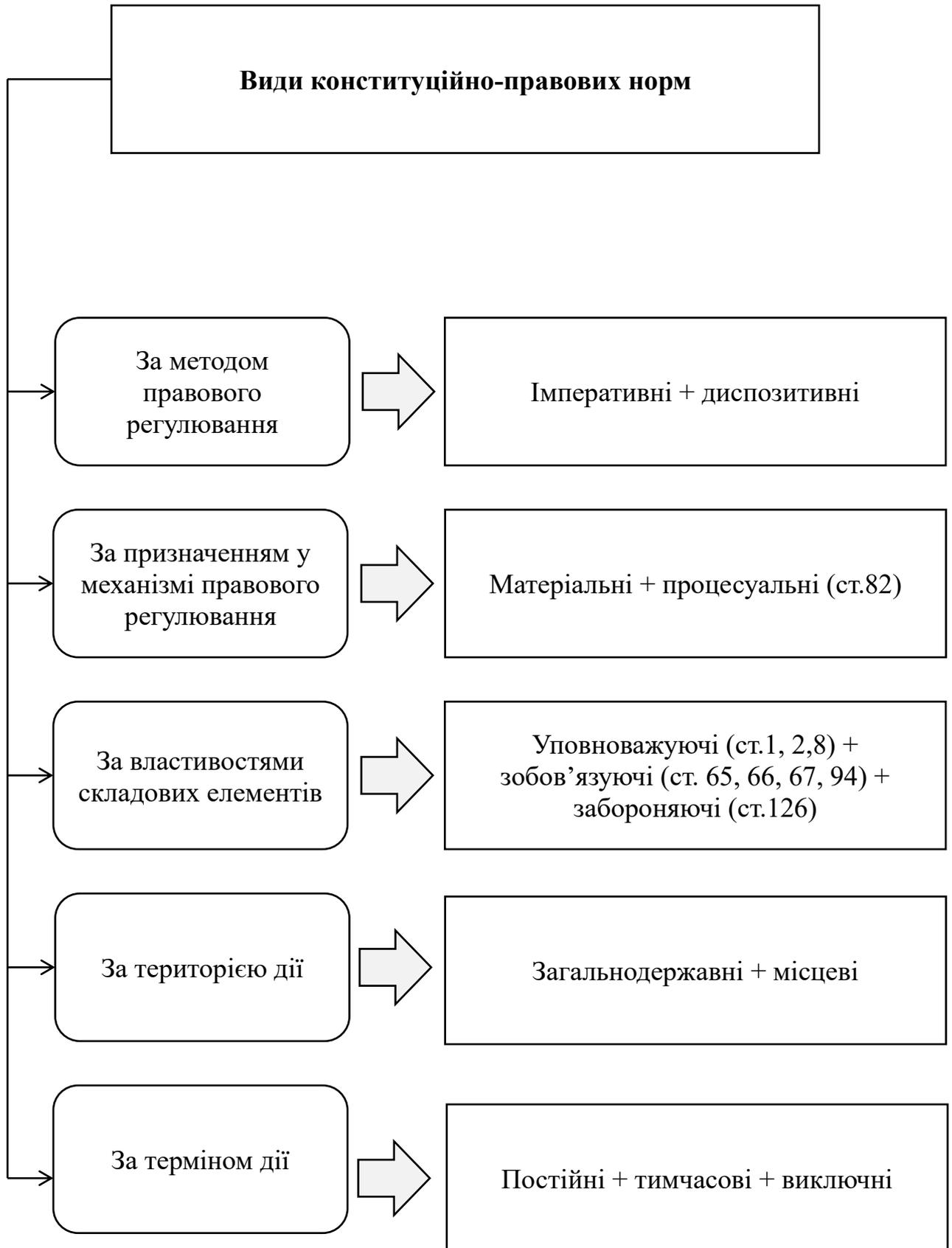

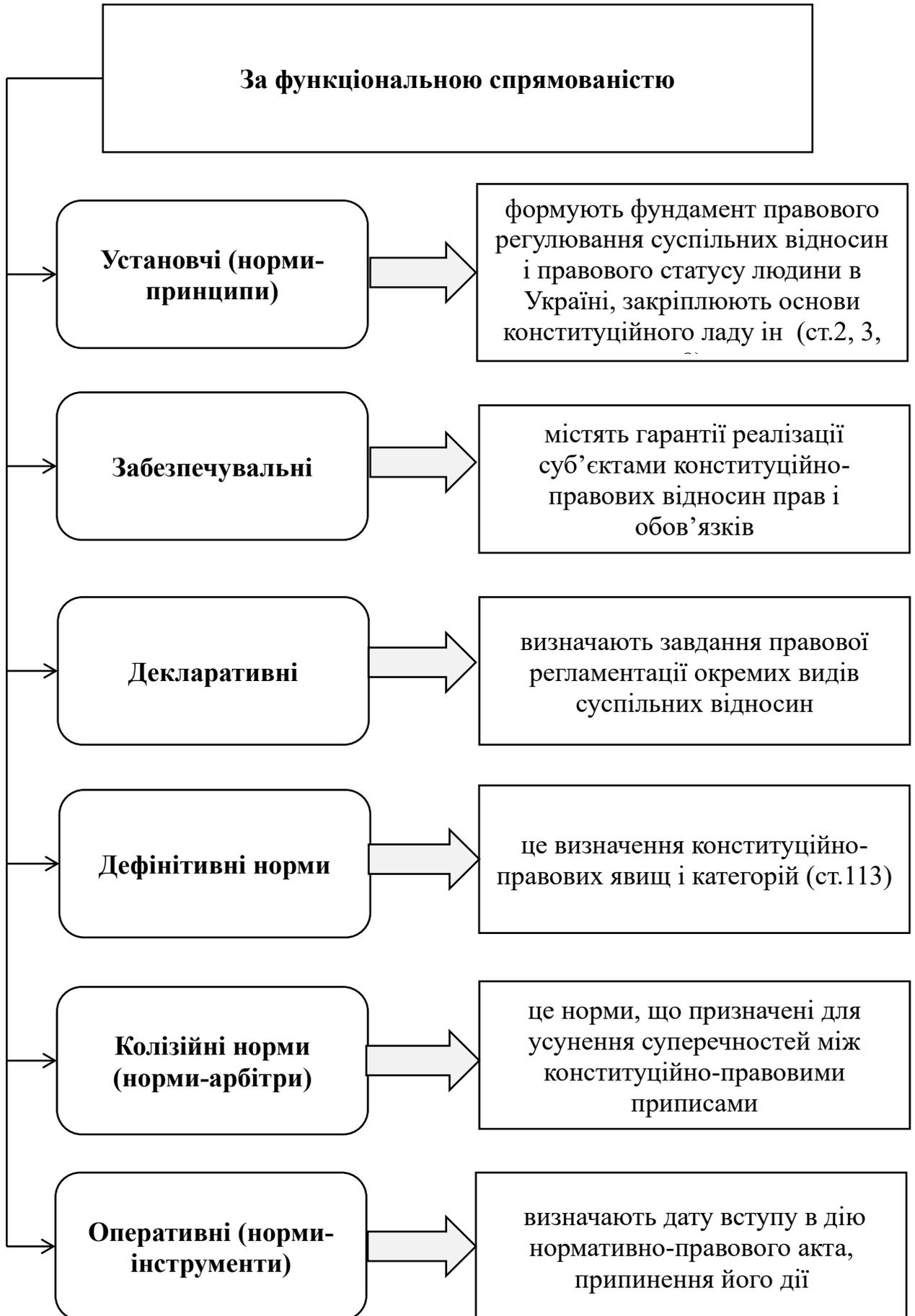

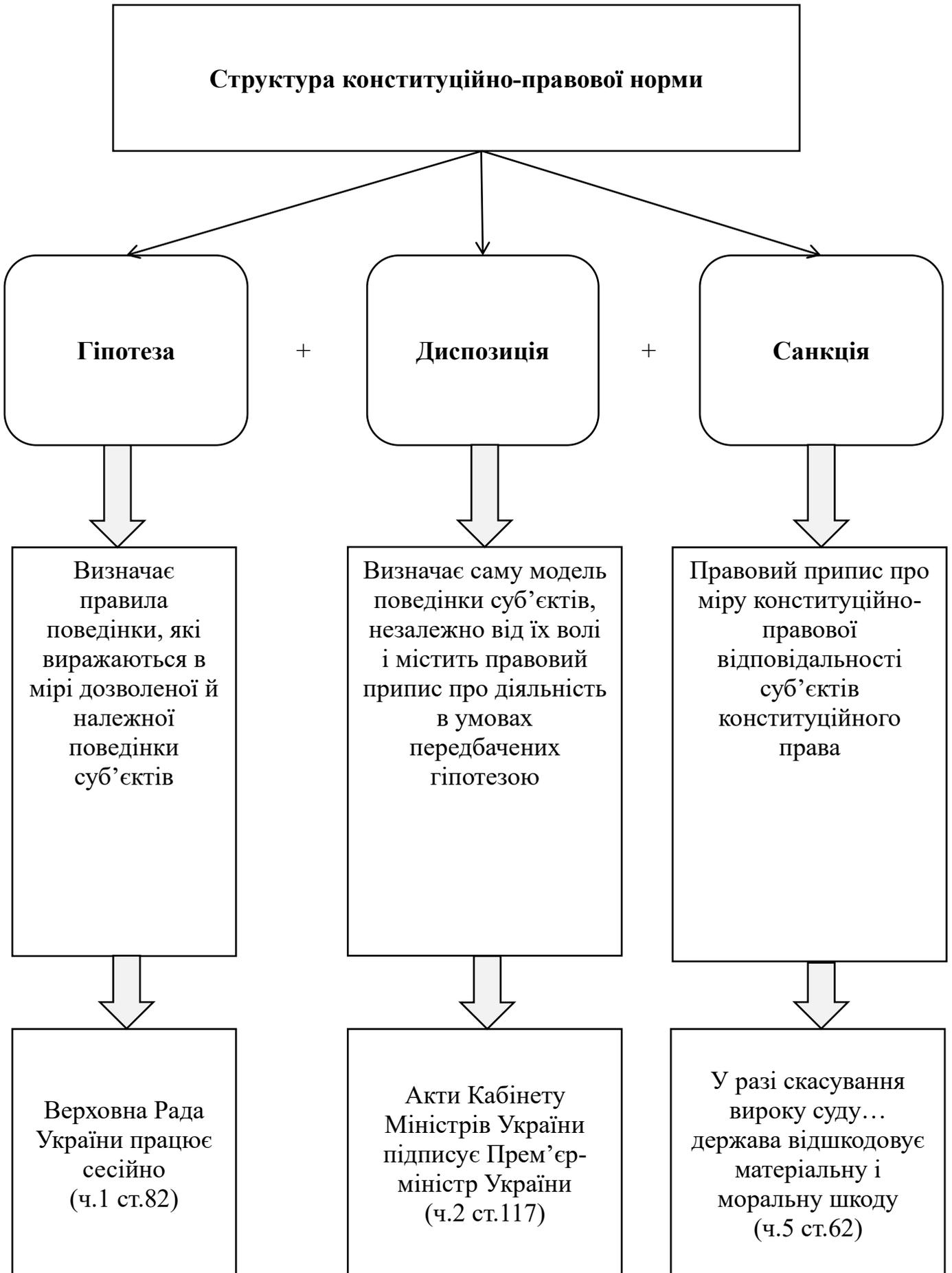
Конституційно-правова норма

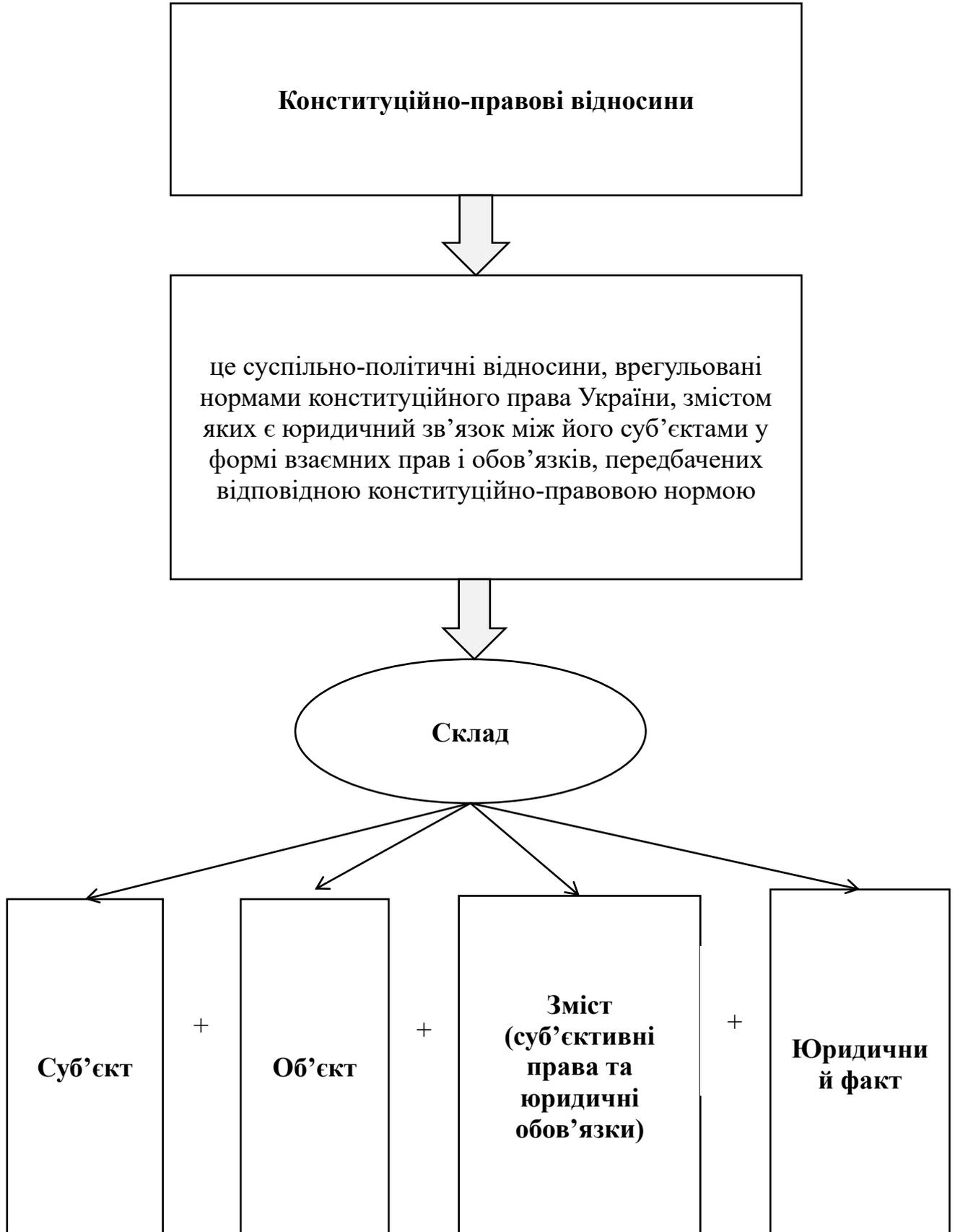
Це формально визначене, встановлене чи санкціоноване українським народом, державою чи суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки, що регулює суспільні відносини, які є предметом конституційного права з забезпечується внутрішнім переконанням або за допомогою легального примусу

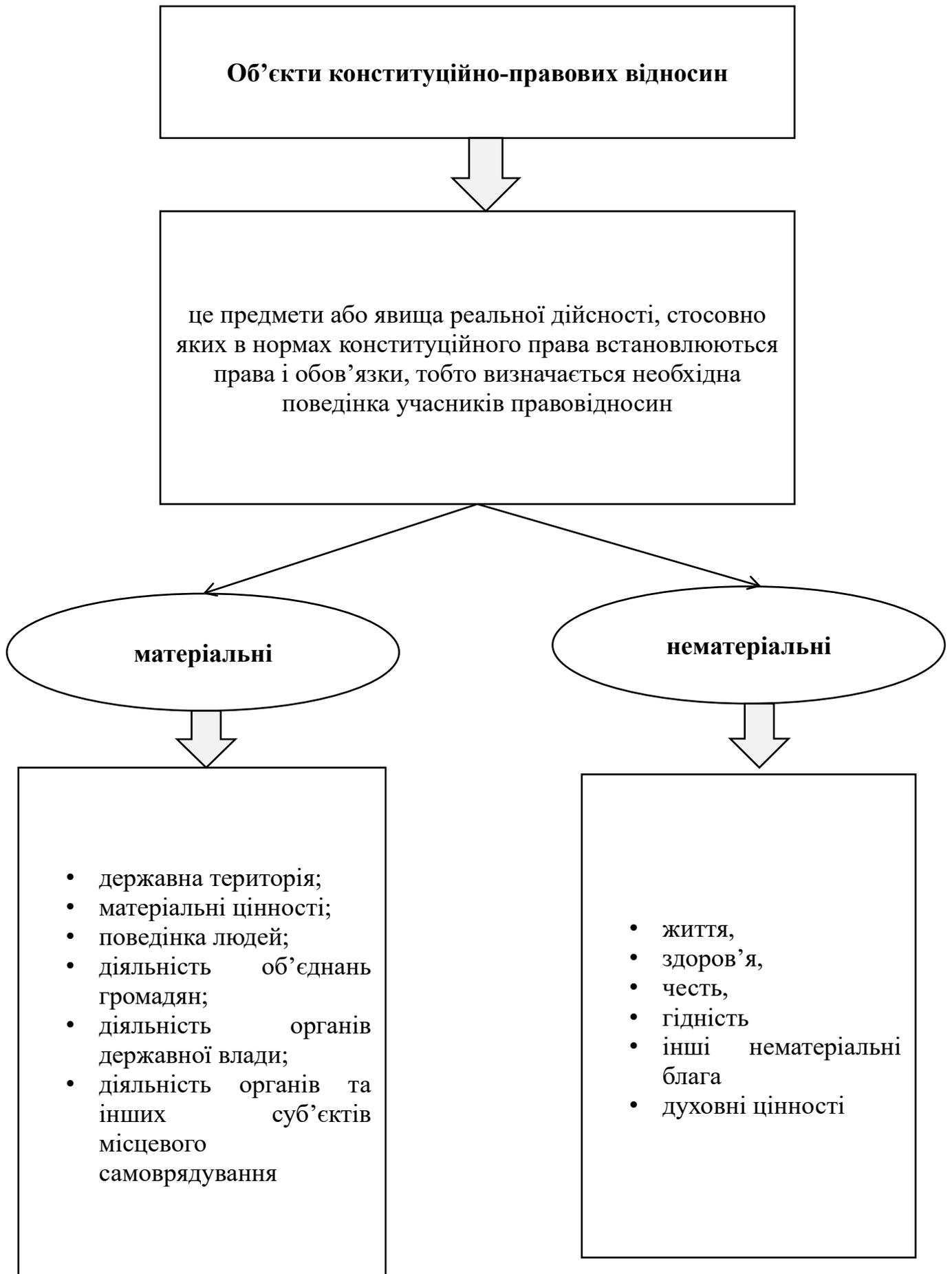

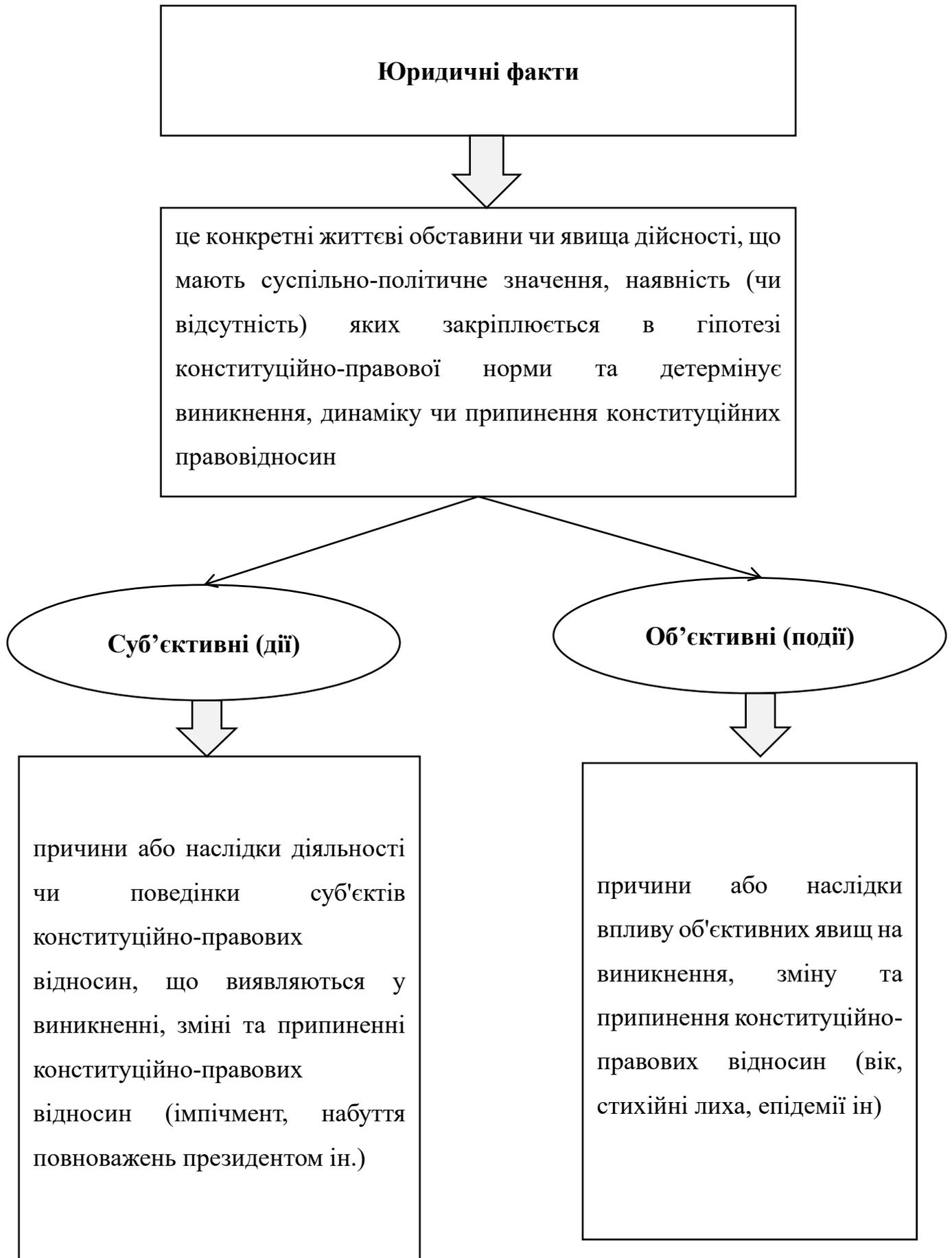

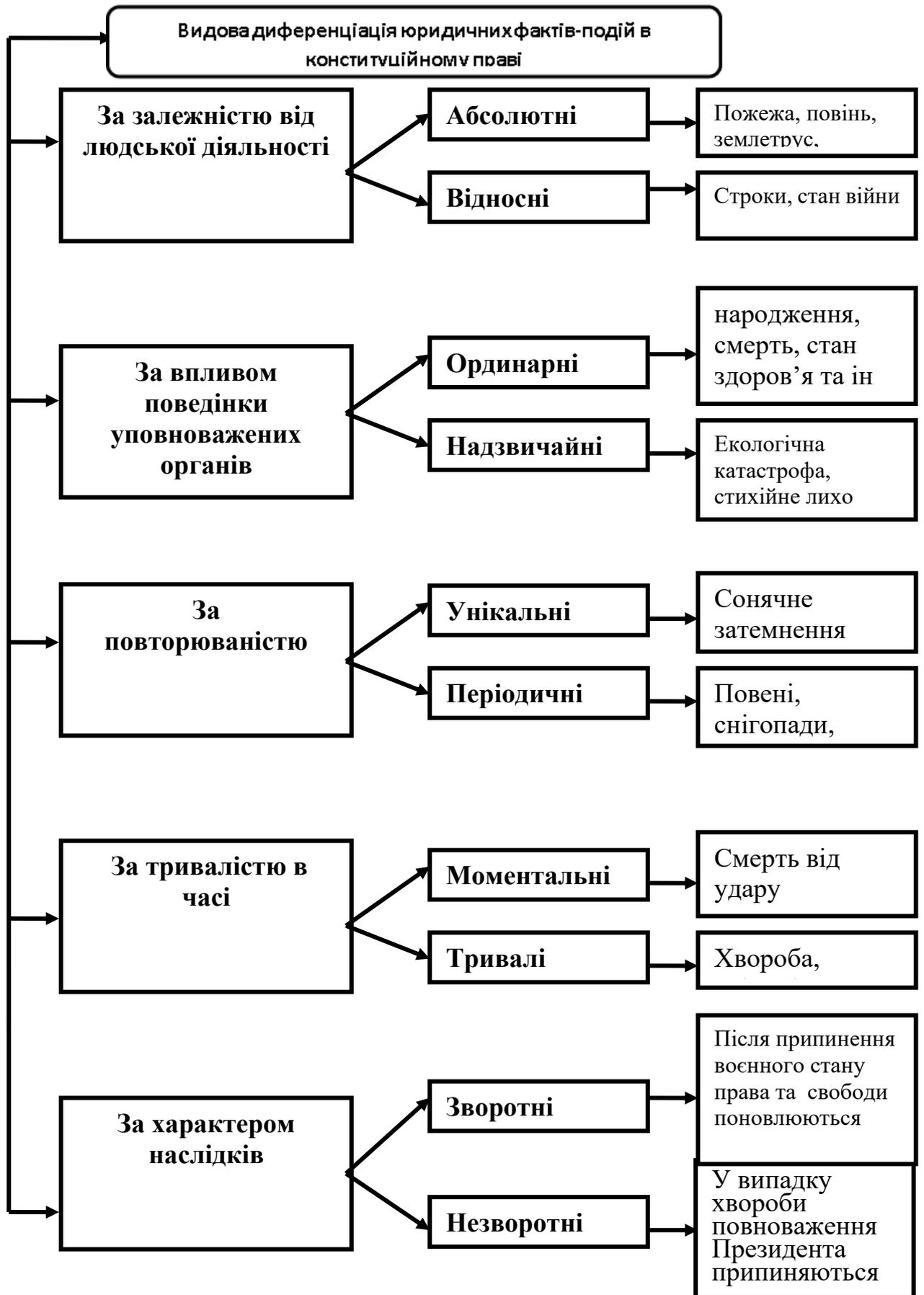

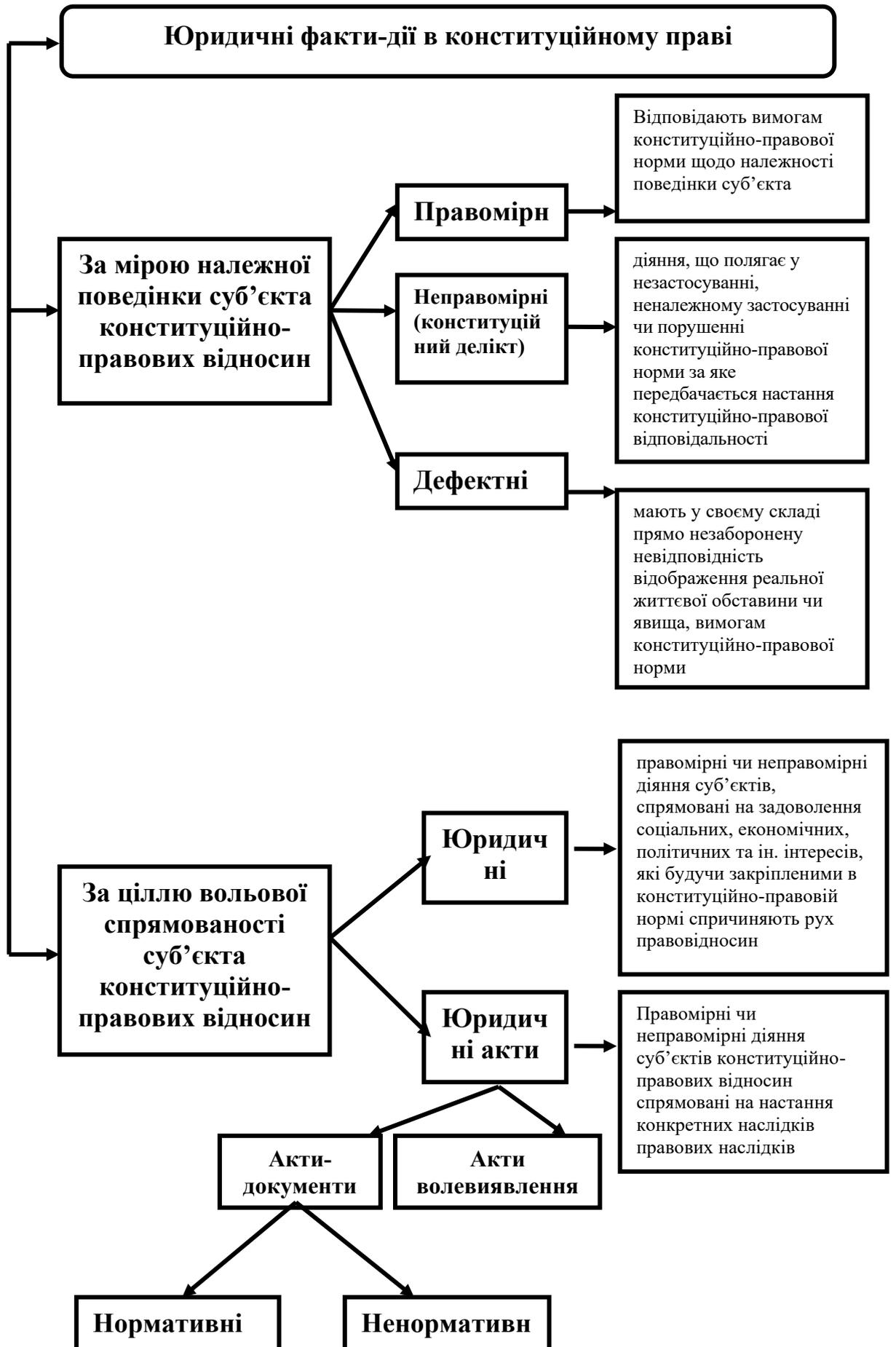

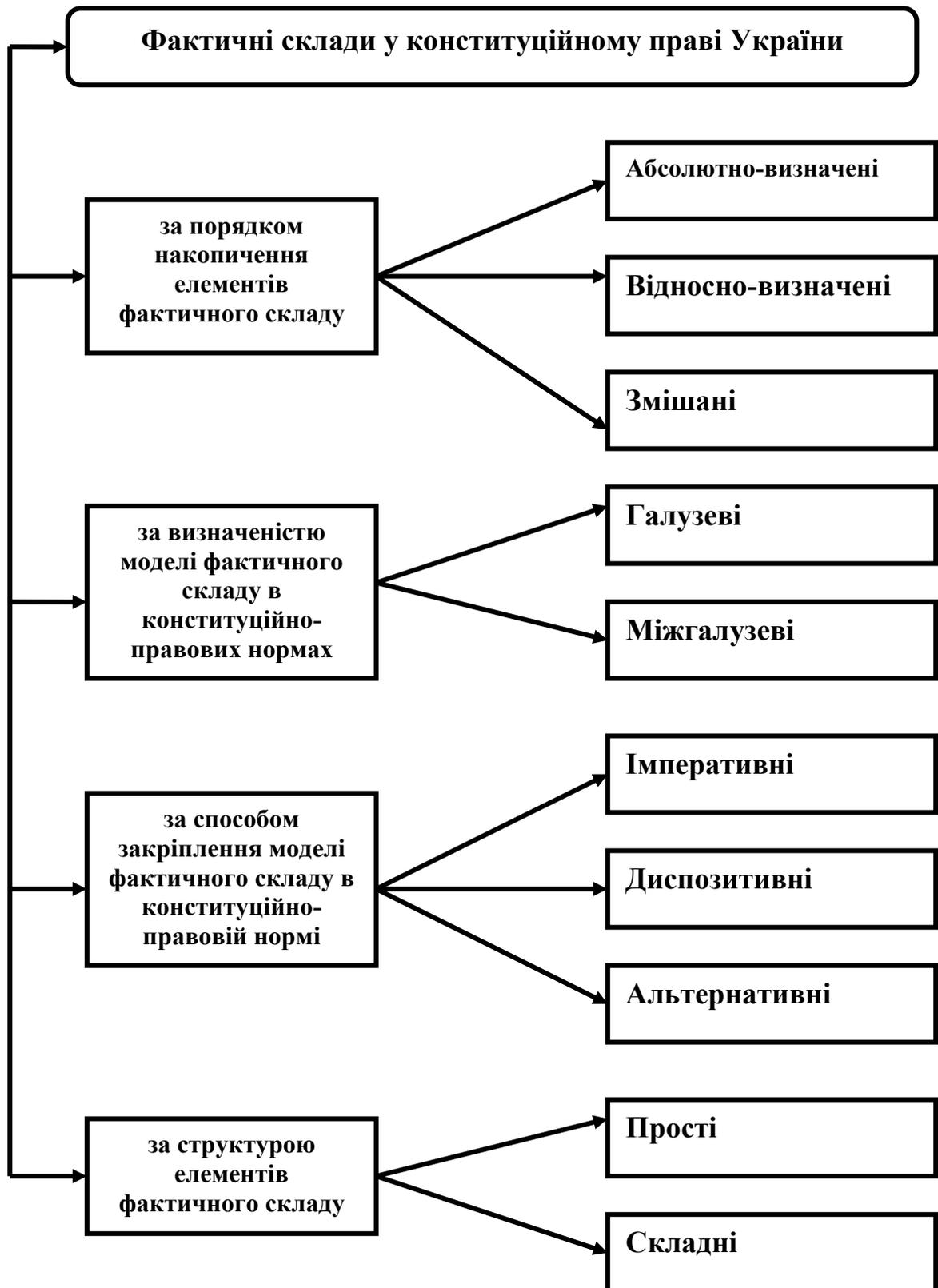

Джерела конституційного права

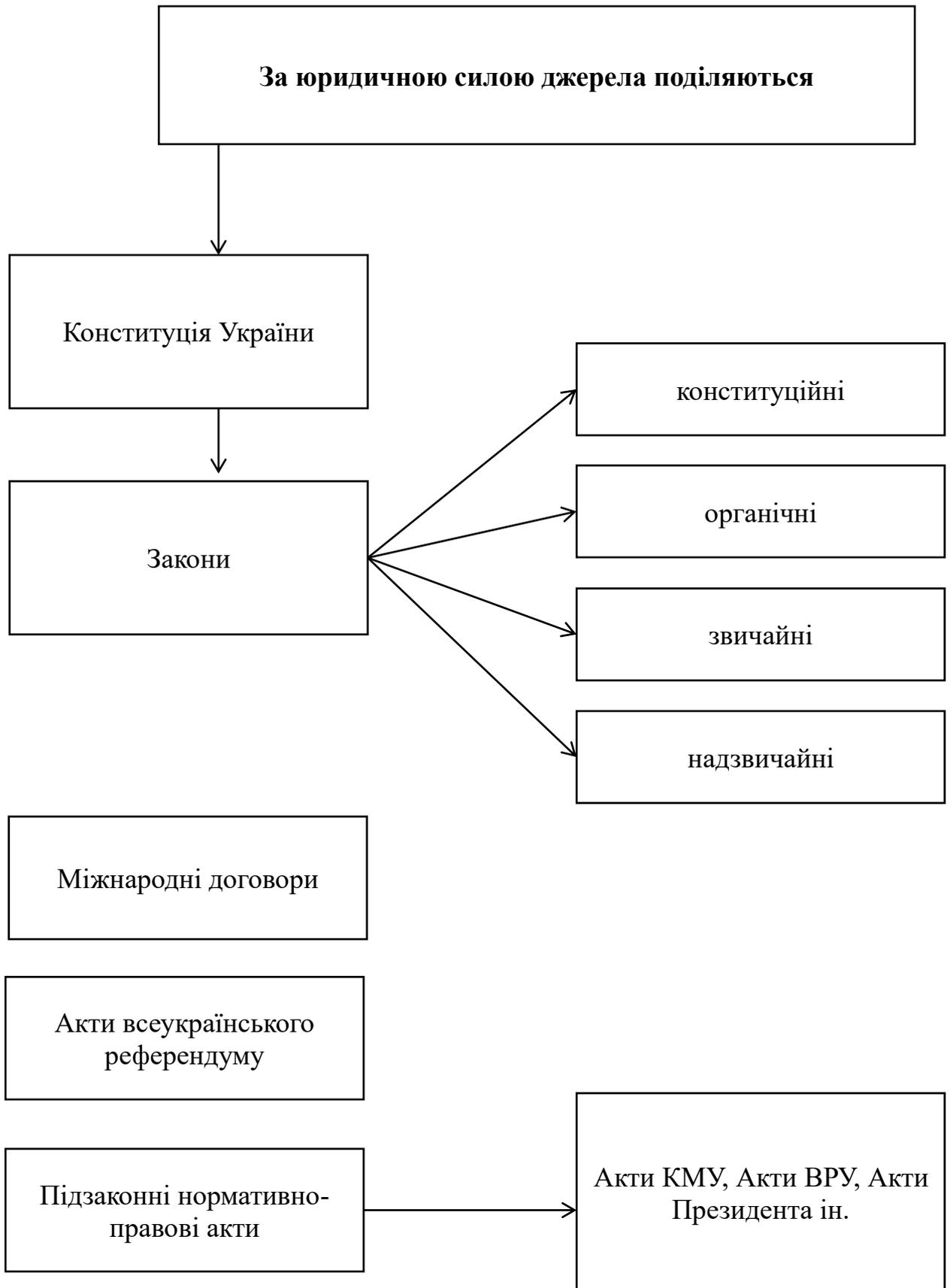
Зовнішня форма об'єктивації (вираження і закріплення) конституційно-правових норм, що мають юридичне загальнообов'язкове значення (юридичну силу)

За юридичною силою

1. Конституційні,
2. законодавчі,
3. підзаконні,
4. локальні

За формою

1. Нормативно-правові акти,
2. Договори
3. Судові прецеденти,
4. Акти інших соціальних норм (моралі, етики)

Конституційно-правова відповідальність

Це особливий вид юридичної відповідальності, що має складний політико-правовий характер, настає за скоєння конституційно-правового делікту та яка виявляється у несприятливих наслідках для суб'єкта конституційного делікту

Об'єкт

- Конституційний лад,
- Законність,
- Правопорядок,
- права і свободи людини та ін.

Об'єктивна сторона

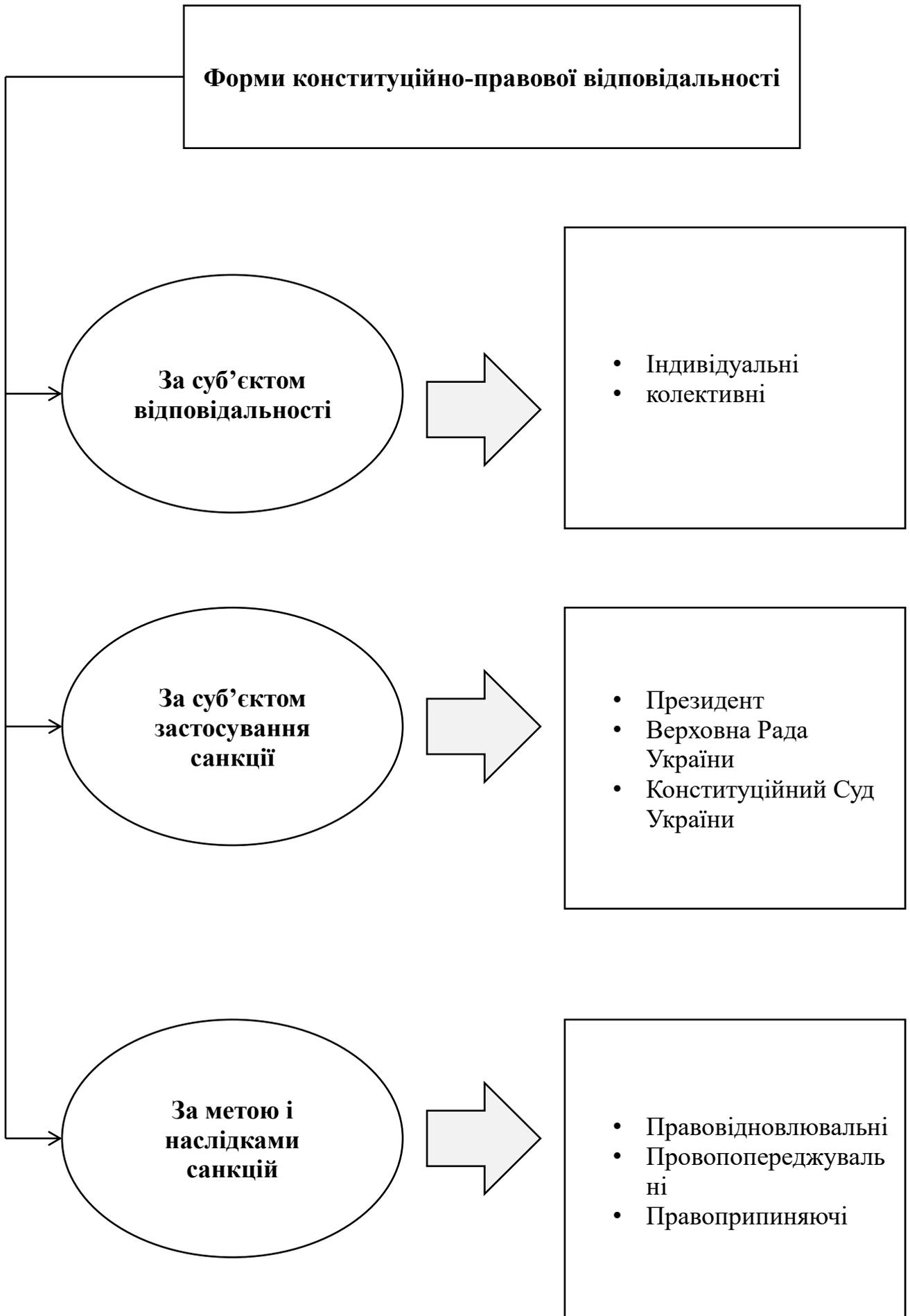
Діяння, його негативні наслідки та причинний зв'язок між ними

Суб'єкт

- Президент,
- Народний депутат,
- Уряд,
- Політична партія,
- Громадяни,
- Державні службовці і ін

Суб'єктивна сторона

Вина - психічне відношення суб'єкта до діяння (намір чи необережність)

 Надайте визначення термінів: *нормативно-правовий акт, джерела конституційного права, конституційний закон, органічний закон, звичайний закон, надзвичайний закон, джерела конституційного права, метод конституційного права, конституційно-правова відповідальність, юридичний факт, конституційно-правова норма, конституційно-правові відносини, конституційний делікт*

? Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте відмінності між конституційним правом як наукою, галуззю права та навчальною дисципліною.
2. Які основні методи конституційного права в чому їх особливість та відмінність від методів інших галузей права?
3. В чому полягає особливість конституційно-правових відносин?
4. Особливості структури конституційно-правової норми. Наведіть приклади.
5. Структура та система конституційного права: особливості та відмінності між цими поняттями.

 Виконайте завдання

1. Проаналізуйте джерела конституційного права, здійсніть їх класифікацію за різними критеріями (не менше 3-х критеріїв), наведіть приклад на кожен вид, а результати оформіть у таблицю

№	Критерій класифікації	Вид джерела	Приклад
1.	За юридичною силою	Конституційні акти	
		Законодавчі акти	
		Підзаконні акти	
		Локальні акти	
2.			
...			

2. Проаналізуйте конституційно-правові норми, здійсніть їх класифікацію за різними критеріями (не менше 5-х критеріїв), наведіть приклад на кожен вид, а результати оформіть у таблицю

№	Критерій класифікації	Вид конституційно-правової норми	Приклад
1.	За методом правового регулювання	Імперативні	
		Диспозитивні	
2.			
...			

3. Проаналізуйте форми конституційно-правової відповідальності, наведіть приклад на кожен вид, а результати оформіть у таблицю

№	Критерій класифікації	Вид джерела	Приклад
1.	За суб'єктом відповідальності	Індивідуальна	
		Колективна	
2.			
...			

Тестові завдання для самоперевірки

1. Система способів та засобів цілеспрямованого юридичного впливу норм конституційного права на конституційно-правові відносини – це:

- A. Предмет конституційного права;
- B. Метод конституційного права;
- C. Принципи конституційного права;
- D. Конституційно-правові відносини.

2. Система суспільних відносин врегульованих нормами конституційного права – це:

- A. Предмет конституційного права;
- B. Метод конституційного права;
- C. Принципи конституційного права;
- D. Конституційно-правові відносини.

3. Система знань у галузі конституційного права, одержаних наукою конституційного права та практикою конституційного будівництва і реалізації конституційного права це дефініція конституційного права як:

- A. Науки;
- B. Навчальної дисципліни;
- C. Галузі права;
- D. Галузі суспільствознавчих наук.

4. Відповідно до ст.72 Конституції України Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України...» який метод конституційно-правового регулювання застосовується для реалізації цієї норми?

- A. Імперативний (субординаційний);
- B. Диспозитивний (координаційний);
- C. Конституційного дозволу;
- D. Конституційного зобов'язання.

5. Відповідно до ч.1 ст.41 Конституції України «Кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» який метод конституційно-правового регулювання застосовується для реалізації цієї норми?

- A. конституційного дозволу;
- B. конституційного зобов'язання;
- C. конституційного нормування;
- D. конституційного установаження.

6. За функціональною спрямованістю норму ч.2 ст.2 Конституції України «...Україна є унітарною державою» можна віднести до...?

- A. Дефінітивних норм;
- B. Забезпечувальних норм;
- C. Декларативних норм;
- D. Установчих норм (норм-принципів).

7. Норма ч.2 ст.117 Конституції України «...Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України» за структурою містить:

- A. тільки гіпотезу;
- B. тільки диспозицію;
- C. гіпотезу та диспозицію;
- D. диспозицію та санкцію.

8. Суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на конституційний лад та його інститути, за вчинення якого передбачена конституційно-правова відповідальність – це:

- A. Конституційний проступок;
- B. Конституційний примус;
- C. Конституційний делікт;
- D. Конституційний контроль.

9. Визначені гіпотезою конституційно-правової норми конкретні обставини (умови), з настанням яких виникають, змінюються або припиняються конституційно-правові відносини – це:

- A. Конституційно-правові відносини;
- B. Об'єкт конституційно-правових відносин;
- C. Юридичний факт;
- D. Суб'єкт конституційно-правових відносин.

10. Предмети або явища реальної дійсності, стосовно яких в нормах конституційного права встановлюються права і обов'язки, тобто визначається необхідна поведінка учасників правовідносин – це:

- A. Конституційно-правові відносини;
- B. Об'єкт конституційно-правових відносин;
- C. Юридичний факт;
- D. Суб'єкт конституційно-правових відносин.

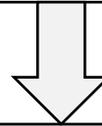
Тема 2. Конституція України - Основний Закон суспільства і держави

План

1. Поняття і сутність конституції. Поняття та загальна еволюція світового та вітчизняного конституціоналізму.
2. Юридичні властивості конституції. Особливий порядок розробки і прийняття конституції. Юридична охорона конституції України
3. Функції конституції: поняття і види
4. Конституційний процес в незалежній Україні. Основні етапи новітнього конституційного процесу в Україні, їхній зміст та значення. Юридична характеристика чинної Конституції України.
5. Порядок внесення змін до Конституції України. Чинна Конституція України як «жорстка» конституція, загальний порядок внесення змін і доповнень до неї.
6. Конституційна реформа в Україні на сучасному етапі.
7. Рецепція у конституційному праві України.

Конституція

це основний Закон держави, який приймається вищим представницьким органом держави або самим народом, визначає суспільний та державний лад, порядок формування та діяльності органів державної влади і управління, адміністративно-територіальний устрій, основні права та обов'язки громадян, має найвищу юридичну силу, особливу структуру та особливу процедуру прийняття

СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ		
Розділи	Назва	Статті
	Преамбула	
I	Загальні засади	1—20
II	Права, свободи та обов'язки людини і громадянина	21—68
III	Вибори. Референдум	69—74
IV	Верховна Рада України	75—101
V	Президент України	102—112
VI	Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади	113—120
VIII	Правосуддя	124—131² (у тому числі 129¹, 130¹, 131¹)
IX	Територіальний устрій України	132—133
X	Автономна Республіка Крим	134—139
XI	Місцеве самоврядування	140—146
XII	Конституційний Суд України	147—153 (у тому числі 148¹, 149¹, 151¹, 151²)
XIII	Внесення змін до Конституції України	154—159
XIV	Прикінцеві положення	160—161
XV	Перехідні положення	пункти 1—13, 15—16¹

Розділ VII «Прокуратура» (статті 121—123) був виключений згідно з Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)».

ЕТАПИ РЕВІЗІЇ (ВНЕСЕННЯ ЗМІН ТА ПЕРЕГЛЯДУ) КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Етапи	№Акту	Дата прийняття	Назва документа	Примітки
I	№ 254к/96-ВР	28.06.1996 р.	Конституція України	
II	№2222-IV	08.12.2004	Закон України «Про внесення змін до Конституції України»	Закон визнано неконституційним згідно з Рішенням КСУ № 20-рп/2010 від 30.09.2010 року у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття
III	20-рп/2010	30.09.2010	Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)	Визнано неконституційним Закон № 2222-IV. Рішення офіційно є чинним, однак скасовані ним положення фактично були відновлені законом № 742-VII
IV	2952-VI	01.02.2011	Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів	

			України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»	
V	586-VII	19.09.2013	Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України»	
VI	742-VII	21.02.2014	Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України»	Фактично відновлені положення закону № 2222-IV. Об'єднує зміни, внесені законами № 2222-IV, 2952-VI, 586-VII
	750-VII	22.02.2014	Постанова ВРУ «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII»	Тимчасова постанова до набрання чинності законом № 742-VII. Об'єднує зміни, внесені законами № 2222-IV, 2952-VI, 586-VII. Втратила чинність 2.03.2014
VII	1401-VIII	02.06.2016	Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»	
VIII	2680-VIII	7.02.2019	Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного	

			членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)»	
IX	27-IX	03.09.2019	Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)»	Закон набирає чинності з 1 січня 2020 року

1. проект закону №1013 про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії), (29.08.2019 р.)
2. проект закону №1014 про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань), (29.08.2019 р.)
3. проект закону №1015 про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу) (29.08.2019 р.)
4. проект закону №1016 про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України), (29.08.2019 р.)
5. проект закону №1017 про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи), (29.08.2019 р.)
6. проект закону №1027 про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України), (29.08.2019 р.)
7. проект закону № 1028 про внесення зміни до статті 85 Конституції України (щодо консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів Верховної Ради України). (29.08.2019 р.)

Порядок внесення змін до Конституції України

Усі розділи (окрім 1, 3, 13)

подається до Верховної Ради

- Президент
- не менш як 1/3 народних депутатів від конст. складу Верховної Ради;

попередньо обговорений і схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради (226)

Висновок КСУ

Приймається на наступній черговій сесії, при умові, якщо за нього проголосують не менше 2/3 від конституційного складу

I Загальні засади,
III Вибори. Референдуми,
XIII Внесення змін до Конституції України

проект вносить:

- Президент
- не менше 2/3 народних депутатів від складу парламенту (300 депутатів)

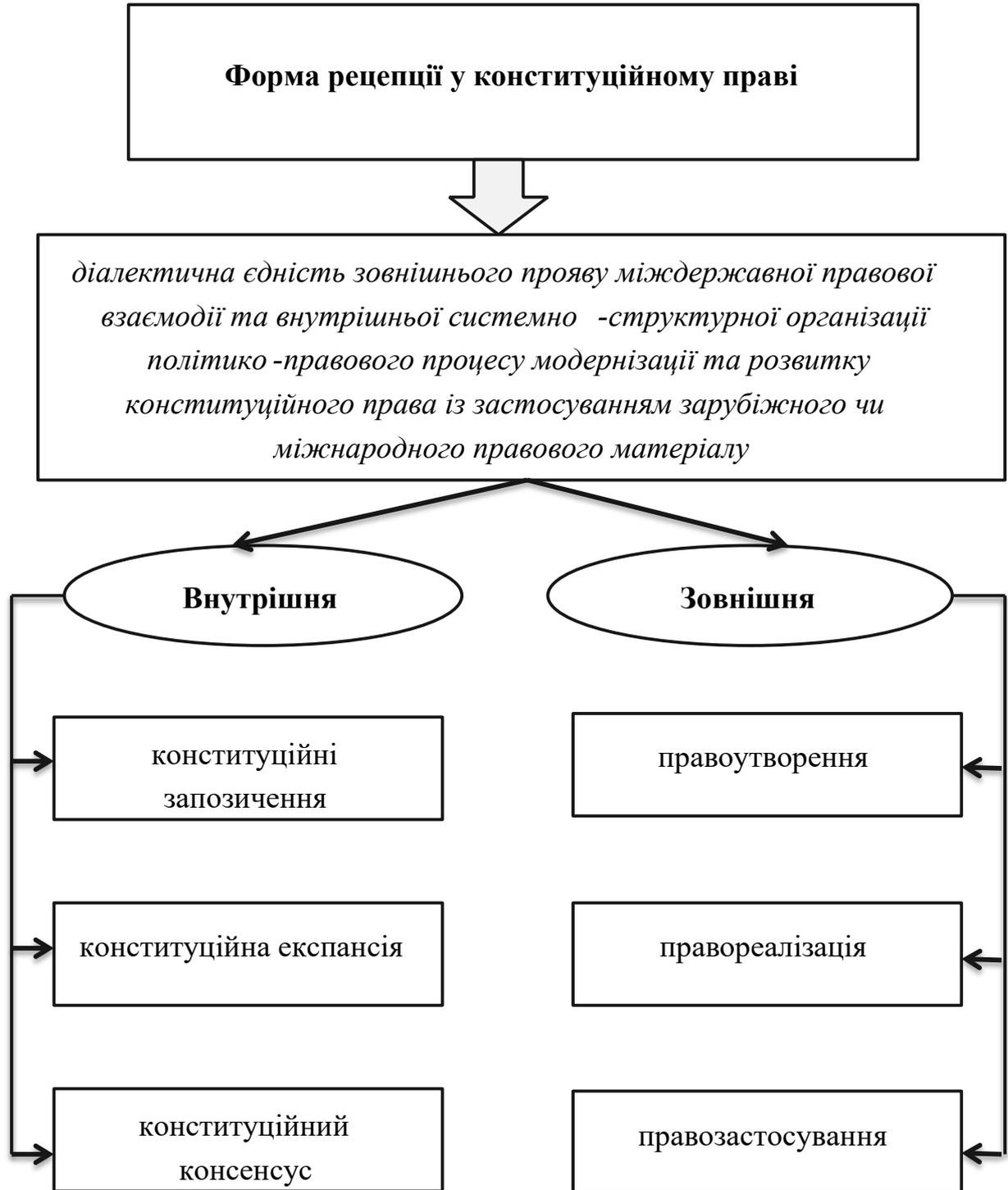
за проект повинні проголосувати не менше 2/3 від складу Верховної Ради

Висновок КСУ

рішення повинно бути підтвержене на Всеукраїнському референдумі

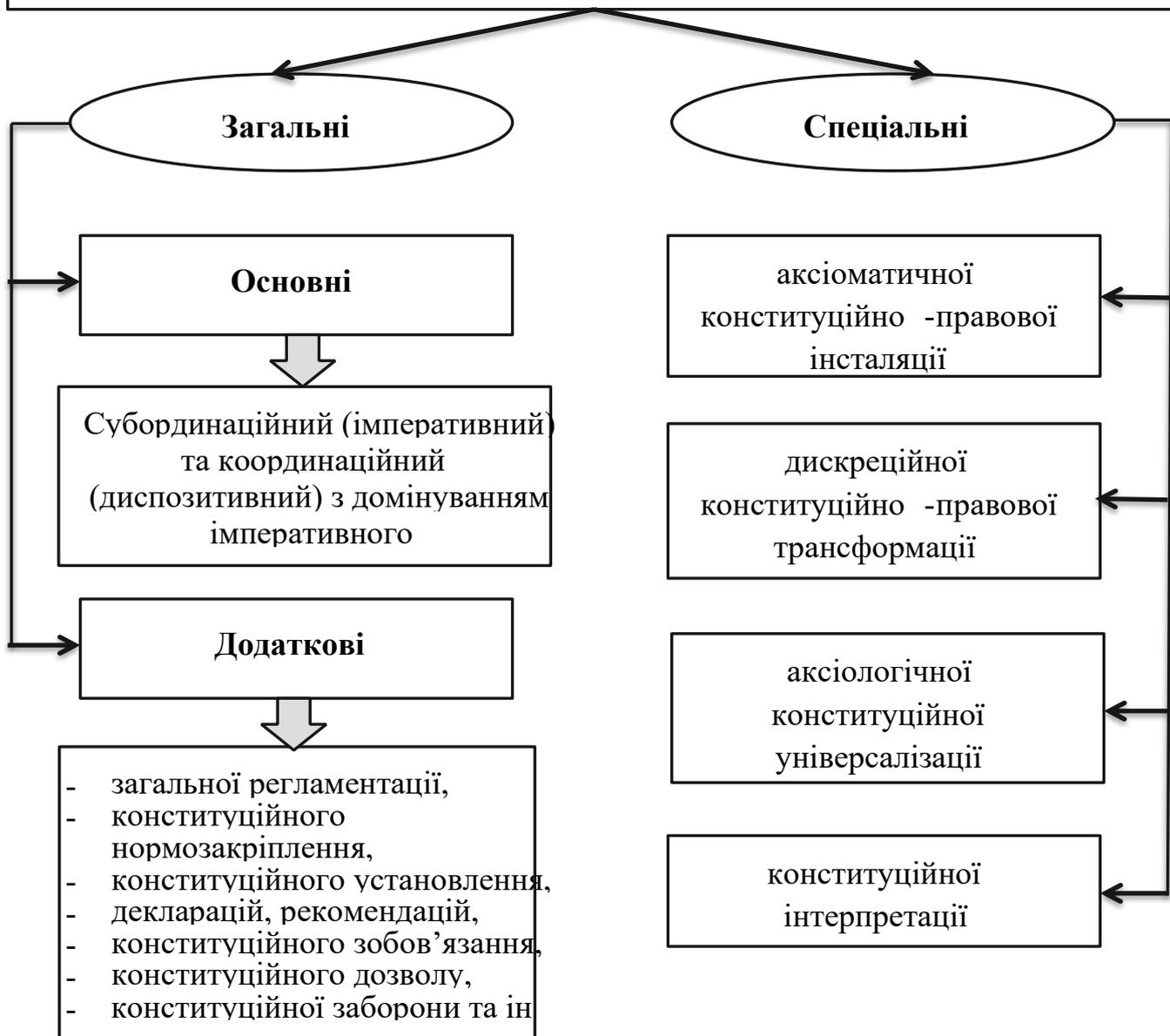

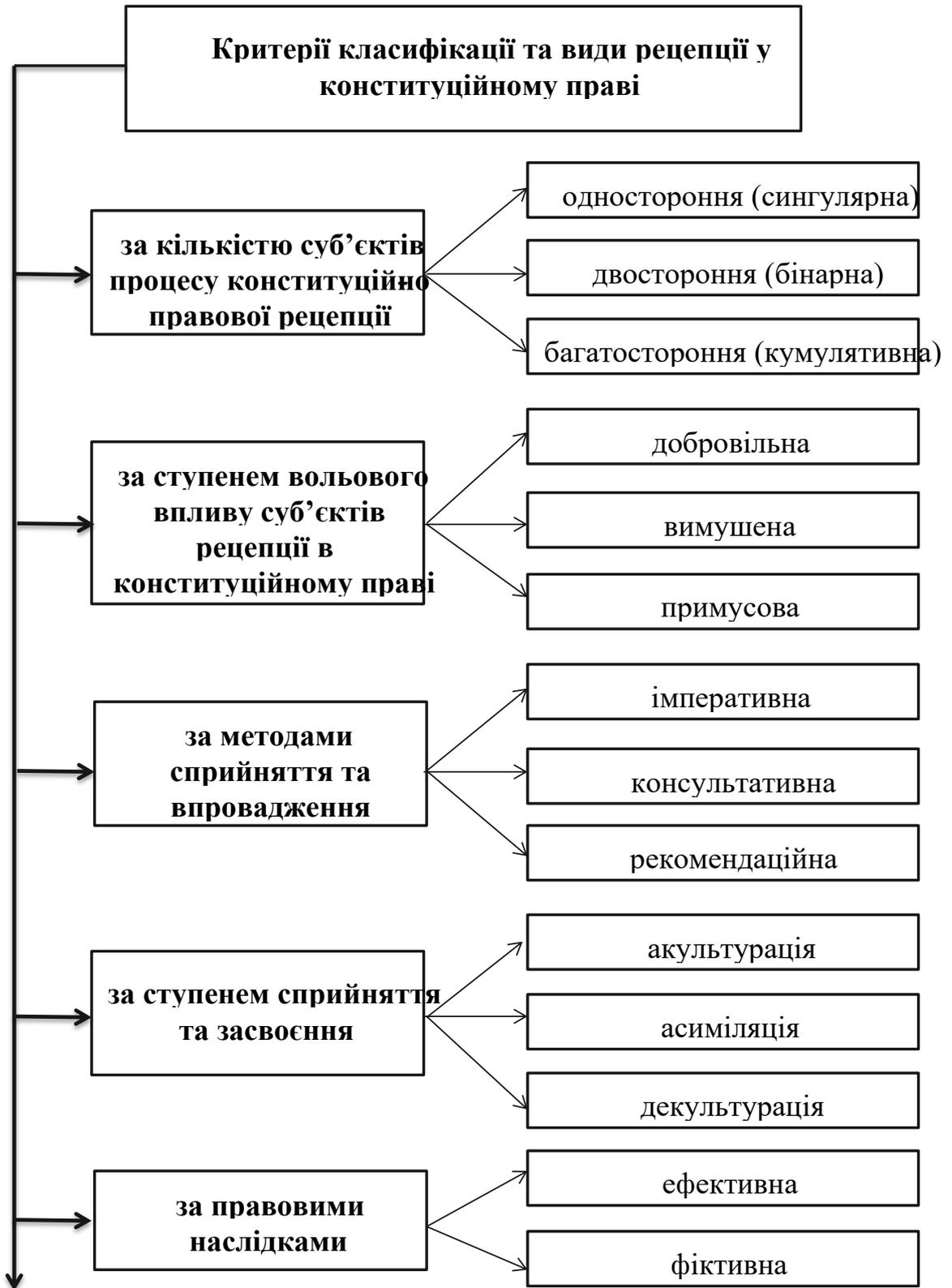

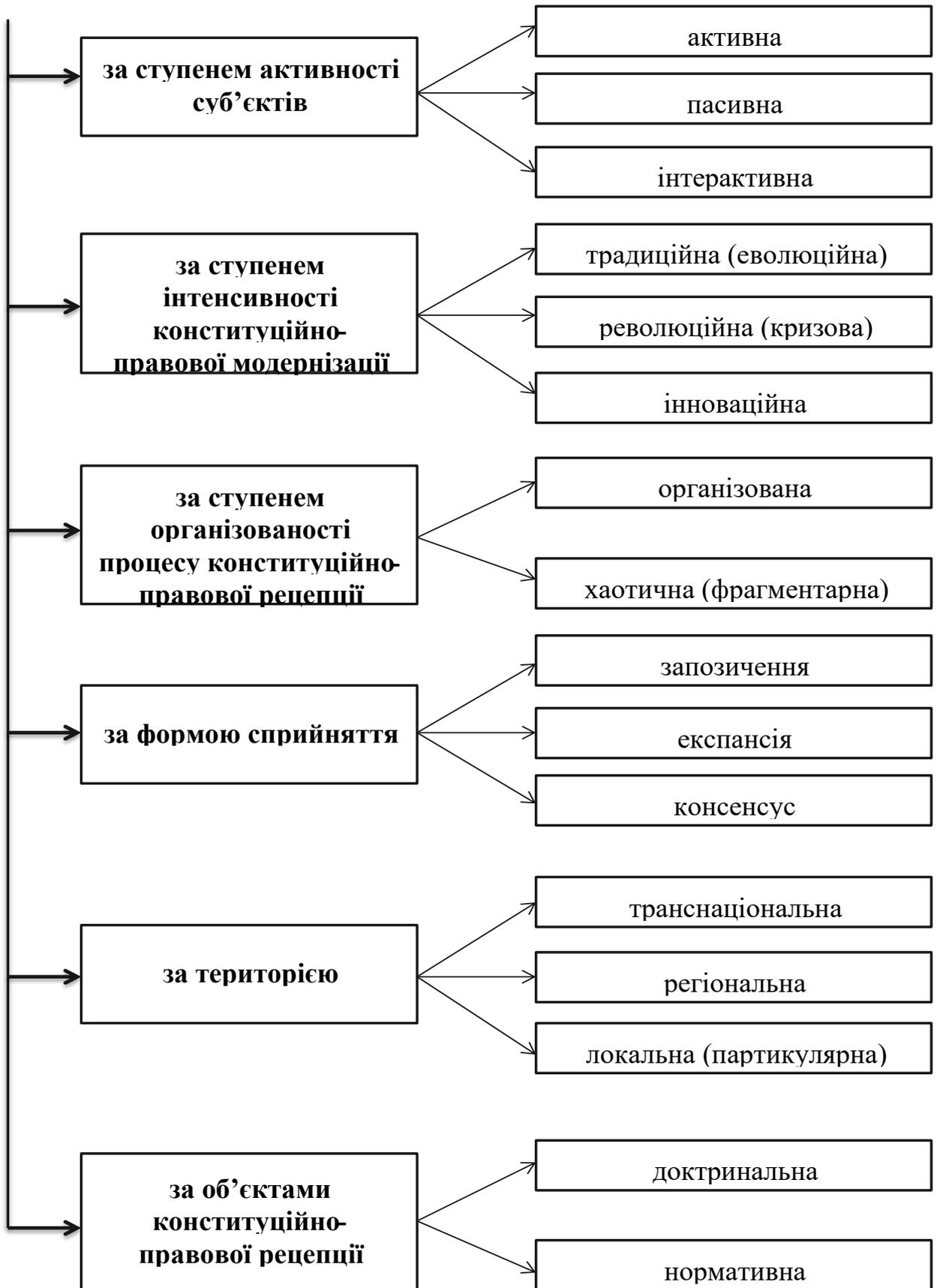

Метод рецепції у конституційному праві

систем а нормативно -визначених та організаційно -забезпечених способів, засобів і прийомів, що застосовуються в процесі сприйняття, впровадження та засвоєння зарубіжного конституційно -правового матеріалу або міжнародно правової норми національною системою конституційного права з метою її модернізації та розвитку

 Надайте визначення термінів: конституція, функції конституції, конституціоналізм, ревізія конституції, жорстка конституція, гнучка конституція, змішана конституція, народна конституція, октройована конституція, договірна конституція, матеріальна конституція, формальна конституція, децентралізація публічної влади, конституційна реформа, конституційний процес, реценція у конституційному праві, конституційний контроль, конституційний нагляд

? Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте поняття конституції у матеріальному (фактичному) та формальному (юридичному) розумінні. Які існують конституційні системи в світі? Яка конституційна система в Україні?
2. Проаналізуйте специфічні особливості та основні етапи розробки та прийняття конституції.
3. Конституційна реформа та конституційний процес: спільні та відмінні риси?
4. Які способи ревізії конституції застосовувались за період існування Конституції України та які є в світовій практиці державотворення?
5. Проаналізуйте основні етапи внесення змін та доповнень до Конституції України.
6. Визначте механізм внесення змін та доповнень до Конституції України?
7. Яких випадках не можна змінити Конституцію України?

 Виконайте завдання

1. Проаналізуйте функції конституції та охарактеризуйте конкретний зміст кожної

№	Функція Конституції	Зміст
1.		
2.		
...		

2. Проаналізуйте процес розробки та прийняття Конституції України 1996 р. (визначте основні етапи), а також зміни та доповнення чинної Конституції України основні етапи. Результати оформіть у таблицю

№ етапу	Дата	Правові наслідки (назва документу)	
1.			
2.			
3.			
...			

3. Проаналізуйте механізм внесення змін до Конституції України за підсумками аналізу спробуйте накреслити схему.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Система суспільних відносин, які складаються стосовно устрою суспільства і держави та визначення становища людини в суспільстві і державі – це:

- A. Юридична (формальна) конституція;
- B. Фактична (матеріальна) конституція;
- C. Ліберальна конституція;
- D. Етатистська конституція.

2. Сукупність політико-правових та організаційних заходів, спрямованих на прийняття нової чи якісну зміну діючої конституції за визначеними юридичними процедурами – це:

- A. Конституційний процес;
- B. Конституційний механізм;
- C. Конституційна реформа;
- D. Конституційна процедура.

3. Хто може подати законопроект про внесення змін до ст.75 Конституції України і викласти її такому формулюванні «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України, яка складається із двох палат...»?

- A. Президент України;
- B. Верховна Рада України;
- C. Президент України або не менше 1/3 народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України;
- D. Президент України, не менше 2/3 народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України, Кабінет Міністрів України.

4. Хто може подати законопроект про внесення змін до ч.3 ст.10 Конституції України і викласти її такому формулюванні «...в Україні гарантується вільний розвиток і використання мов національних меншин (спільнот)...»?

- A. Президент України
- B. не менше ніж 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України
- C. Президент України або не менше 1/3 народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України
- D. Президент України, не менше 2/3 народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України

5. Конституція України за порядком внесення змін (ревізії) є...?

- A. Жорсткою;
- B. Гнучкою;

- C. Змішаною;
- D. Договірною.

6. Конституція України не може бути зміненою, якщо ці зміни передбачають:

- A. скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина;
- B. ліквідацію незалежності;
- C. порушення територіальної цілісності;
- D. усі відповіді є вірними.

7. В яких умовах Конституція України не може бути змінена?

- A. в умовах воєнного або надзвичайного стану;
- B. в умовах воєнного, надзвичайного стану або надзвичайної ситуації;
- C. в міжсесійний період роботи Верховної ради України;
- D. усі відповіді є вірними.

8. Регламентована нормативно-правовими актами різної юридичної сили систему послідовних дій та заходів, що здійснюються стосовно розробки, внесення змін та доповнень, набуття чинності конституцією та конституційним законодавством з метою втілення у суспільне життя справжнього конституціоналізму – це:

- A. Конституційний процес;
- B. Конституційний механізм;
- C. Конституційна реформа;
- D. Конституційна процедура.

9. Процес передачі повноважень та ресурсів для їхньої реалізації від центральної державної влади до органів місцевого самоврядування – це:

- A. Деконцентрація влади
- B. Децентралізація влади
- C. Девальвація влади
- D. Диверсифікація влади

10. Народні депутати (153 особи) 27 березня 2023 року подали законопроект про внесення змін та доповнень до ч. 2 ст.74 Конституції України та запропонували викласти її такому формулюванні: «...Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як мільйону громадян України...» мотивуючи зменшення кількості громадян, які можуть ініціювати референдум тим, що в Україні за період воєнного стану суттєво скоротилась кількість громадян України. Чи повинна Верховна Рада України зареєструвати поданий законопроект?

- A. Верховна Рада України повинна зареєструвати поданий законопроект і якщо він набере 300 голосів депутатів внести зміни до Конституції України;

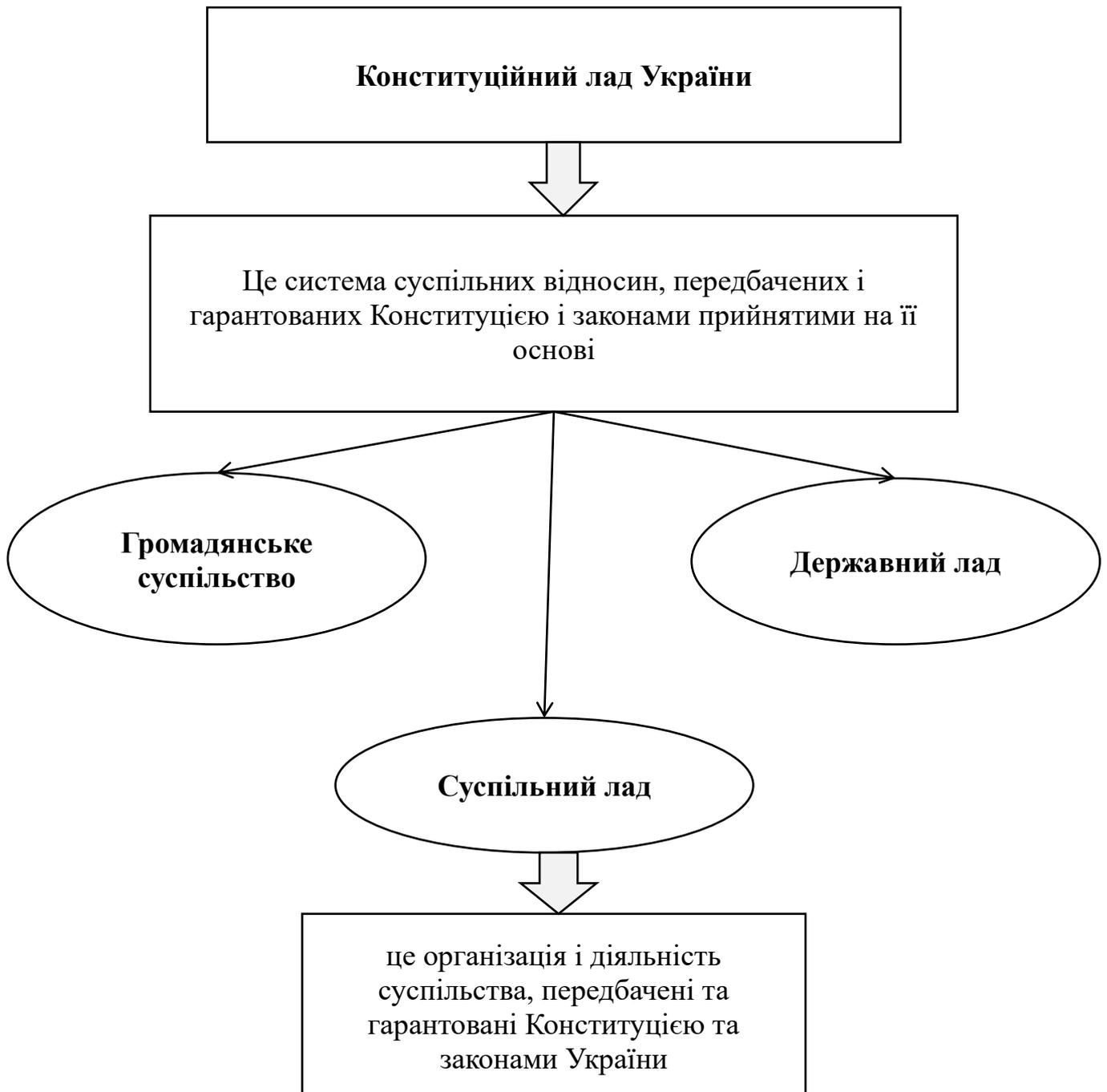
В. Верховна Рада України повинна зареєструвати поданий законопроект, але необхідно щоб він набрав ще не менше 226 голосів депутатів лише тоді можна вносити зміни до Конституції;

С. Верховна Рада України могла би зареєструвати поданий законопроект лише якщо його внесуть 300 народних депутатів;

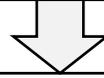
Д. Верховна Рада України повинна відмовити в реєстрації поданого законопроекту, адже в умовах воєнного стану зміни до Конституції вноситись не можуть, а також необхідно щоб його внесли не менше 300 народних депутатів.

Тема 3. Засади конституційного ладу України (4 години)**План**

1. Поняття конституційного ладу, його ознаки та умови. Взаємозв'язок між конституційним ладом і суспільним ладом та політикою держави.
2. Державна мовна політика в Україні та її конституційне регулювання.
3. Принцип визнання міжнародно-правових стандартів, його роль у входженні України у світове співтовариство та процесі євроінтеграції.
4. Державні символи України. Державний Герб. Державний Прапор. Державний Гімн.
5. Відповідальність за посягання на конституційний лад.

Засади конституційного ладу

це загальні, вихідні й визначальні ідеї, що лежать в основі суспільного і державного ладу України, взаємовідносин особи і держави, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших державних і суспільних інституцій.

1

Визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст.3 Конституції);

*Стаття 3.

*Кожна людина має право на життя, на свободу і особисту недоторканність.

Кожна дитина має право на життя

2

визначення форми Української держави як унітарної, суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави з республіканською формою правління (ст.ст.1, 2, 5 Конституції)

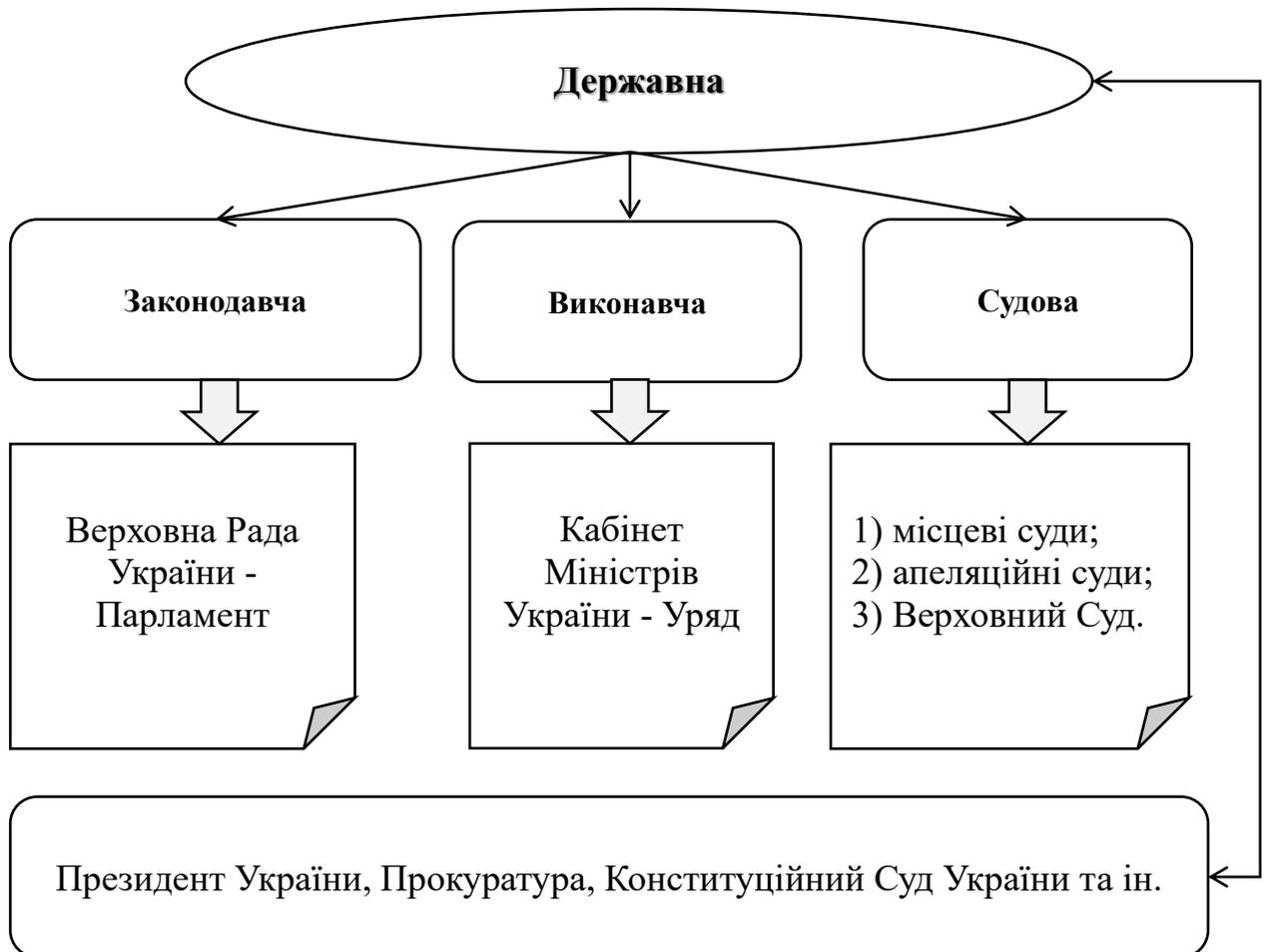

3

народного суверенітету, згідно з яким народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні (ч.2 ст.5 Конституції)

4

організація і діяльність державної влади будується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст.6 Конституції);

5

визнання і гарантування місцевого самоврядування (ст.7 Конституції);

6

верховенства права, згідно з яким закріплюється загальна підпорядкованість праву, пряма дія і безпосереднє застосування норм Конституції (ст.ст.8, 19 Конституції);

7

визнання і гарантування основ громадянського суспільства, його розвитку, свободи його інститутів (ст.ст.11, 13, 14 Конституції);

8

політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, заборони цензури, свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст.15 Конституції)

9

визнання плюралізму форм власності і гарантування захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст.13 Конституції)

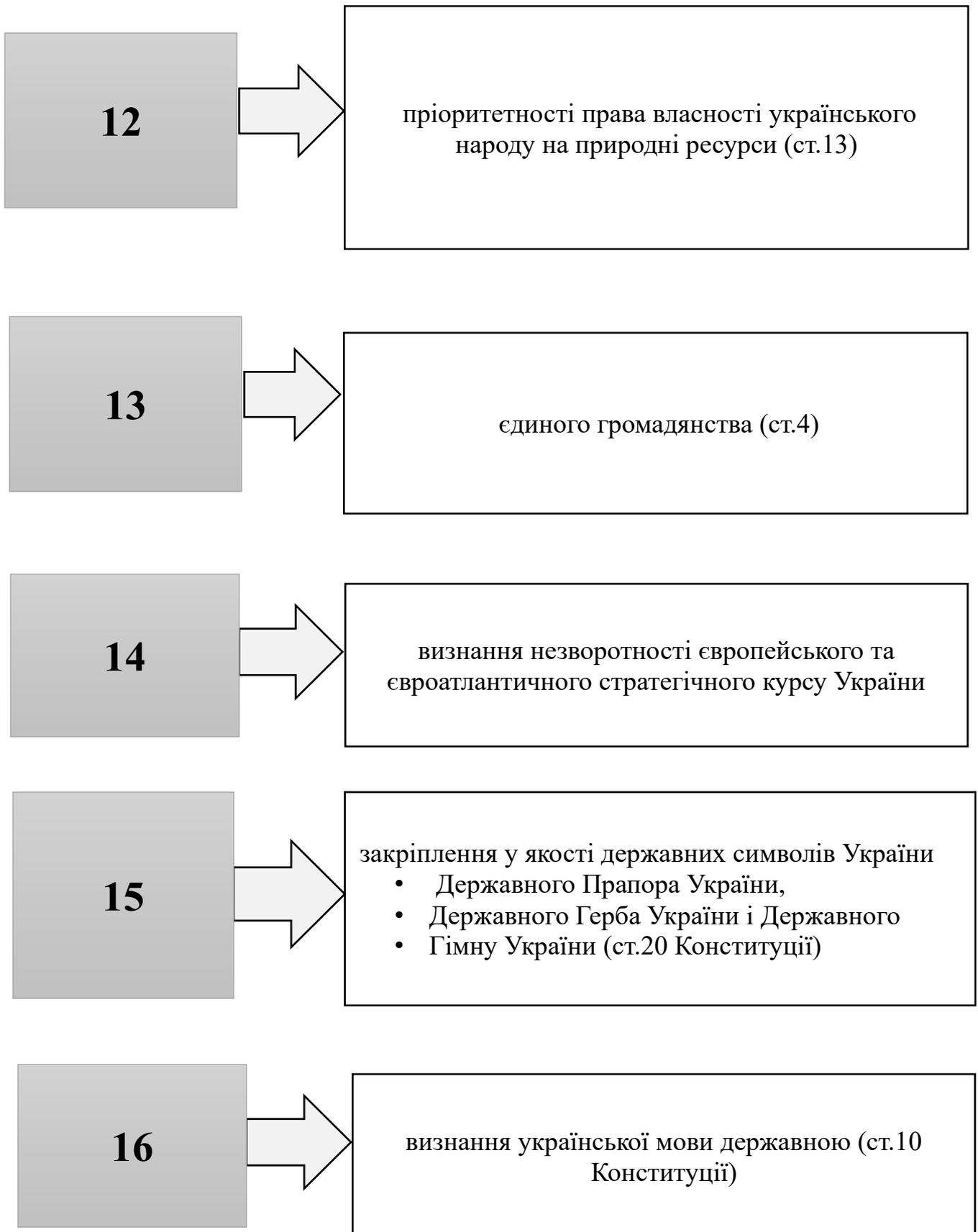
10

визнання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою частиною національного законодавства України(ст.9 Конституції)

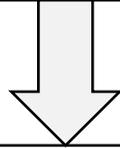
11

визначення основних функцій держави:

- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України (ст.16);
- захист суверенітету і територіальної цілісності України, оборона України, забезпечення її екологічної та інформаційної безпеки (ст.17);
- здійснення зовнішньополітичної діяльності (ст.18)

Форми посягання на конституційний лад та відповідальність

- Дії, вчиненні з метою насильницької зміни конституційного ладу (ч. 1 ст. 109 Кримінального кодексу України)
- Дії, вчиненні з метою насильницького повалення конституційного ладу (ч. 1 ст. 109 Кримінального кодексу України)
- Дії, вчиненні з метою насильницького захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 Кримінального кодексу України)
- Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч.2 ст. 109 Кримінального кодексу України)
- Розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу України)
- Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України(ч. 1 ст. 110-2 Кримінального кодексу України)

 Надайте визначення термінів: конституційний лад, державний лад, суспільний лад, механізм стримувань і противаг, гілки влади, державні символи, політичний плюралізм, форма держави, форма державного правління, форма політико-територіального устрою, політико-правових режим, принцип унітаризму, принцип демократизму, принцип гуманізму, принцип верховенства права, народний суверенітет, громадянське суспільство, ратифікація, денонсація

? Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте принцип визнання міжнародних стандартів та визначте як цей принцип впливає на процес євроінтеграції України?
2. Народний і державний суверенітет: поняття і взаємозв'язок.
3. Принцип поділу влади.
4. Принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування як основа територіальної організації влади в Україні.

5. Принципи республіканізму, унітаризму та демократизму як визначальні для форми Української держави.
6. Конституційно-правові принципи соціальної політики держави та їх реалізація.
7. Політичний плюралізм (багатоманітність) як основа політичної системи України.

 Виконайте завдання

1. Проаналізуйте співвідношення понять конституційний лад, державний лад, суспільний лад, а результати оформіть у таблицю

Ознаки	Державний лад	Конституційний лад	Суспільний лад
1.			
2.			
...			

2. Проаналізуйте поняття «народний суверенітет» і «державний суверенітет» та їх взаємозв'язок.

Ознаки	Народний суверенітет	Державний суверенітет
1.		
2.		
3.		
4.		
...		

Тестові завдання для самоперевірки

1. Кому належить право визначати та змінювати конституційний лад в Україні?
  - A. виключно Президенту України;
  - B. виключно народові України;
  - C. виключно Конституційному Суду України;
  - D. виключно Парламенту – Верховній Раді України.

2. Загальні, вихідні й визначальні ідеї, що лежать в основі суспільного і державного ладу України, взаємовідносин особи і держави, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших державних і суспільних інституцій – це:
  - A. державний лад;
  - B. принципи державного ладу;
  - C. конституційний лад;
  - D. принципи конституційного ладу.

3. Громадянка Петренко подала заяву та комплект документів визначених в законі на отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, але Міністерство юстиції відмовило їй у видачі свідоцтва на підставі того, що вона не подала сертифікат про рівень володіння державною мовою, але вона планує оскаржити це рішення мотивуючи це тим, що подала свідоцтво про повну загальну середню освіту. Чи правомірно, на Вашу думку, гр. Петренко відмовили у отриманні свідоцтва на зайняття нотаріальною діяльністю на цій підставі?

А. так, оскільки для підтвердження рівня володіння державною мовою нотаріусом необхідно подати державний сертифікат про рівень володіння державною мовою;

В. ні, адже Міністерство юстиції мало прийняти рішення про залишення заяви без розгляду, а гр. Петренко відправити на курси з державної мови;

С. так, для підтвердження рівня володіння державною мовою нотаріусом необхідно подати окрім свідоцтва про повну загальну середню освіту ще й державний сертифікат про рівень володіння державною мовою на рівні;

Д. ні, адже для підтвердження рівня володіння державною мовою нотаріусом достатньо свідоцтво про повну загальну середню освіту.

4. На який центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом покладено завдання зі «...збереження та розвитку державної мови...»?

А. Національну комісію зі стандартів державної мови;

В. Державну комісію зі стандартів державної мови;

С. Уповноваженого із захисту державної мови;

Д. Уповноваженого Верховної Ради України із захисту державної мови.

5. Хто має право звернутися до Уповноваженого із захисту державної мови зі скаргою про порушення вимог законодавства про державну мову?

А. кожен громадянин;

В. кожен іноземець, який на законних підставах проживає на території України;

С. кожна особа;

Д. спеціально уповноважені контрольно-наглядові та правоохоронні органи.

6. Обов'язкове використання державної мови передбачається:

А. у всіх сферах суспільного та особистого життя;

В. у приватному спілкуванні;

С. при проведенні релігійних обрядів;

Д. закладах харчування.

7. Обов'язок володіти державною мовою в Україні закріплюється за:

А. кожним громадянином України;

В. усіма особами, які на законних підставах проживають на території України;

- С. кожним громадянином України та особами, які мають посвідку на постійне або тимчасове проживання;
- Д. кожним, хто на законних підставах перебуває на території України.

8. Дія Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не поширюється на:

- А. сферу культури;
- В. сферу користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів;
- С. сферу публічних заходів;
- Д. здійснення релігійних обрядів.

9. Характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських об'єднаннях – це:

- А. політичне багатоманіття;
- В. заборона цензури;
- С. політичний плюралізм;
- Д. політичний консенсус.

10. Система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість – це:

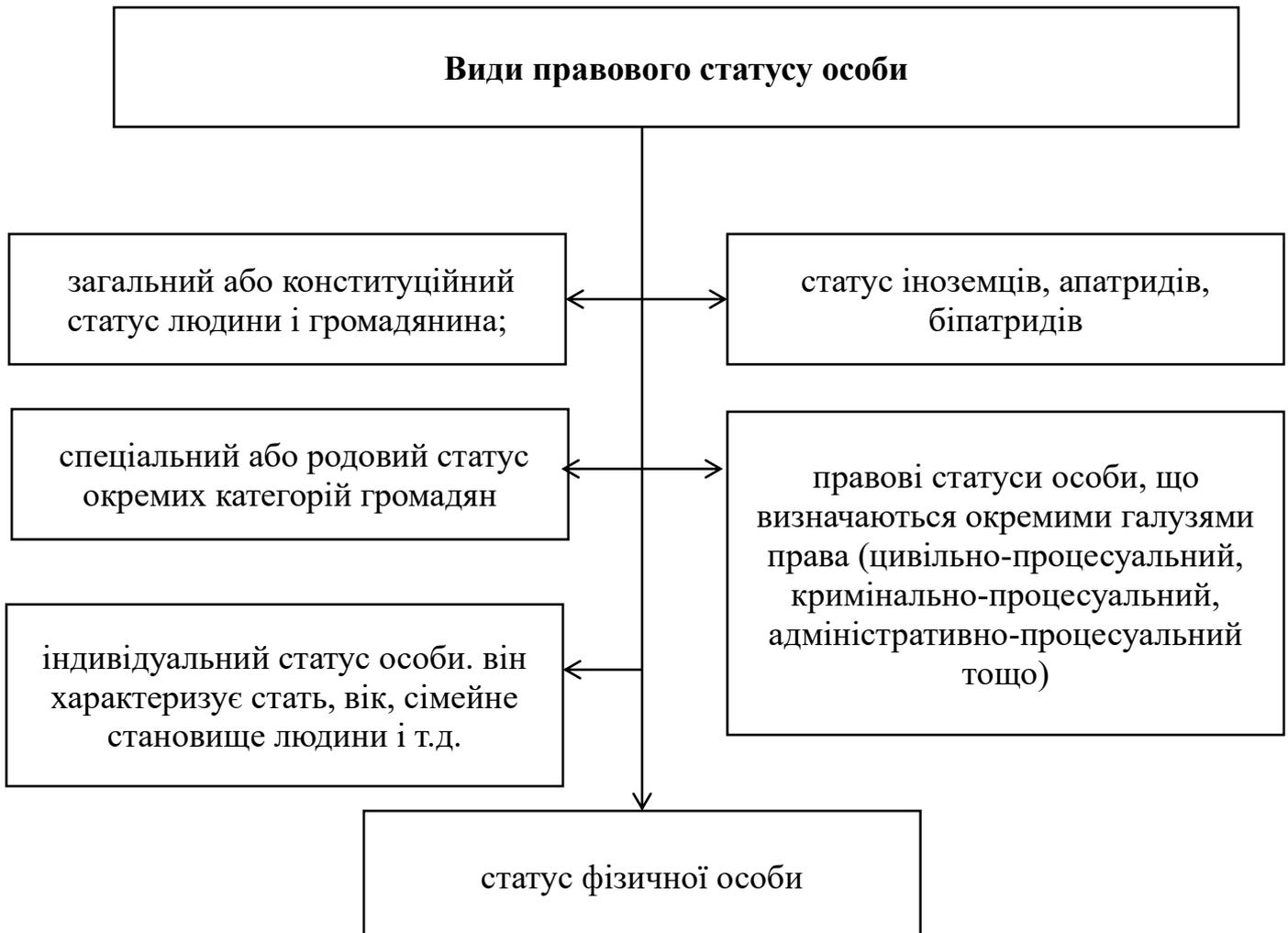
- А. Суспільна мораль;
- В. Культура;
- С. Культурні традиції;
- Д. Національна правосвідомість.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ №2 КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ІНШИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

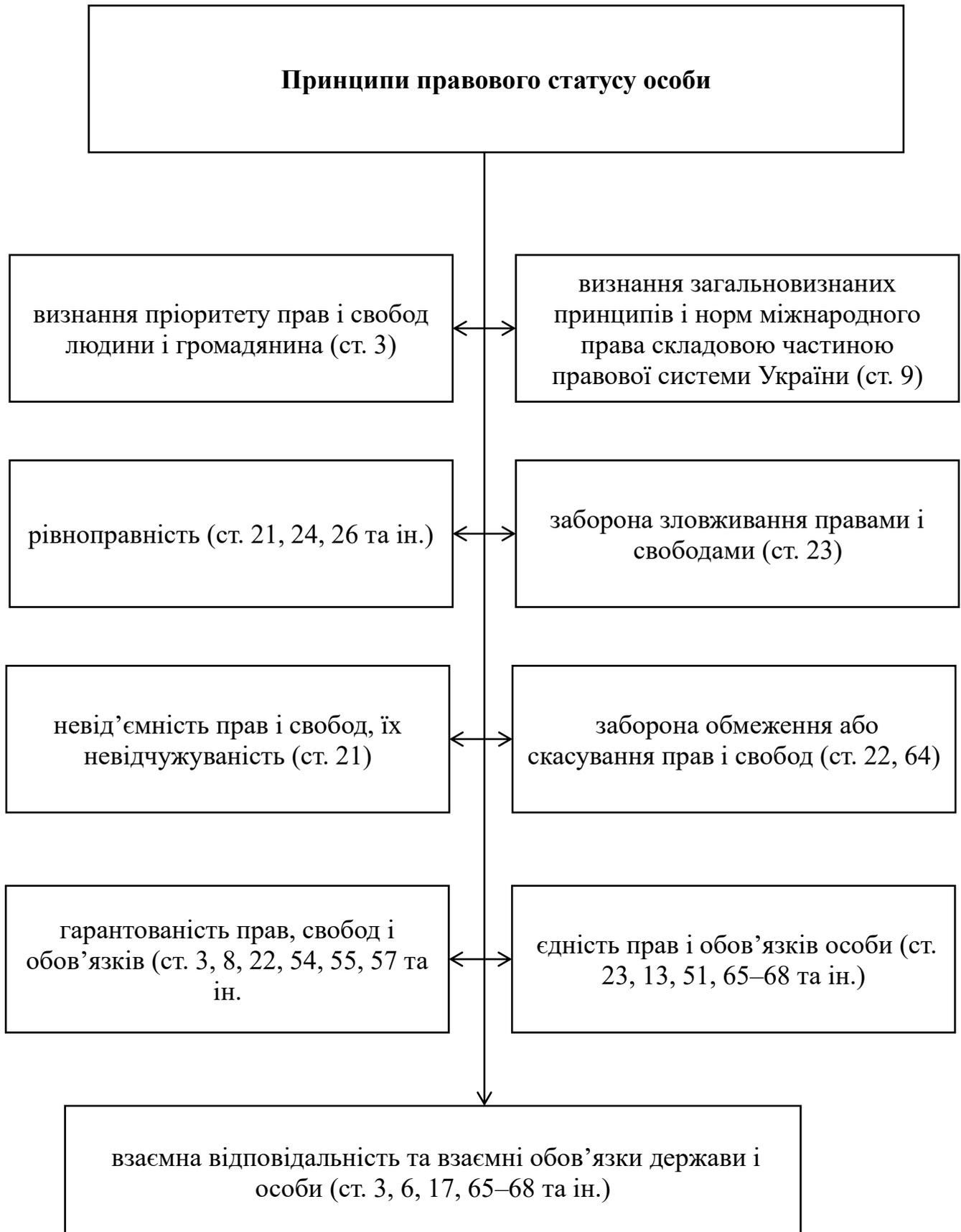
Тема 4. Конституційно-правовий особи в Україні

План

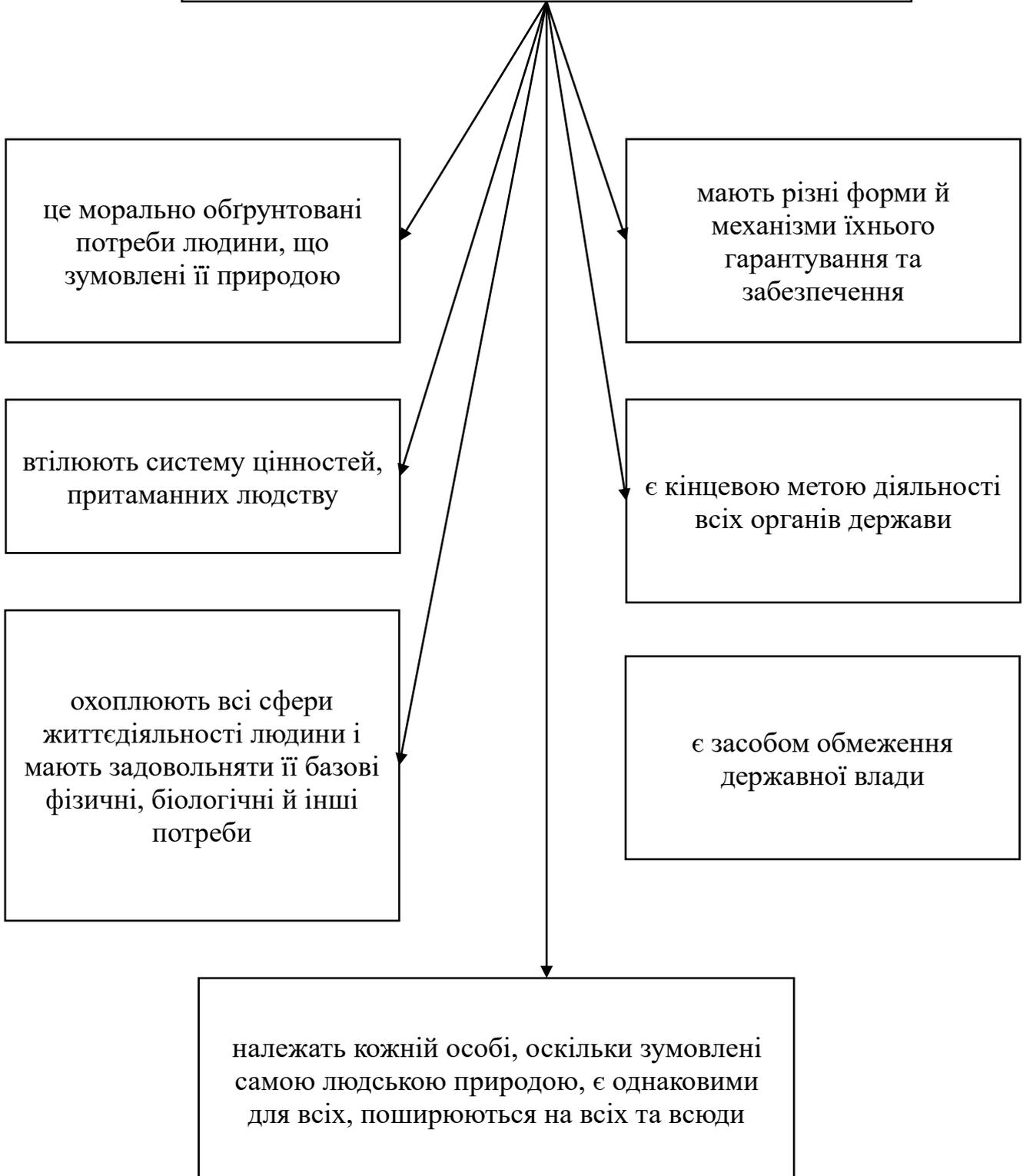
1. Поняття основ правового статусу особи та його елементи. Проблема прав людини в конституційно-правовій теорії та практиці.
2. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини. Загальна декларація прав людини 1948 р. Міжнародні пакти про права людини 1966 р. Європейська Конвенція про захист прав та основних свобод 1950 р.
3. Загальні та спеціальні принципи правового статусу особи в Україні, їх відображення у Конституції та чинному законодавстві.
4. Основні (конституційні) права і свободи: поняття, ознаки, види. Непорушність, невід'ємність і невідчужуваність основних прав і свобод людини. Особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права та свободи. Позитивні й негативні права людини.
5. Права людини і права громадянина. Еволюція конституційних прав і свобод. «Покоління» основних прав і свобод. Суб'єкти конституційних прав і свобод.
6. Основні (конституційні) обов'язки громадян України. Поняття, ознаки та класифікація основних обов'язків.

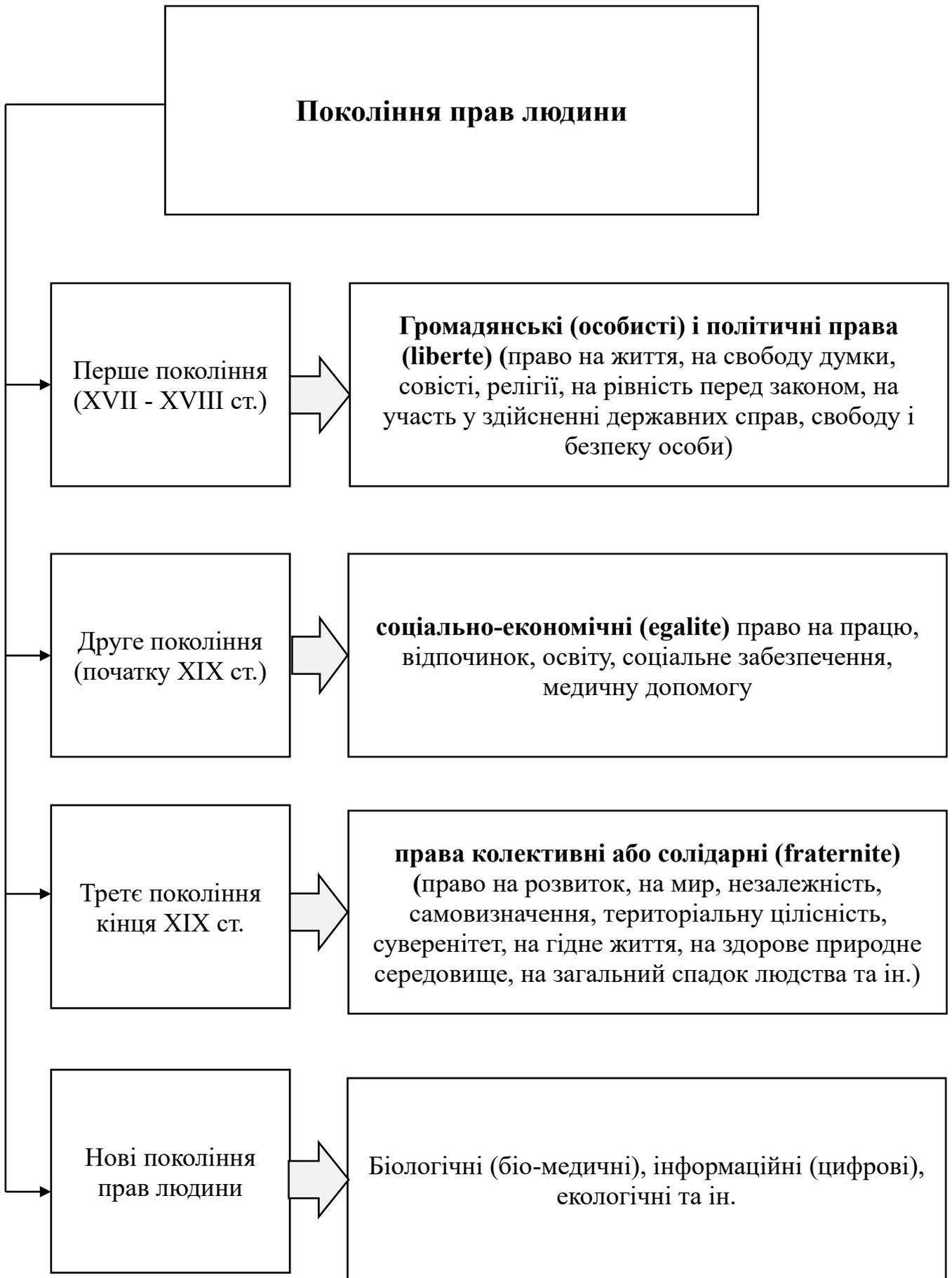

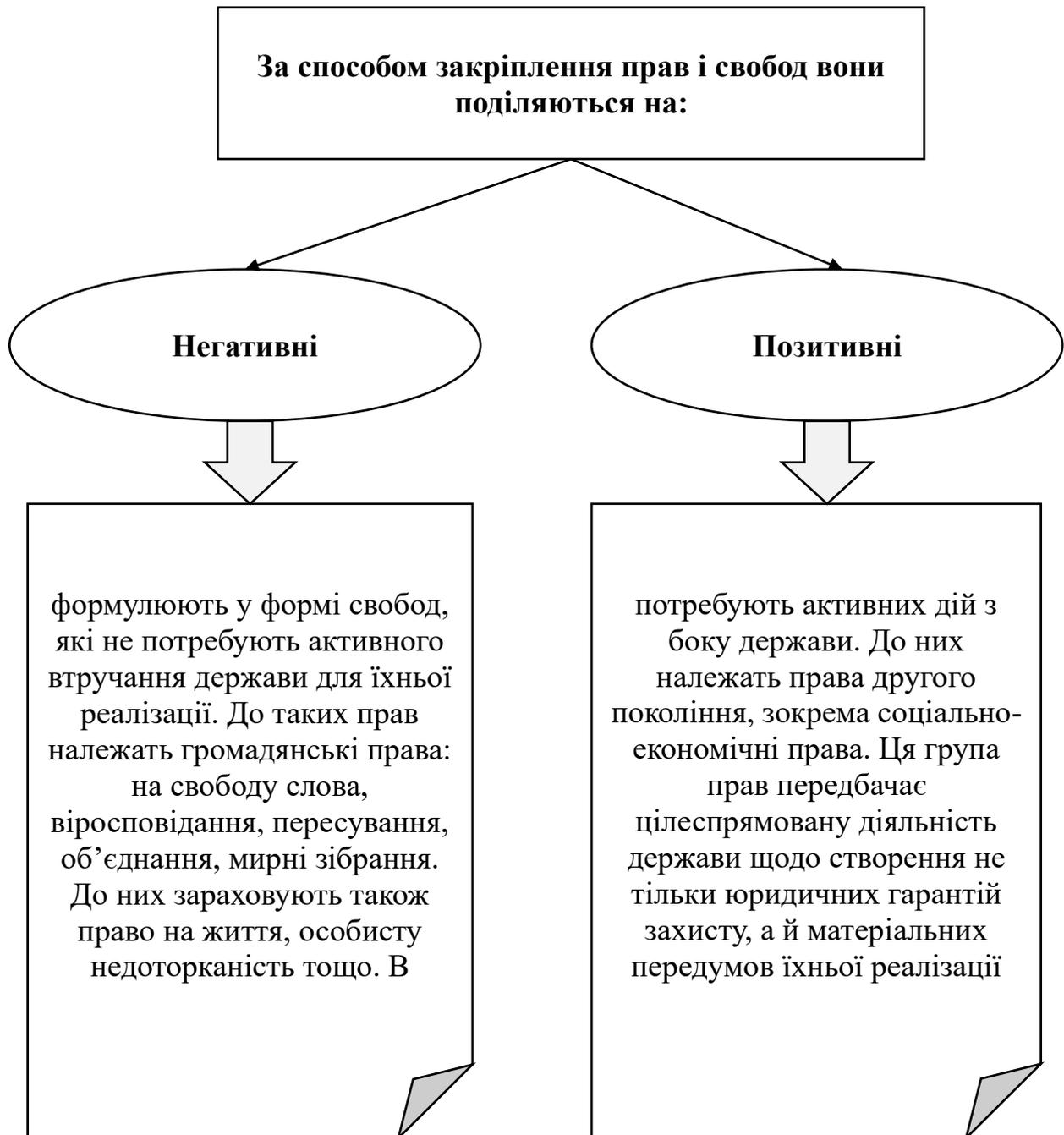

Основні характеристики прав людини

Залежно від можливості їхнього легітимного обмеження права людини поділяють на:

Абсолютні

потребують абсолютного захисту від держави та не підлягають обмеженню (право на гідність та похідні від нього права: право не утримуватися в рабстві, право не зазнавати катувань, інших видів жорстокого поводження чи покарання)

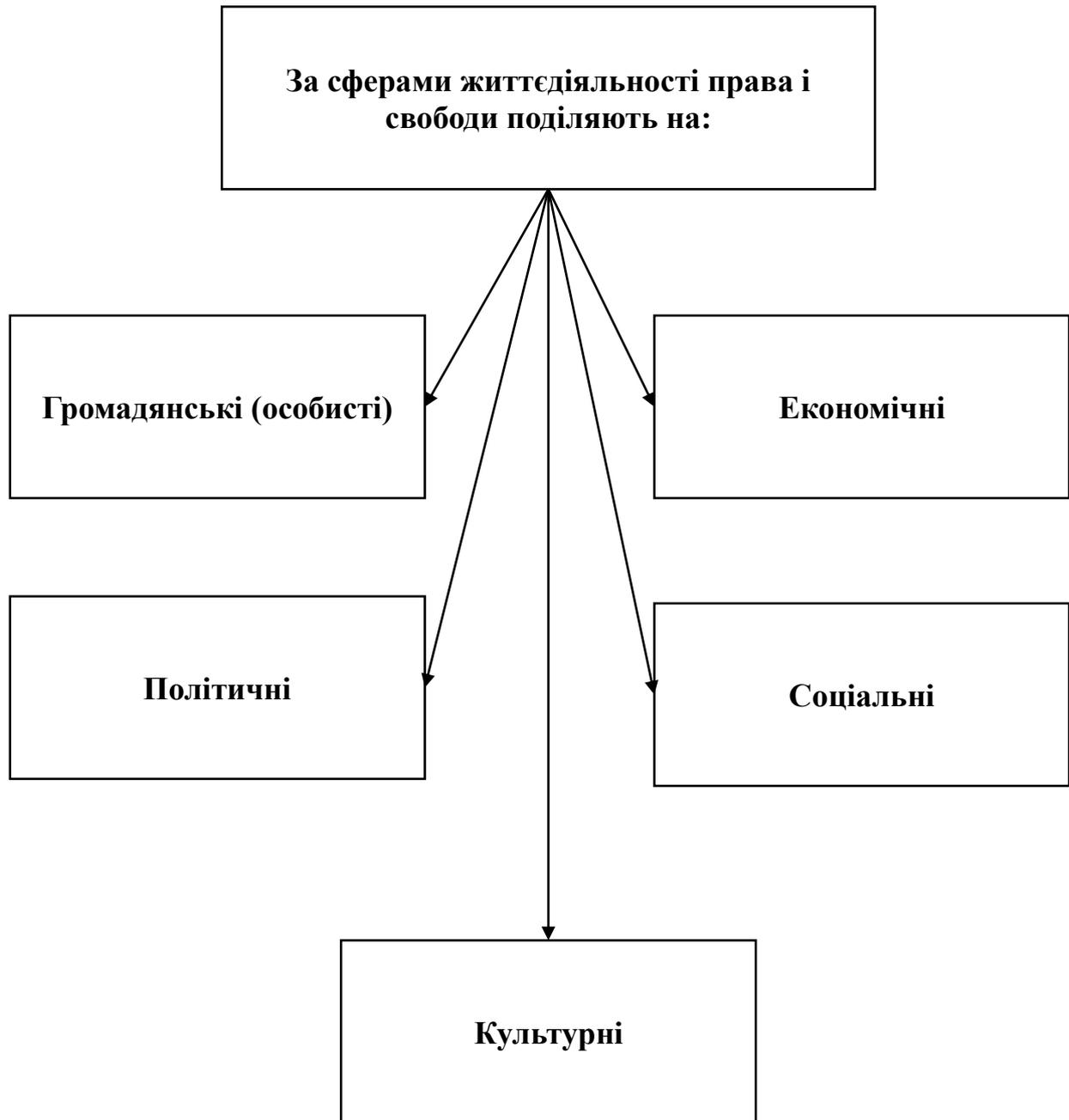
Відносні

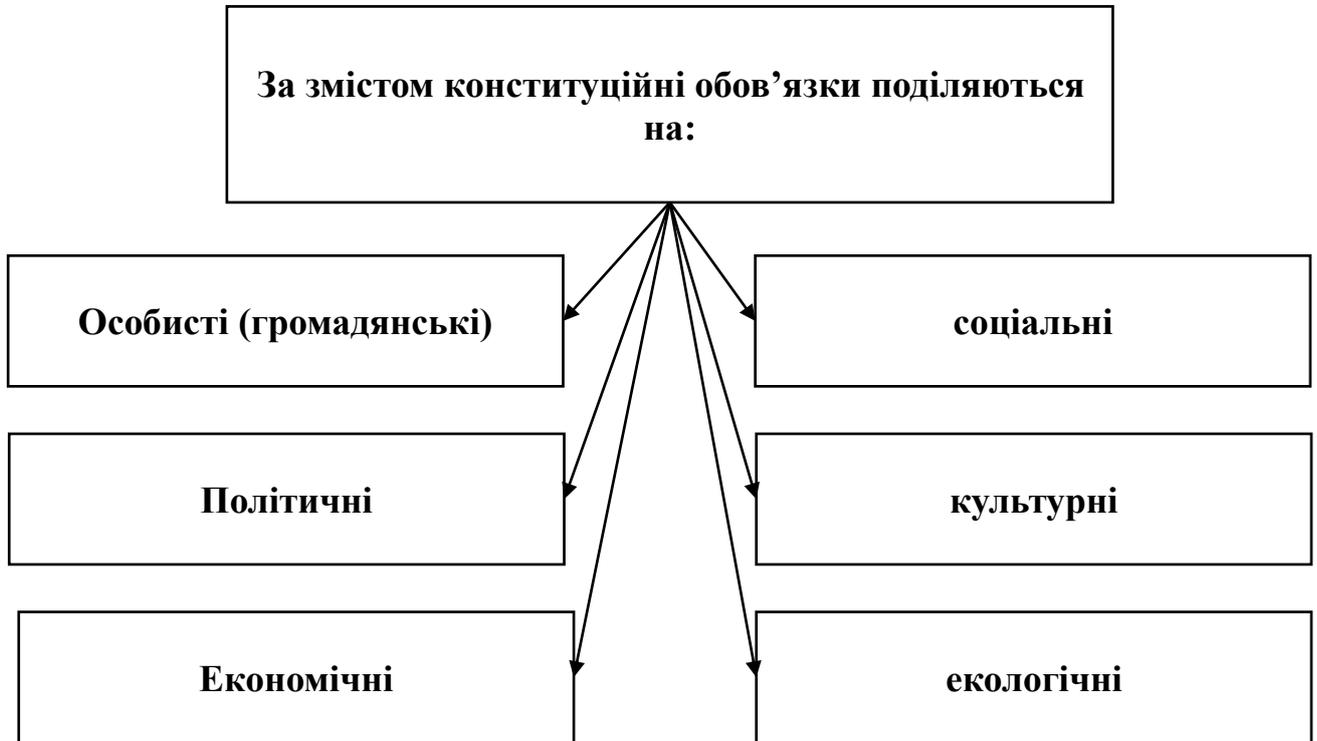
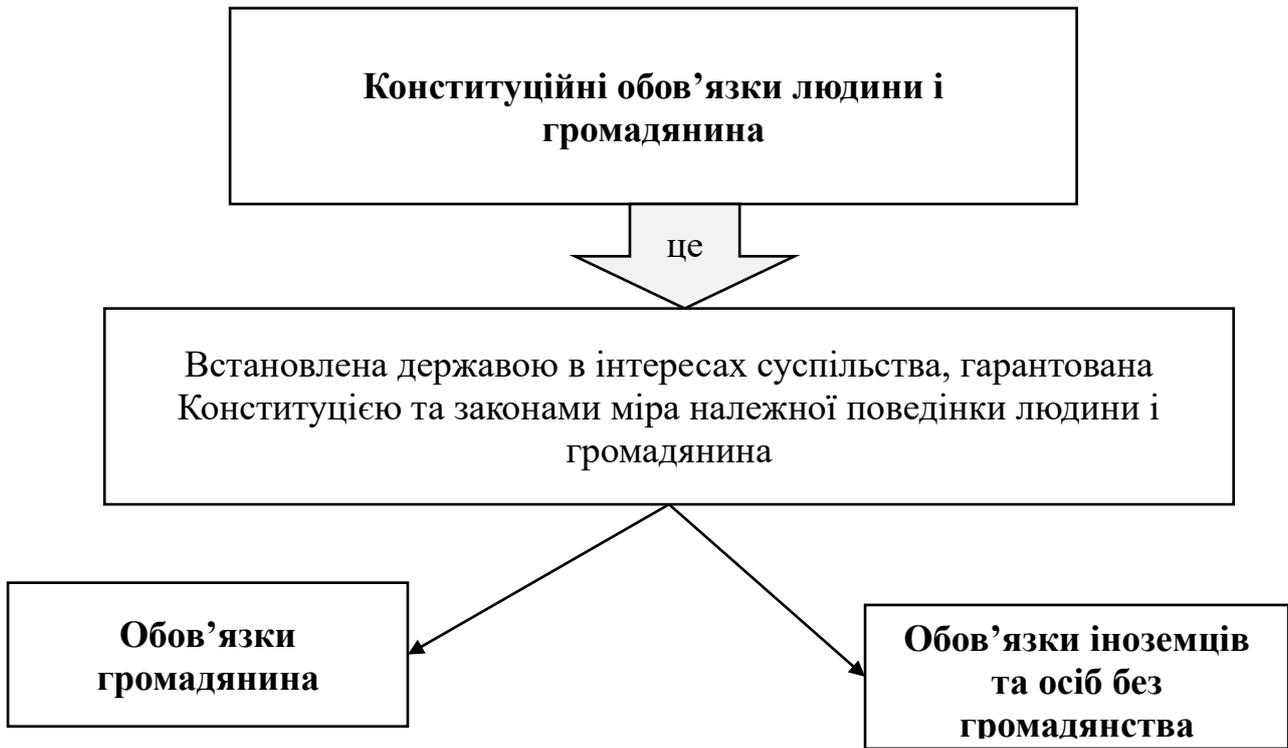
можуть обмежувати, якщо такі обмеження передбачено законом, є необхідними у демократичному суспільстві, переслідують легітимну мету: охорону державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, прав і свобод інших осіб та ґрунтуються на принципі пропорційності.

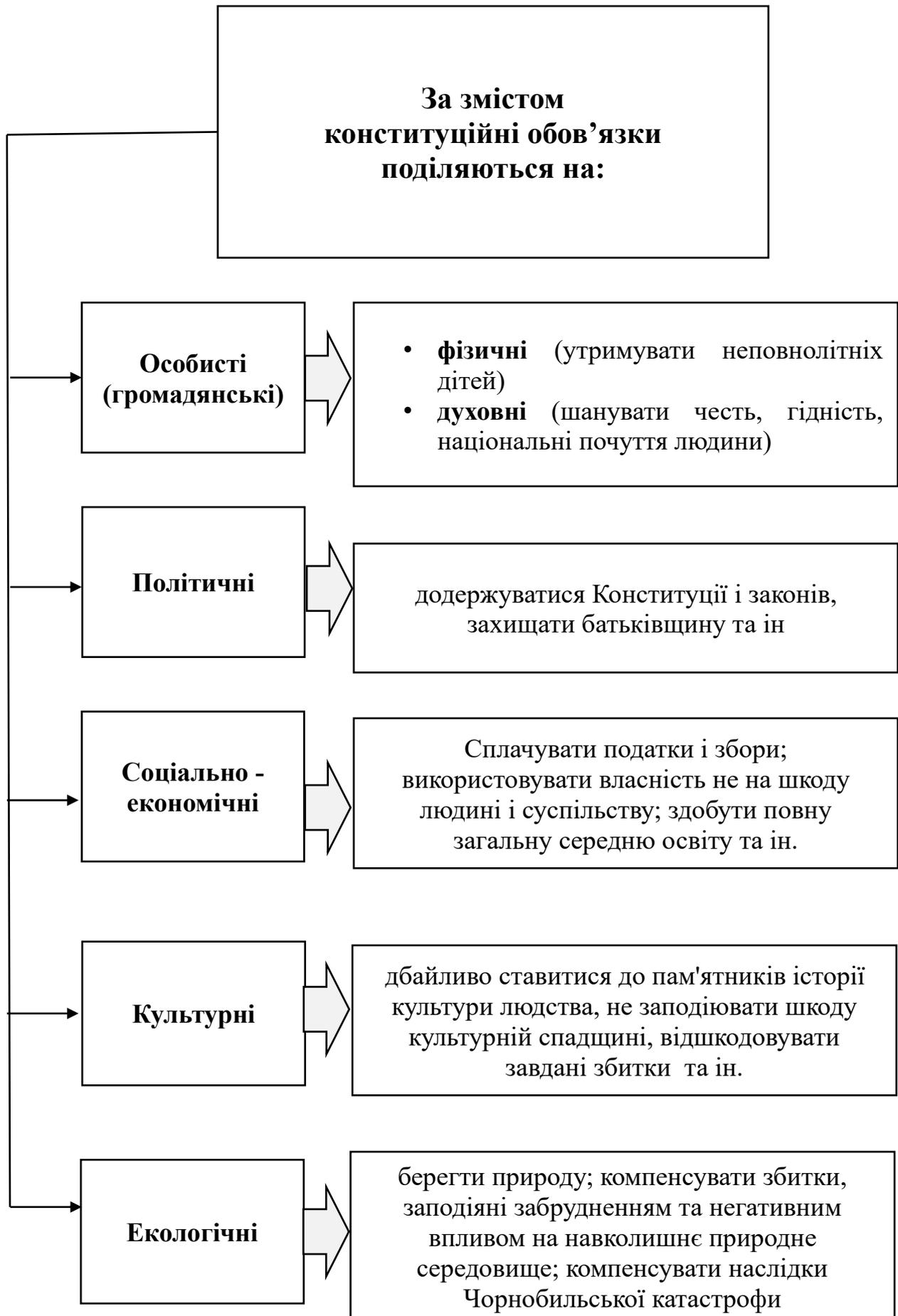
За формою здійснення

Індивідуальні

Колективні

 Надайте визначення термінів: *права людини, права громадянина, права іноземця, соціальні права, культурні права, економічні права, політичні права, екологічні права, особисті права, фундаментальні права, гарантії прав людини, позитивні права, негативні права, індивідуальні права, колективні права, дискримінація, геноцид, екоцид, конституційний обов'язок*

? Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте еволюцію прав людини в світовій практиці та визначте основні тенденції розвитку прав людини?
2. Які, на Вашу думку права людини варто було б включити до тексту Конституції України?
3. Проаналізуйте «обов'язки людини» та «обов'язки громадянина» закріплені на конституційному рівні, здійсніть порівняльно правовий аналіз між цими поняттями.
4. Які обов'язки на Ваш думку можна було б додати до тексту Конституції України.
5. Проаналізуйте права дитини, права жінки, права особи з інвалідністю, права внутрішньо переміщених осіб.
6. Які права людини можуть бути обмежені і за яких умов?

 Виконайте завдання

1. Здійсніть класифікацію прав людини за різними критеріями та охарактеризуйте кожен вид. Результати оформіть у таблицю

№	Критерій класифікації	Вид	Загальна характеристика
1.			
2.			
...			

2. Проаналізуйте співвідношення понять «права людини» та «права громадянина». Результати оформіть у таблицю

№	Права людини	Права громадянина
1.		
2.		
3.		
...		

3. Проаналізуйте правовий статус людини і громадянина в умовах воєнного, надзвичайного стану чи надзвичайної ситуації. Результати оформити у формі таблиці.

№ з/п	Назва стану чи ситуації	Нормативно правова база	Строк дії	У який випадках вводиться	Компетенція органів публічної влади	Права людини і громадянина, що можуть бути обмежені
1.	Воєнний стан – це...					
2.	Надзвичайний стан – це...					
3.	Надзвичайна ситуація – це...					

Вирішити практичні кейси

1. Громадянин Д. звернувся до Конституційного Суду України із конституційною скаргою щодо відповідності ст. 199 Сімейного кодексу України ч.2 ст. 51 Конституції України. Адже, на його думку, ст. 199 СК України, згідно з якою у нього виникає додатковий обов'язок утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання не передбачений Конституцією України. Дайте правову оцінку цієї ситуації. Які обов'язки людини і громадянина передбачені Конституцією України і яке на Вашу думку рішення повинен прийняти суд?

2. В Європі тривалий час була дуже популярною розвага «метання (кидання) карликом», що полягала в кидку на відстань особи, хворої нанізмом унаслідок порушення функцій залоз внутрішньої секреції. Гра передбачала захоочення глядача до кидка іншої особи (карлика) в захисному одязі та касці на відстань над захисним матеріалом. Ця ситуація проходила за добровільної згоди сторін і грошової винагороди карликові.

Відповідно до рішень муніципальних органів цю гру було заборонено. Адміністративна палата Державної ради Франції відповідно до постанови від 27 жовтня 1995 року залишила в силі рішення муніципальних органів, що передбачали заборону проведення таких ігор.

Комітет ООН з прав людини також розцінив «метання (кидання) карликів» на дальність таким, що принижує людську гідність. Це заняття, вважають експерти ООН, суперечить нормам громадського порядку і сучасного поняття про повагу до особистості.

В свою чергу Мануель Векельхайм, зріст якого становить 1,14 метра, одягається в захисний шолом і ватний жилет заробляє собі на шматок хліба цим небезпечним і, як здається багатьом, принизливим заняттям. Мануель

гордо називає себе каскадером. У 1999 році він подав скаргу на діючу у Франції заборону. Обґрунтування його полягало в тому, що воно позбавляє його засобів до існування. Проаналізуйте запропоновану ситуацію. Яке рішення повинен прийняти суд на вашу думку? Оцінити ситуацію в контексті можливого порушення права на людську гідність, а також законності укладення договору між сторонами відповідно до принципу свободи договорів. Чи рішення про заборону проведення таких ігор не суперечило реалізації права особи вільно розпоряджатися своєю свободою? Який принцип має перевагу: принцип свободи чи принцип людської гідності? Відповідь обґрунтуйте.

3. Народні депутати фракції «Країна змін» у подала до Верховної Ради України було подано проект закону про внесення змін до Розділу 2 Конституції України, а саме запропонували змінити ст.49 Конституції України, а саме виключити право на безоплатну медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а замість того запровадити обов'язкове медичне страхування.

Дайте розгорнуту характеристику другому поколінню прав людини. Наскільки доцільними та ймовірними з конституційної точки зору є такі зміни? Відповідь обґрунтуйте.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Право на відпочинок мають:

- A. громадяни України;
- B. всі особи молодше пенсійного віку;
- C. всі, хто працює;
- D кожен, хто на законних підставах перебуває на території України.

2. Соціально-економічні права:

- A. повинні забезпечуватися державою в максимальних межах наявних ресурсів;
- B. повинні неухильно забезпечуватися незалежно від економічних умов;
- C. гарантуються та забезпечуються державою залежно від політичних обставин;
- D. можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного станів.

3. Медичні, наукові та інші дослідження над людьми:

- A. заборонені;
- B. можуть проводитись лише для вирішення особливо важливих проблем, що мають значення для всього людства;
- C. можуть проводитись у виняткових випадках за спеціальним дозволом Верховної Ради України чи Президента України;

D. можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою.

4. Право на життя означає, що:

- A. ніхто не може бути позбавлений життя в жодному випадку;
- B. ніхто не може бути свавільно позбавлений життя;
- C. ніхто не може бути позбавлений життя, якщо інше не передбачено; законом чи визначено у рішенні Конституційного Суду;
- D. ніхто не може бути позбавлений життя, окрім законодавчо визначеної відповідальності за військові злочини у разі введення воєнного чи надзвичайного стану.

5. Права та свободи людини і громадянина, що закріплені Конституцією України:

- A. є вичерпними;
- B. не є вичерпними;
- C. конституційним законодавством не визначено;
- D. є вичерпними, якщо інше не встановлено Конституційним Судом України.

6. Хто має право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів?

- A. громадяни України;
- B. усі, хто працює, крім випадку заборони страйку, на підставі закону;
- C. усі фізичні особи, крім тих, хто перебуває на території України незаконно;
- D. особи, які працюють на державній службі.

7. Кому гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань?

- A. кожному;
- B. громадянам України та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України;
- C. громадянам України;
- D. громадянам України та іноземцям.

8. Який обов'язок не передбачено за Конституцією України?

- A. сплачувати податки та інші збори;
- B. брати участь у виборах та референдумах;
- C. проходити військову службу;
- D. неухильно додержуватись Конституції та законів України.

9. Які громадяни України призиваються на строкову військову службу?

- A. чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 20 років, та старші особи, які не досягли 40-річного віку;

- В. чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку;
- С. чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 29-річного віку;
- Д. чоловічої та жіночої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 20 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку.

10. На військову службу за контрактом не можуть бути прийняті:

- А. громадяни України;
- В. іноземці, які на законних підставах перебувають в Україні на законних підставах;
- С. біженці, які на законних підставах перебувають в Україні на законних підставах;
- Д. особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні на законних підставах.

Тема 5. Правове регулювання інституту громадянства та конституційно-правовий статус інших категорій осіб в Україні

План

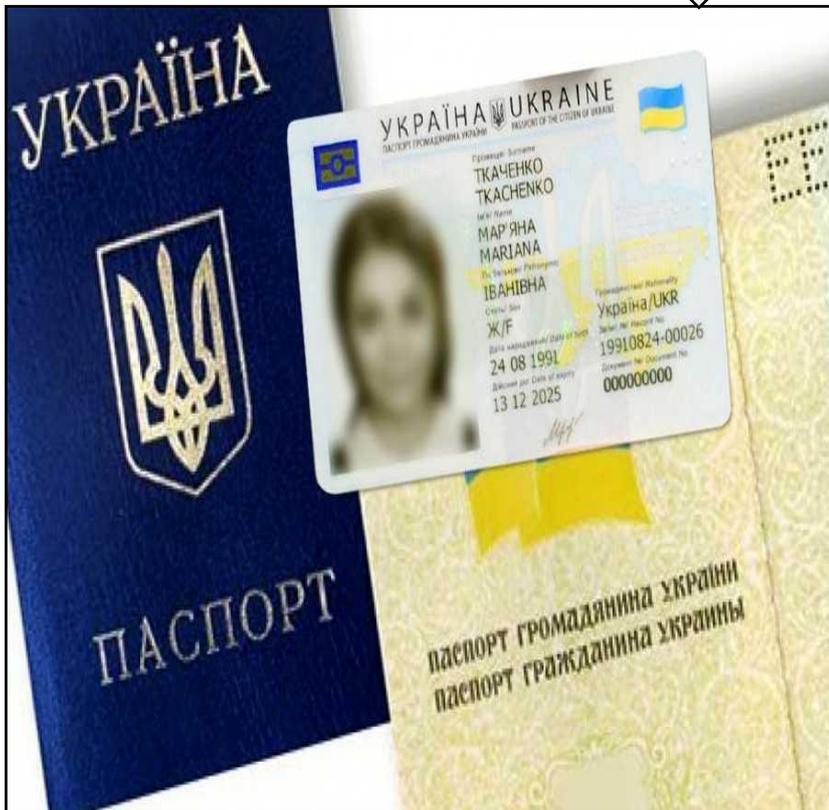
1. Поняття та ознаки громадянства. Громадянство як особливий правовий стан. Політико-правовий характер громадянства. Стабільність громадянства. Взаємний характер відносин громадянства.
2. Категорії осіб, що належать до громадянства України. Документи, які засвідчують належність до громадянства України.
3. Підстави набуття та припинення громадянства України.
4. Система органів, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, їх компетенція.
5. Конституційно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб, іноземців, біженців, осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту, осіб без громадянства, закордонних українців.

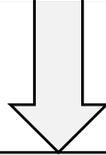
**Документи, що підтверджують громадянство України
(містять безконтактний електронний носій)**

паспорт громадянина України (п.1 ст5)

Паспорт громадянина
України є документом,
що посвідчує особу та
підтверджує
громадянство України

Порядок видачі паспорта громадянина України

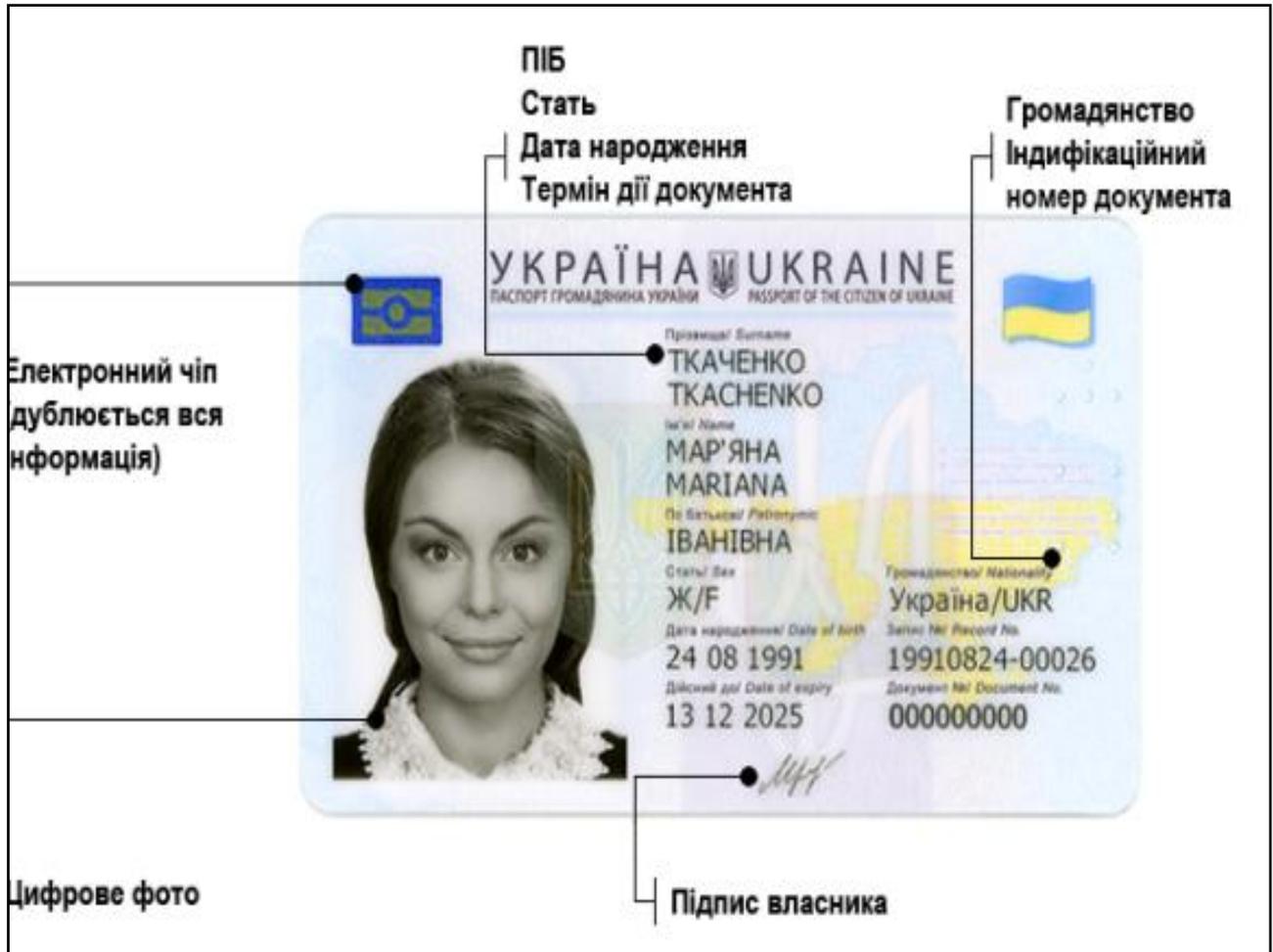
Кожен громадянин України, який досяг 14-річного віку, зобов'язаний отримати паспорт громадянина України (з 14.07.2016 р.)

**Паспорт оформляється
років**

До 18 років на 4 роки

З 18 років на 10 років

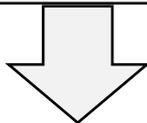
Паспорт виготовляється у формі картки, що містить безконтактний електронний носій*

* фото з офіційного сайту <https://passport.org.ua/faq/661>

Про Е-паспорт і е-паспорт для виїзду за кордон

Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» Стаття 14⁻¹.

формуються за бажанням особи безкоштовно та використовуються на території України для посвідчення особи та підтвердження громадянства, надання адміністративних та інших послуг

пред'являються особою замість та без додаткового пред'явлення паспорта громадянина України, паспорта громадянина України для виїзду за кордон, документів (відомостей, даних) про реєстраційний номер облікової картки платника податків, про місце проживання

Е-паспорт і е-паспорт для виїзду за кордон не використовується у разі

1

перетинання державного кордону України, крім випадків необхідності підтвердження особи громадянина України при в'їзді в Україну

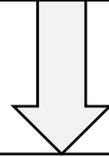
2

в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї

3

в'їзду, перебування, проживання або пересування у межах прикордонної смуги, виходу у територіальне море та внутрішні води України

До паспорта громадянина України вноситься така інформація

- 1) назва держави;
- 2) назва документа;
- 3) ім'я особи;
- 4) стать;
- 5) громадянство;
- 6) дата народження;
- 7) унікальний номер запису в Реєстрі;
- 8) номер документа;
- 9) дата закінчення строку дії документа;
- 10) дата видачі документа;
- 11) уповноважений суб'єкт, що видав документ (код);
- 12) місце народження;
- 13) відцифрований образ обличчя особи;
- 14) відцифрований підпис особи;
- 15) податковий номер

дипломатичний паспорт (п.6 ст.5)

службовий паспорт (п.7 ст.5)

Президентові України;
Голові Верховної Ради України;
Прем'єр-міністрові України;
Міністрові закордонних справ
України: дипломатичним
працівникам та ін.

адміністративно-технічним
працівникам дипслужби, працівникам
обслуговуючого персоналу
дипслужби, Уповноваженому
Верховної Ради України з прав
людини, суддям КСУ та ін

Про дипломатичний та службовий паспорти України
Указ Президента України від 12.05.2015

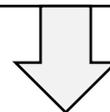
**посвідчення особи моряка (п.8
ст.5)**

**посвідчення члена екіпажу
(п.9 ст.5)**

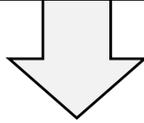
посвідчення особи на повернення в Україну
(п.10 ст.5)

Посвідчення оформлюється та видається закордонними дипломатичними установами у разі:

- втрати або викрадення під час перебування за межами;
- коли строк дії документа, що підтверджує громадянство України закінчився;
- коли встановлено, що документ, який підтверджує громадянство України, є недійсним з інших причин;
- коли громадянин України не оформлював документів, що підтверджують громадянство України.

документи, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус

- а) посвідчення водія;
- б) посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон;
- в) посвідка на постійне проживання;
- г) посвідка на тимчасове проживання;
- ґ) картка мігранта;
- д) посвідчення біженця;
- е) проїзний документ біженця;
- є) посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту

Способи набуття громадянства

Філіація

Натуралізація

За народженням

За заявою особи та відповідно до вимог визначених у законі

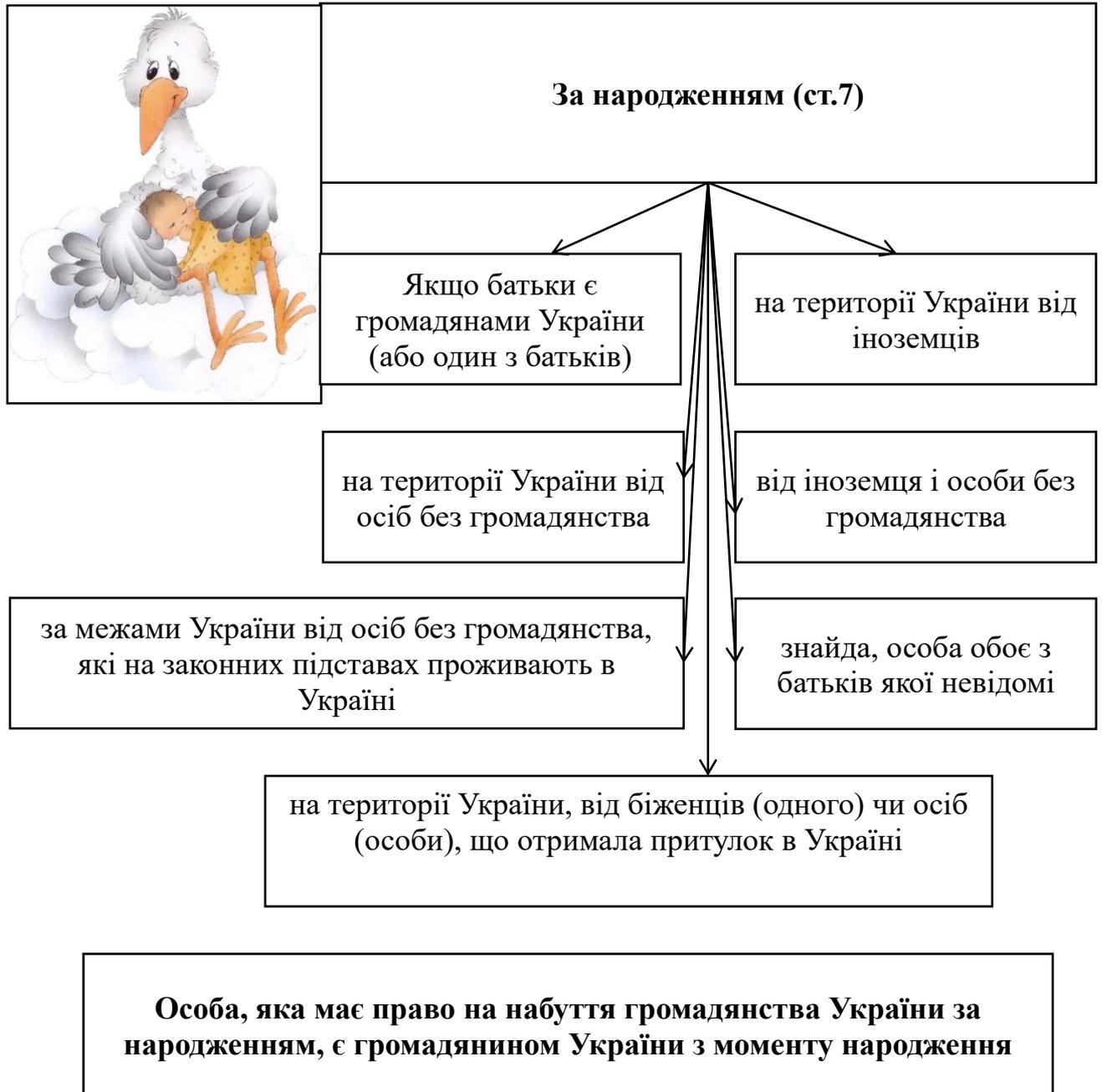
Право крові

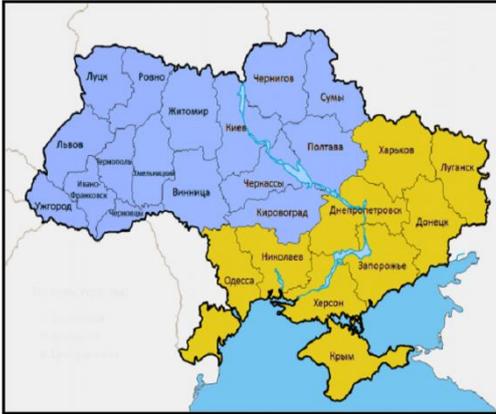
Право ґрунту

Підстави набуття громадянства України (ст.6)

- 1) за народженням;
- 2) за територіальним походженням;
- 3) внаслідок прийняття до громадянства;
- 4) внаслідок поновлення у громадянстві;
- 5) внаслідок усиновлення;
- 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування....;
- 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
- 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;
- 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

За територіальним походженням (ст.8)

Особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні брат чи сестра..., народилася або постійно проживала до 24 серпня 1991 року на території, яка стала територією України

Дитина, яка народилася чи проживала на території УРСР (або хоча б один з її батьків дід чи баба... народилася чи проживала на території України) і є особою без громадянства або іноземцем (за заявою одного з батьків або опікуна чи піклувальника)

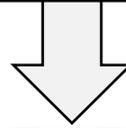
Дитина, яка народилася на території України після 24 серпня 1991 року і не набула за народженням громадянство України та є особою без громадянства або іноземцем

Іноземці, які подали зобов'язання припинити іноземне громадянство і яка народилася чи постійно проживала на території УРСР

Датою набуття громадянства України у цих випадках, є дата реєстрації набуття особою громадянства України

**Прийняття до громадянства України
(натуралізація) (ст.9)**

Умови

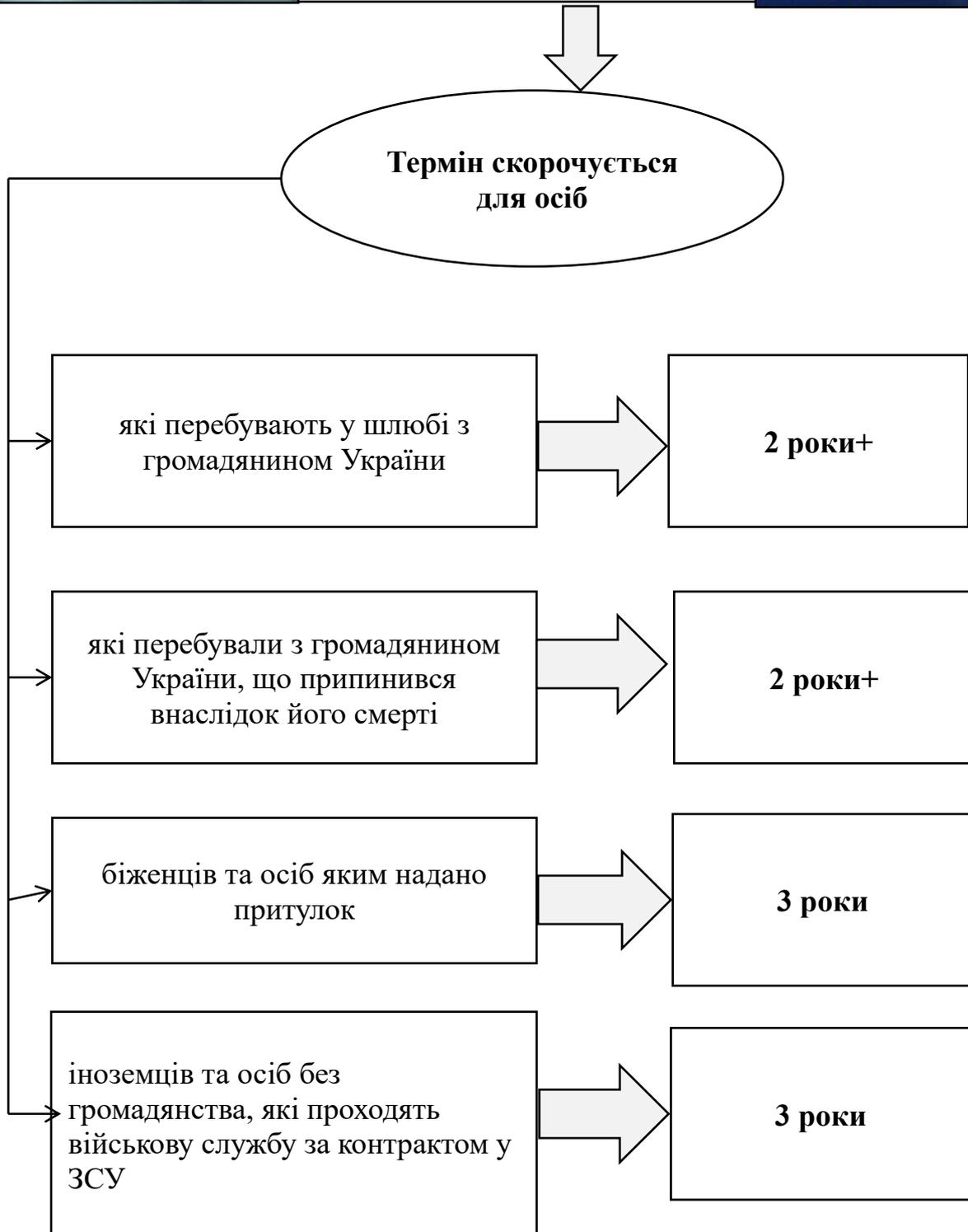
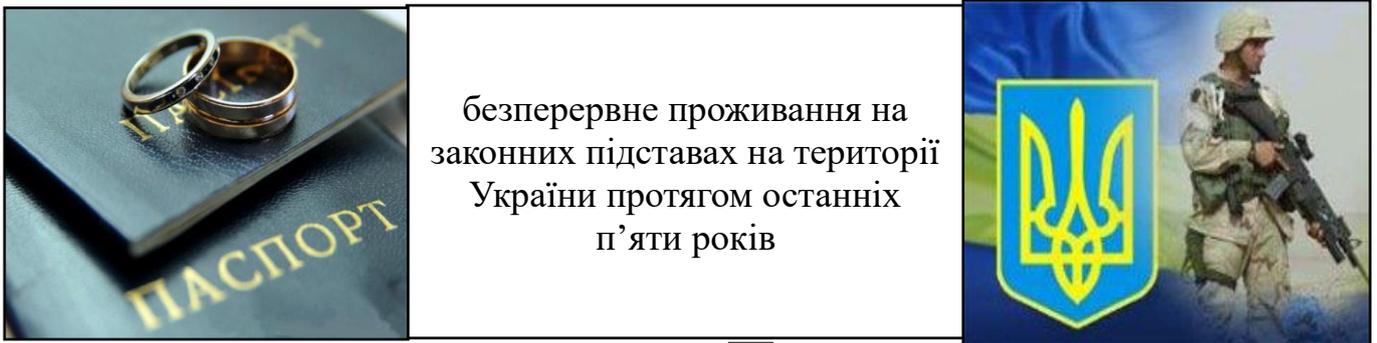
визнання і дотримання
Конституції України та законів
України

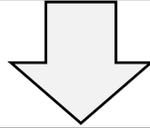
отримання дозволу на імміграцію
(окрім біженців (притулок), на
іноземців і осіб без громадянства, які
проходять військову службу у ЗСУ

подання декларації про
відсутність іноземного
громадянства (припинення)

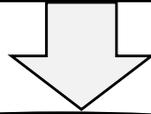
володіння державною мовою або її
розуміння в обсязі, достатньому для
спілкування. Окрім осіб, які мають
певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі)

наявність законних джерел існування. Окрім осіб, яким надано статус
біженця в Україні або притулок в Україні

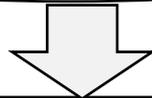

Безперервне проживання

проживання в Україні особи, якщо її разовий виїзд за кордон у приватних справах не перевищував 90 днів, а в сумі за рік - 180 днів.

Не є порушенням виїзд:

- у службове відрядження,
- на навчання,
- у відпустку,
- на лікування за рекомендацією відповідного медичного закладу
- зміна особою місця проживання на території України;

**До громадянства України не
приймається особа, яка**

**вчинила злочин проти людства чи
здійснювала геноцид**

**засуджена в Україні до позбавлення волі за
вчинення тяжкого або особливо тяжкого
злочину (до погашення або зняття
судимості) з урахуванням рівня загрози
для національної безпеки держави**

**вчинила на території іншої держави
діяння, яке визнано законодавством
України тяжким або особливо тяжким
злочином**

Громадянство України припиняється

внаслідок виходу з громадянства України

внаслідок втрати громадянства України

за підставами, передбаченими міжнародними договорами України

Втрата громадянства

З 2012 по 2017 р. указами Президента України оформлено втрату громадянства стосовно 314 осіб.

Підстави

добровільне набуття громадянством України громадянства іншої держави

набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів

добровільний вступ на військову службу іншої держави

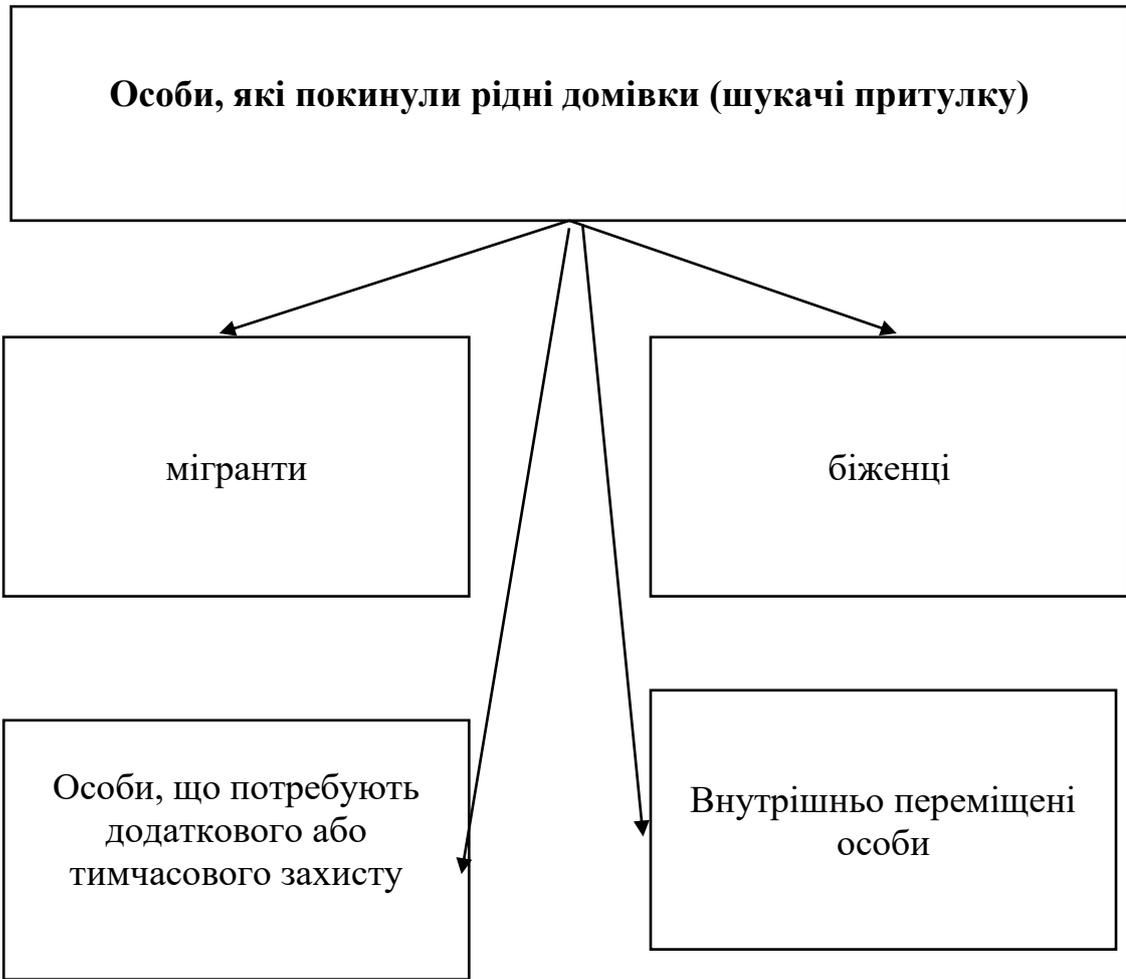

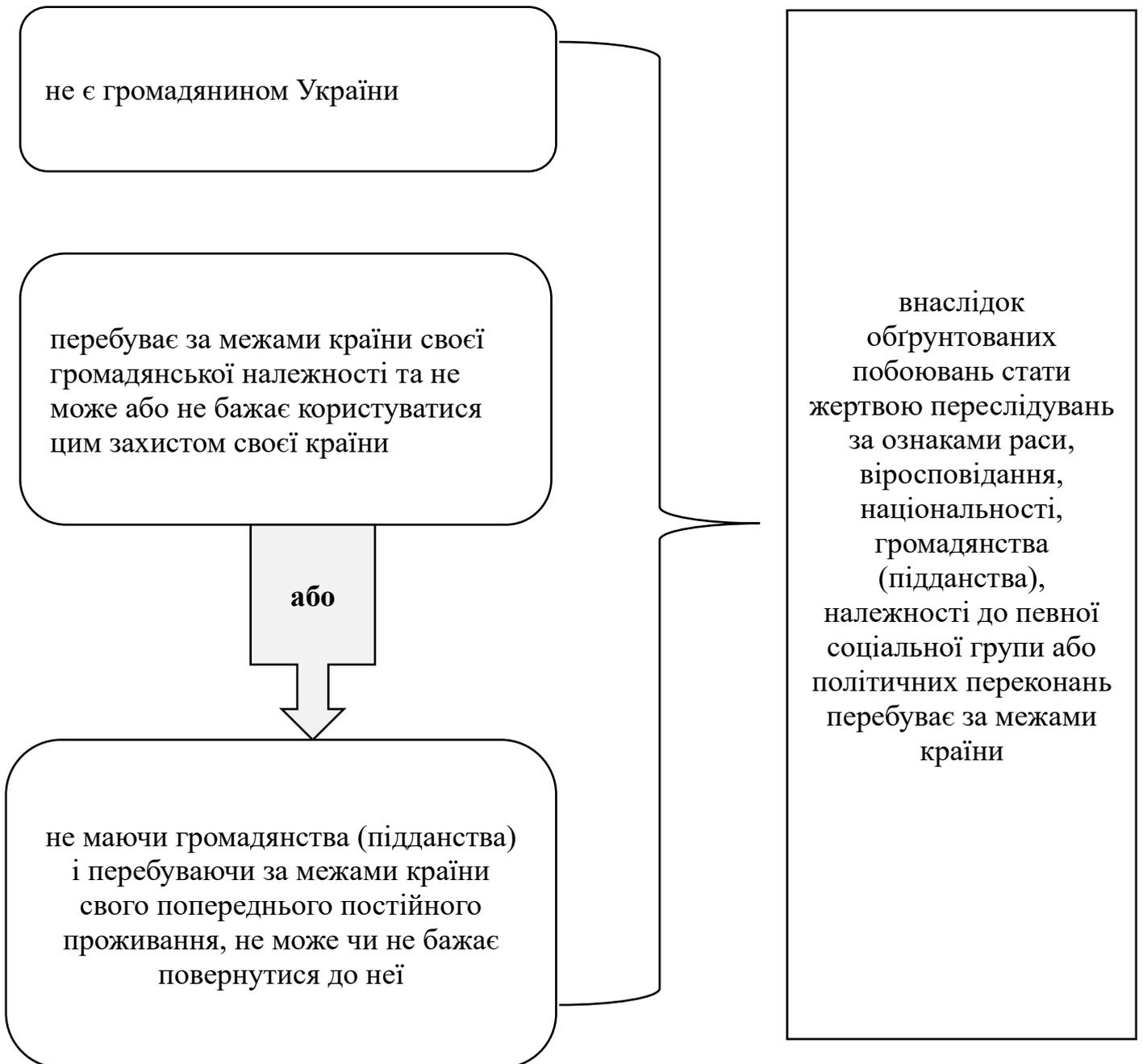
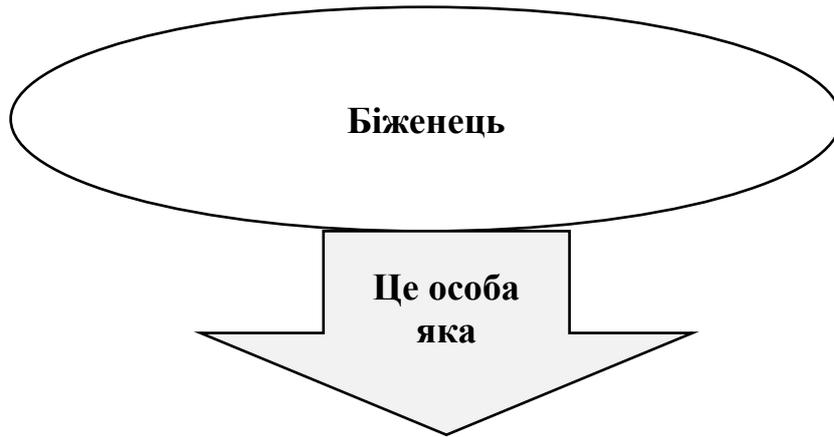
Вирішення питань громадянства України

Комісія при Президентові України з питань громадянства

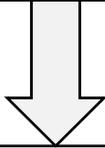

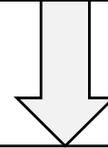
**Відповідно до рішення Ради ЄС від 4 березня 2022 р.
активовано Директиву 2001/55/ЄС
щодо надання тимчасового притулку
(її ухвалили 2001 р. в умовах численних вимушених
переміщень населення в результаті воєнного
конфлікту в Боснії та в Косові)**

негайне забезпечення захисту
громадян третіх країн, змушених
масово рятуватися на території ЄС
від війни або порушень прав
людини

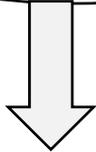
дає змогу без зволікань допомогти
великій кількості людей в умовах
надзвичайної ситуації, а також
знизити тиск на систему органів
надання притулку.

Тимчасовий захист надають на рік
із можливістю продовжити його до
трьох років залежно від ситуації в
Україні;

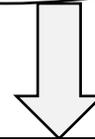
він забезпечує право на
перебування, працевлаштування,
медичну та соціальну допомогу,
освіту для дітей.

**особа, яка потребує
додаткового захисту**

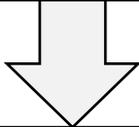
особа, яка не є біженцем, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань

**особи, які потребують
тимчасового захисту**

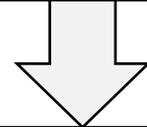
іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження

Тимчасовий захист

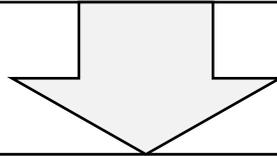
розроблено щоб забезпечити негайний захист переміщених осіб, у т.ч. тих, які втекли від зон збройного конфлікту. Він зменшує потребу негайно звертатися за міжнародним захистом, оскільки гарантує надання дозволу на проживання, а також пов'язані з ним права.

Статус біженця

це індивідуальне право, яке надається після спеціального адміністративного та юридичного процесу, який визначає, чи є у вас обґрунтована небезпека бути переслідуваними через расу, релігію, національність, належність до певної соціальної групи чи політичні переконання

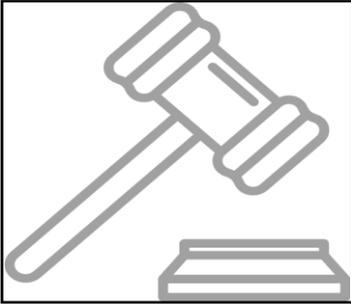
Термін дії тимчасового захисту

- ❖ До 4 березня 2023 року.
- ❖ Якщо причини надання тимчасового захисту не зникнуть, ваш тимчасовий захист буде автоматично подовжено на 6 місяців двічі, тобто до 4 березня 2024 року.
- ❖ Якщо причини для тимчасового захисту залишаються і надалі, Європейська Комісія може запропонувати Раді продовжити тимчасовий захист ще на один рік (тобто до 4 березня 2025 року)

Ще одна вразлива та нова для України категорія осіб – це внутрішньо переміщені особи (ВПО)

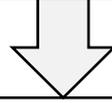

Згідно з керівними принципами УВКБ ООН (Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців) **з питання про переміщення осіб усередині країни**, особи, переміщені всередині країни, визначаються як люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих/техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни.

Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру

Внутрішньо переміщеною особою є

- громадянин України,
  - іноземець
  - особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні,
- яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків
- збройного конфлікту,
  - тимчасової окупації,
  - повсюдних проявів насильства,
  - порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

**Виплата допомоги на проживання ВПО
(20 березня 2022 р. КМУ)**

Мають право

Допомога надається особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополя, а також території адміністративно-територіальної одиниці, де проводяться бойові дії та що визначена в переліку

В обсязі

- ❖ Діти та особи з інвалідністю - 3 тис. гривень.
- ❖ Інші особи - по 2 тис. гривень щомісяця.

Внутрішньо переміщені особи несуть відповідальність за достовірність інформації, наданої для отримання допомоги

Зобов'язані повідомити

про зміну місця проживання органи соц. захисту за новим місцем проживання протягом 10 днів з дня прибуття до нового місця проживання.

про добровільне повернення до покинутого постійного місця проживання (не пізніше як за три дні до дня від'їзду за місцем отримання довідки)

у разі виявлення подання ВПО завідомо неправдивих відомостей відшкодувати фактичні витрати, понесені за рахунок державного та місцевих бюджетів

 Надайте визначення термінів: громадянство, підданство, філіація, натуралізація, оптація, репатріація, реінтеграція, іноземець, біженець, апатрид, біпатрид, внутрішньопереміщена особа, видворення, експатріація, екстрадиція, закордонний українець, денаціоналізація, денатуралізація, декларація про відмову від іноземного громадянства, тимчасове посвідчення громадянина України, імміграція, еміграція, особа, що потребує тимчасового захисту, особа, що потребує додаткового захисту, принцип «права крові», принцип «права ґрунту»

? Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте механізм набуття громадянства України іноземцями та особами без громадянства.
2. Чим відрізняються поняття імміграція та еміграція?
3. Який механізм отримання статусу закордонного українця. Які права мають закордонні українці?
4. Як отримати статус внутрішньо переміщеної особи в Україні? Які гарантії мають внутрішньо переміщені особи? Чим відрізняється статус біженця та внутрішньо переміщеної особи в Україні?
5. Чим відрізняється статус біженця та особи, що потребує тимчасового захисту в Україні та зарубіжних країнах?
6. За яких підстав припиняється громадянство України?
7. Які органи держави беруть участь у вирішенні питань громадянства?

 Виконайте завдання

1. Проаналізуйте механізм набуття громадянства України за різними підставами. Результати оформіть у таблицю

№	Підстава набуття громадянства України	Умови набуття громадянства України	Перелік документів
1.			
2.			
...			

2. Проаналізуйте механізм припинення громадянства України за різними підставами. Результати оформіть у таблицю.

№	Підстава припинення громадянства України	Умови припинення громадянства України	Перелік документів
1.			
2.			

...			
-----	--	--	--

Вирішити практичні кейси

1. Особа без громадянства N, знаходячись на законних підставах на території України 5 років, порушила клопотання про набуття громадянства України. Разом з нею проживає її дитина 14 років, також особа без громадянства. Як вирішити зазначену справу? До компетенції якого органу належить вирішення даного питання? До якого органу особа N повинна була подати заяву про набуття громадянства України? Як вирішується питання про громадянство дитини?

2. Громадянин України Л, одружився на громадянці Туреччини. Разом з нею проживає на території України 2 роки. Дружина вирішила стати громадянкою України. В який орган повинна вона звернутися для набуття громадянства України? Яка процедура вирішення даного питання? Які умови вона має виконати, щоб отримати громадянство України?

3. Громадянин К. постійно проживає за кордоном (у Конфедеративній республіці Швейцарія він вже проживає 10 років) вирішив вийти з громадянства України. До якого органу він має звернутися і з якими документами, щоб вийти з громадянства України? Які вимоги законодавства України він має виконати, щоб вийти з громадянства України?

4. Громадянка України вийшла заміж за громадянина Португалії, який вже більше року проживає в Україні, має посвідку на постійне проживання і є гравцем відомого футбольного клубу. Він має намір отримати громадянство України. Куки він повинен звернутись і за яких умов може отримати громадянство України?

5. Біля відділення «Нової пошти» до студента Д. підійшли працівники поліції і попросили пред'явити документи. Працівники поліції пояснили, що зовні Д. схожий на небезпечного злочинця, який наразі розшукується, тому необхідно негайно прибути до відділу поліції для з'ясування особистості. Жодного документа, який би посвідчував особу, у Д. при собі не було. Д. почав заперечувати, попросив зателефонувати товаришу, який би привіз паспорт, проте працівники поліції силоміць направили Д. до відділу поліції. У зв'язку з Різдвяними святами М. перебував у відділку чотири доби. Жодної можливості зв'язатися з рідними чи скористатися правовою допомогою захисника надано не було.

Надайте юридичний аналіз ситуації. Чи правомірними були дії працівників поліції, якщо ні, то які конституційні права було порушено.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Сукупність осіб, які проживають на території України і становлять її демографічну категорію – це:

- A. громадяни;
- B. населення;
- C. піддані;
- D. громадяни, іноземці, особи без громадянства.

2. Сутність принципу єдиного громадянства відображено у наступному реченні:

- A. громадянин України є єдиним, унікальним і неповторним у своїй особі;
- B. громадянин України може користуватися правами, які закріплені в Конституції України;
- C. громадянин України має стійкий правовий зв'язок з державою Україна;
- D. громадянин України не може мати одночасно громадянство іншої держави.

3. Як називається процес поновлення у громадянстві?

- A. натуралізація;
- B. оптація;
- C. репатріація;
- D. колективна натуралізація.

4. Що є обов'язковою умовою для набуття громадянства України в порядку натуралізації?

- A. постійне проживання на території України протягом останніх п'ятнадцяти років;
- B. наявність законних джерел існування;
- C. перебування у шлюбі з громадянином України;
- D. внесення грошової застави у Державний бюджет України у розмірі 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

5. Внутрішньо переміщена особа має право на:

- A. безкоштовний проїзд у тролейбусі;
- B. отримання соціальної допомоги;
- C. постійне безоплатне харчування;
- D. правильна відповідь відсутня.

6. Пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства є структурними підрозділами:

- A. дипломатичних представництв і консульських установ;
- B. Комісії при Президентові України з питань громадянства;
- C. Міністерства внутрішніх справ України;
- D. Державної міграційної служби.

7. Іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження – це:

- A. мігранти;
- B. біженці;

- C. особи, які потребують додаткового захисту;
- D. особи, які потребують тимчасового захисту;

8. Хто може отримати відмову у наданні дозволу на імміграцію?

- A. особи, хворі на хронічний алкоголізм, токсикоманію, наркоманію або інфекційні захворювання
- B. особам, засудженим до позбавлення волі за вчинення діяння, що відповідно до законів України визнається тяжким чи особливо тяжким злочином
- C. особи, які мають заборгованість зі сплати аліментів
- D. особи, які не мають сертифікату, що підтверджує рівень володіння державною мовою у порядку визначеному національною комісією зі стандартів державної мови

9. На який термін видається посвідчення біженця?

- A. на 1 рік
- B. на 3 роки
- C. на 5 років
- D. на 10 років

10. У якому випадку громадяни не можуть припинити громадянство на підставі виходу із громадянства України?

- A. якщо їм повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення
- B. якщо вони є державними службовцями
- C. якщо вони є суддями
- D. якщо вони мають заборгованість зі сплати аліментів

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК¹

АБСЕНТЕЇЗМ (від лат. *absens* – відсутній) – добровільна неучасть виборців у голосуванні на виборах чи референдумі. У демократичних країнах зазвичай голосують близько 50 відсотків виборців.

АВТОНОМІЯ (пер. з грец. - незалежність) - самоврядування певної частини території держави, тобто її право самостійно вирішувати окремі питання організації та здійснення влади в межах повноважень, установлених конституцією держави.

АВТОРИТАРИЗМ (фр. *autoritarisme*, від лат. *autoritas* – вплив, влада) – тип політичного режиму, який характеризується зосередженням державної влади в руках однієї особи чи групи осіб або в одному її органі.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ – система взаємовідносин вищих і центральних органів державної влади з органами публічної влади адміністративно-територіальних одиниць держави.

АКТ (ПРАВОВИЙ) (лат. *actus*, від *ago* - приводжу в рух) - офіційний письмовий документ органу публічної влади, в якому вміщується правова норма (нормативно-правовий А.) або владний припис, винесений в результаті вирішення конкретної юридичної справи (правозастосовний акт).

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – право обирати до представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, брати участь у референдумах. У демократичних державах належить усім повнолітнім громадянам незалежно від національної і расової приналежності, статі, роду занять, майнового стану, освіти тощо. Виборче право є найважливішим політичним правом громадянина.

АПАТРИЗМ (пер з грец. - той, хто не має вітчизни) – стан людини, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

АНЕКСІЯ (латин. *annexio*) – насильницьке захоплення, приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави або народу.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ (ПРЯМА) ДЕМОКРАТІЯ – способи і засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною, які відкидають передання владних повноважень будь-яким органам чи особам (народне волевиявлення).

БІЖЕНЕЦЬ – особа, яка не є громадянином певної держави і, внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами

¹ Словник складено на підставі: 1. Мала енциклопедія конституційного права (словник основних понять і термінів, використаних у посібнику) / Кравченко В.В. Конституційне право України: навчальний посібник / В.В. Кравченко. Київ : Атіка, 2006. С.534-564. 2. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник. Київ : Парламентське видавництво, 2003. 151 с.

країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни, або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

БІКАМЕРАЛІЗМ (ДВОПАЛАТНА СИСТЕМА) (лат. bis — двічі) — двопалатна структура парламенту. Історично сформувалися три основні причини Б. Другі, або верхні, палати вводилися: 1) для представництва аристократії (типовий приклад – Палата Лордів у Великобританії); 2) для стримування радикалізму нижніх палат, забезпечення послідовності і наступництва у політиці; 3) для представництва на загальнодержавному рівні інтересів суб'єктів федерації у федеративних державах. У сучасному світі двопалатні парламенти діють майже у всіх федеративних і у чверті унітарних держав.

БІПАТРИЗМ (від лат. bis - двічі та грец. латрі - батьківщина) – стан людини, яка перебуває одночасно в громадянстві двох та більше держав.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ – переважання конституції і законів над іншими нормативними актами – глави держави, органів державної виконавчої влади, суб'єктів федерації, автономних утворень, органів місцевого самоврядування. В.з. є формально-юридичною характеристикою суспільних відносин.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – найважливіший принцип правової держави, який означає панування права в усіх сферах суспільних відносин, підпорядкування всіх громадян і держави правовим законам. Принцип В.п. передбачає розрізнення права, як системи правових норм, що відповідають загальнолюдським цінностям – вимогам гуманізму, справедливості, свободи, демократії тощо, і закону, як встановленого державою загальнообов'язкового припису, що таким вимогам може не відповідати. У теорії правової держави синонімом права є не закон взагалі, а тільки правовий закон — той, що відповідає вимогам права.

ВЕТО (від лат. veto - забороняю) – акт, що призупиняє або не допускає введення в дію рішення яких-небудь органів.

ВИБОРИ – спосіб формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їхньої посадової особи шляхом голосування уповноважених на те осіб і визначення результатів такого голосування встановленою більшістю голосів цих осіб за умови, коли на здобуття кожного мандата мають право балотуватися два і більше кандидатів.

ВИЗНАННЯ – спосіб набуття громадянства застосовується у випадку коли усі жителі території, якщо вони не відмовляються це робити, на день утворення нової держави визнаються її громадянами.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – гілка державної влади, здійснення якої згідно з теорією поділу влади покладається на систему органів В. в.- сукупність органів державної влади, наділених компетенцією в галузі державного

управління та матеріальними, фінансовими, кадровими, інформаційними та іншими ресурсами, необхідними для її реалізації в організаційних і правових формах та із застосуванням методів діяльності.

ВИХІД ІЗ ГРОМАДЯНСТВА – це спосіб припинення громадянства за волевиявленням громадянина, тобто відмова громадянина від громадянства.

ВІЛЬНИЙ МАНДАТ – форма взаємозв'язків депутата парламенту, іншого представницького органу зі своїми виборцями, яка характеризується тим, що депутат вважається представником усього народу (територіальної громади), ніхто не може відкликати його або давати обов'язкові накази.

ВОТУМ (лат. votum - бажання, воля) – рішення, ухвалене більшістю голосів виборців або членів представницької установи.

ВОТУМ НЕДОВІРИ – у країнах з парламентарними і деякими змішаними формами державного правління висловлене парламентом (нижньою палатою) шляхом голосування несхвалення політичної лінії, законопроекту або певної акції уряду чи окремого міністра.

ВТРАТА ГРОМАДЯНСТВА – це спосіб припинення громадянства внаслідок вчинення особою певних заборонених дій.

ГЛАВА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ – вищий керівник органів державного управління на загальнонаціональному, регіональному чи місцевому рівні або виконавчого органу в системі місцевого самоврядування.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ конституційний орган і одночасно вища посадова особа, яка посідає, як правило, юридично вище місце в ієрархії державних інститутів і яка здійснює верховне представництво країни у внутрішньополітичному житті і у відносинах з іншими державами.

ГЛАВА УРЯДУ – керівник вищого колегіального органу виконавчої влади в державі. Г.у. найчастіше називається «прем'єр-міністр», хоча може мати й інші назви: «голова ради міністрів», «голова уряду», «міністр-голова», «міністр-президент», «федеральний канцлер» тощо.

ГЛЮРИФІКАЦІЯ - вихваляння, звеличення, славлення, прославлення дій та/або бездіяльності осіб, які здійснювали або здійснюють збройну агресію проти України, представників збройних формувань Російської Федерації, незаконних збройних формувань, банд, найманців, створених та/або підпорядкованих, та/або керованих, та/або фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі шляхом їх визначення як "повстанці", "ополченці", "ввічливі люди" тощо"

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – необхідний і раціональний спосіб соціального життя, заснований на розумі, свободі, праві та демократії; суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її еконо-

мічного та політичного буття, гарантуються права людини і забезпечується ідеологічна багатоманітність.

ГРОМАДЯНСЬКІ (ОСОБОВІ) ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ - сукупність природних і невідчужуваних основоположних прав і свобод, що належать людині від народження і не залежать від її належності до громадянства певної держави. Становлять основу правового статусу людини.

ДЕКЛАРАЦІЯ (лат. *declaratio*, від *declaro* — заявляю, оповіщаю) — > конституційному праві назва окремих політико-юридичних актів, яка має на меті надати їм урочистого характеру, підкреслити їх особливо важливе значення для долі відповідної держави. Особливістю Д. як політико-юридичного акту надто загальний, неконкретний характер наявних у ній положень, який вимагає додаткового законодавчого регулювання.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДМОВУ ВІД ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА - документ, в якому особа засвідчує свою відмову від громадянства іншої держави і зобов'язується не користуватися правами цієї держави і не виконувати обов'язків, пов'язаних із належністю її до громадянства.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДСУТНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА - документ, в якому особа повідомляє про відсутність у неї іноземного громадянства з обґрунтуванням причин такої відсутності.

ДЕЛЕГАТ (лат. *delegatus* – посланець) – обраний або призначений представник, уповноважений держави, організації, установи чи колективу, що представляє їхні інтереси на з'їздах, конгресах, нарадах, засіданнях тощо.

ДЕМОКРАТІЯ (грецьк. *demokratia* – влада народу, від *demos* – народ *ikratos* – влада) – форма державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу єдиним джерелом влади в суспільстві і його реальній участі у здійсненні державної влади. За формою і способом здійснення Д. поділяється на пряму і представницьку.

ДЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ процедура позбавлення громадянства набутого в порядку натуралізації

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ – процедура позбавлення громадянства, набутого за народженням. Конституції деяких держав забороняють денационалізацію, пов'язуючи це з тим, що громадянство за народженням є одним із невідчужуваних природних прав людини.

ДЕПУТАТ – особа, обрана до парламенту або представницького органу місцевого самоврядування, яка набуває особливого статусу, який забезпечує йому необхідні умови для участі в законодавчій та іншій діяльності відповідного представницького органу.

ДЕПУТАТСЬКА НЕДОТОРКАННІСТЬ – принцип депутатського мандата, згідно з яким депутат не може бути без його письмової згоди або згоди парламенту, іншого представницького органу притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладається в судовому порядку.

ДЕПУТАТСЬКІ ГРУПИ (ФРАКЦІЇ) – формуються як на партійній, так і на позапартійній основі. Д. г., сформовані на основі партійної належності депутатів, називаються депутатськими фракціями.

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ (польс. herb, від нім. Erbe - спадщина) – відмінний знак, що є офіційною емблемою держави, яка зображується на прапорах, грошових знаках, печатках і деяких офіційних документах.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН (грец. uavo - урочиста пісня) – музикально-поетичний твір, який разом з Державним Гербом і Державним Прапором є офіційним символом держави.

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН – лінія і вертикальна поверхня, що проходять цією лінією, які визначають межі території держави - суходолу, вод, надр, повітряного простору.

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР – офіційний відмінний знак (емблема) держави, символ її суверенітету.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – верховенство державної влади всередині країни, її повнота, незалежність у зовнішніх відносинах, загальний характер і винятковість.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ – у ряді країн назва комплексного конституційно- правового інституту, який об'єднує норми, що встановлюють систему органів державної влади, їх компетенцію та взаємовідносини.

ДИКТАТУРА (лат. dictatura – необмежена влада) – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, що спирається на силу.

ДИРЕКТИВА (фр. directive – розпорядження) – розпорядження, керівна вказівка, настанова, що її дають вищестоящі органи нижчестоящим. У США Д. називають акти, які видає президент.

ДИСКОНТИНУІТЕТ (англ. discontinuity – відсутність неперервності, перервність) – правило парламентської процедури, згідно з яким усі законопроекти, внесені до парламенту під час даної сесії, можуть бути розглянуті тільки в її межах і не переносяться на наступну сесію.

ЕКСПАТРІАЦІЯ – обов'язковий процес висилання з країни осіб, що позбавлені громадянства.

ЕКСТРАДИЦІЯ – видача іноземній державі осіб, що порушили закон цієї держави для слідства чи суду. Вона є можливою тільки у відповідності до міжнародного договору чи без нього, але не допускається видача осіб, яких звинувачують в політичних злочинах. Екстрадиція іноземців не дозволяється якщо в країні перебування дії іноземця не вважаються злочином.

ЗАКОН – юридичний акт, прийнятий відповідно до спеціальної процедури законодавчим органом державної влади або безпосереднім волевиявленням громадян. Законодавча процедура складається із ряду стадій. Верховенство у національному законодавстві належить конституції, за нею йдуть конституційні та органічні закони, за ними – звичайні закони. У федеративних державах розрізняються також 3. федеральні і 3. суб'єктів федерації при верховенстві перших. 3. наділений найбільшою юридичною

силою по відношенню до нормативних актів інших органів держави. Особливу категорію утворюють надзвичайні закони.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА – відповідно до теорії поділу влади одна з трьох самостійних і незалежних гілок (видів) державної влади (поряд з виконавчою і судовою), яка є сукупністю повноважень з видання законів. З.в. здійснюється передусім загальнодержавним представницьким органом – парламентом, а в суб'єктах федерації та в автономіях політичного характеру – також місцевими законодавчими органами. У багатьох країнах суб'єктами З.в. є також органи виконавчої влади. В абсолютних монархіях З.в. належить тільки монарху, при якому парламент виконує допоміжні функції.

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС – порядок діяльності органу законодавчої влади по створенню закону, звичайно встановлений в конституції та регламенті парламенту. Законодавча діяльність здійснюється законодавчим органом – парламентом і главою держави при можливій, у певних випадках, участі уряду або – в рідкісних випадках – шляхом процедури референдуму. З.п. включає декілька основних стадій: 1) внесення законопроекту до парламенту (законодавча ініціатива); 2) розгляд законопроекту в парламентських палатах і комітетах (комісіях); 3) прийняття закону парламентом; 4) підписання і оприлюднення главою держави прийнятого парламентом закону (промульгація).

ЗАПИТ ДЕПУТАТСЬКИЙ – вимога депутата парламенту, іншого представницького органу, яка заявляється на сесії парламенту, іншого представницького органу до підконтрольних і підзвітних йому органів та посадових осіб, дати офіційну відповідь із питань, віднесених до їхньої компетенції, якщо його попередні депутатські звернення до них не було задоволено.

ІМПЕРАТИВНИЙ МАНДАТ – форма взаємозв'язків депутата парламенту, іншого представницького органу зі своїми виборцями. Обов'язковими елементами І. м. є пов'язаність депутата волею виборців (накази виборців) і можливість відкликання депутата виборцями. Принцип І. м. закріплювався в «радянських» конституціях.

ІМПІЧМЕНТ (англ. impeachment, від фр. emperechement – осуд, обвинувачення) – у ряді країн конституційно встановлена процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб держави (президента, міністрів, суддів вищих судів та ін.) за порушення ними законів.

ІНАВГУРАЦІЯ (від лат. inauguratio - посвячую) – урочиста церемонія вступу на пост глави держави.

ІНВЕСТИТУРА УРЯДУ – (від лат. – одягати, оточувати) – процедура, пов'язана з парлам. способом формування уряду. Передбачена конституціями більшості держав з парлам.-монархіч., парлам.-респ. і змішаною республіканською формами правління. Ґрунтується на спільних діях парламенту і глави держави, хоча характер та послідовність їхніх дій різняться. У багатьох країнах з відповідними формами правління кандидат на посаду глави уряду після його висунення главою д-ви має у встановлений конституцією строк подати парламентові або нижній палаті двопалат.

парламенту склад уряду і часто – урядову програму, щоб отримати довіру, тобто санкцію на саме існування уряду. Відповідне рішення парламенту приймається абсолютною більшістю голосів.

ІНДЕМНІТЕТ (від лат. *indemnitas (indemnitate)*) - відшкодування збитків) – 1. Звільнення депутата парламенту від юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах під час здійснення повноважень (за винятком відповідальності за образу чи наклеп). 2. Винагорода депутата за його парламентську діяльність, що містить заробітну плату, оплату проїзду і користування засобами зв'язку, утримання апарату тощо.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ (від лат. *interpellatio* – переривання промови, позов, вимога) – звернена до уряду в цілому чи до окремих його членів вимога групи депутатів парламенту дати пояснення з приводу проводжуваної ними загальної політики або з якого-небудь суспільно важливого конкретного питання. І. є особливим видом депутатського запиту Від звичайного запиту вона відрізняється передусім процедурою внесення і правовими наслідками.

КАБІНЕТ (Кабінет Міністрів) – назва уряду в цілому або його частини у деяких країнах. У країнах з парламентарними формами правління К. очолюється главою уряду, у президентських республіках – главою держави.

КАДЕНЦІЯ (італ. *cadenza*, від лат. *Cado* – падаю, припиняюся) - проміжок часу, протягом якого виборна особа (орган) здійснює свої повноваження.

КВОРУМ (від лат. *quorum (praesentia sufficit)* – чиеї (присутності достатньо)) – кількість членів колегіального органу, присутність яких на його засіданнях необхідна для обговорення та ухвалення рішень.

КОМПЕТЕНЦІЯ (лат. *competentio*, від *competo* – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) – сукупність предметів відання та повноважень органу публічної влади або посадової особи, що визначають його місце в системі органів державної влади (в системі місцевого самоврядування).

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – особливий вид юридичної відповідальності, яка передбачається конституційно-правовими нормами і настає за конституційний делікт (правопорушення). К.-п. в. має політичний і моральний характер. Її формами є: скасування або призупинення дії правового акта; дострокове припинення повноважень, усунення з поста; визнання виборів або результатів референдуму недійсними.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА НОРМА – загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які складають предмет галузі конституційного права.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ – відносно самостійний відокремлений комплекс конституційно-правових норм, що регулюють у межах галузі конституційного права певну сферу або групу

однорідних суспільних відносин. Виділяють загальні (генеральні), головні та початкові К.-п. і.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ – суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, тобто відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками згідно з приписом конституційно-правової норми.

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ – 1. Політико-правова доктрина, що обґрунтовує необхідність установаження конституційного ладу. 2. Правління, обмежене конституцією (конституційне правління); політична система, що спирається на конституцію та конституційні методи правління. 3. Ідейно-політичний рух, спрямований на встановлення конституційного правління.

КОНСТИТУЦІЯ (лат. *constitutio* – установаження, устрій) – система юридичних норм конкретної країни, що закріплюють засади політичної, економічної і соціальної організації суспільного життя, порядок формування, організацію і компетенцію органів державної влади, територіальну організацію держави, визначають основи взаємовідносин держави та особи.

КОНТИНУІТЕТ (англ. *continuity* – неперервність) – правило парламентської процедури, згідно з яким законопроект, не затверджений до кінця тієї сесії парламенту, на якій він був внесений, розглядається із відповідної стадії на наступній сесії.

КОНТРАСИГНАТУРА (контрасигнація) (лат. *contrasignatura* – міністерський підпис, від *contra* – проти і *signo* – підписую) – скріплення акта глави, держави підписом прем'єр-міністра та/або відповідального міністра, без якого акт не набуває юридичної сили, внаслідок чого він приймає на себе юридичну і політичну відповідальність за акт глави держави.

ЛЕГІСЛАТУРА (лат. *lex, legis* – закон і *latus* – внесений, встановлений) – 1) встановлений законом строк повноважень, а також фактичний період діяльності обраного представницького органу; 2) назва парламентів в окремих державах, а також у ряді штатів США та Індії.

ЛЕГІТИМНІСТЬ (лат. *legitimus* – законний, правомірний, належний, від *legis* – закон) – термін, який використовується для характеристики визнання суспільного порядку, що дає останньому підстави встановлювати загальнообов'язкові вимоги і зразки поведінки. Звичайно застосовується по відношенню до політичної влади. Л. політичної влади означає визнання її підвладними, яке ґрунтується на їх переконанні у правомірності влади.

МАНДАТ (депутатський) (лат. *mandatum*, від *mando* – доручаю) – 1. Документ, що підтверджує законність повноважень депутата парламенту, іншого представницького органу. 2. Публічна функція, що покладається на депутата парламенту, іншого представницького органу шляхом виборів і зміст якої визначається Конституцією та законами держави.

МАНДАТАРІЙ (лат. *mandatarius*) – особа, орган, держава, що одержали мандат.

МЕТОДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ – сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні

відносини, що становлять предмет галузі конституційного права. Основними такими методами є: установлення прав, дозволяння, заборона, покладання обов'язків і відповідальності.

МІНІСТЕРСТВО (лат. *ministro* – службу, управляю) – найважливіший центральний орган виконавчої влади, що входить до структури уряду і здійснює керівництво певною галуззю господарства або управління

МІНІСТР (фр. *ministre*, від лат. *minister* – слуга) – родова назва керівника одного з найбільш важливих центральних органів державного управління – міністерства, що входить до структури уряду.

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення

НАТУРАЛІЗАЦІЯ (від лат. *naturalis* – природний) – прийняття до громадянства держави за клопотанням особи із дотриманням вимог передбачених чинним законодавством держави.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – повновладдя нації, її політична свобода, здатність самостійно визначати характер свого національного життя, зокрема здатність політично самовизначатися (відділятися та утворювати самостійну державу).

ОБСТРУКЦІЯ (лат. – перепона, перешкода, від – споруджувати, захаращувати, завалювати) – демонстративний спосіб висловлення протесту, спрямований на зрив певних громад, чи політ, заходів, засідань тощо. Є одним з методів парламентської боротьби, недопущення чи припинення обговорення і прийняття парламентом певного законопроекту, неприйнятного для парламентської фракції, опозиції. Здійснюється шляхом неявки депутатів на засідання, їх демонстративного групового виходу із зали засідання; здійснення галасу, заплескування виступаючих тощо.

ОМБУДСМАН, ОМБУДСМЕН (швед, *ombudsman* - представник чийх-небудь інтересів) – спеціально обрана (призначена) посадова особа, на яку покладається здійснення контролю за дотриманням прав людини адміністративними органами.

ОПОЗИЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА (лат. *oppositio* – протиставлення) – група депутатів парламенту або парламентська фракція політичної партії, яка не бере участі у формуванні уряду і виступає проти урядової політики.

ОПТАЦІЯ – спосіб набуття чи припинення громадянства шляхом добровільного вибору особи, має місце тоді коли територія переходить від однієї держави до іншої чи проголошення частини території новою незалежною державою.

ОСОБА – це людина зі своїми індивідуально вираженими й соціально зумовленими рисами. Поняття «особа» позначає водночас і людину, і громадянина, а також іноземного громадянина та особу без громадянства.

ПАРЛАМЕНТ (англ. parliament, від фр. parler - говорити) – родова назва вищого колегіального загальнонаціонального представницького і законодавчого органу в демократичних державах, який відображає суверенну волю народу і працює на постійній основі (паралельна назва - легіслатура).

ПАРЛАМЕНТАРІЙ – 1) особа, яка на тій чи іншій підставі є членом парламенту. Такими підставами можуть бути обрання, призначення, обіймання певної посади на державній службі, наявність дворянського титулу тощо. У різних країнах П. називають по-різному: членами парламенту, депутатами парламенту, конгресменами, сенаторами, народними представниками, народними депутатами тощо.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ (ПАРЄ) – дорадчий орган Ради Європи (РЄ). До складу ПАРЄ входять 602 парламентарії, з яких 301 є членами, а 301 – їх заступниками. Парламентарії визначаються національними парламентами відповідно до квот, зафіксованих у Статуті РЄ. Україна представлена в ПАРЄ 12 членами і 12 заступниками.

ПЕТИЦІЯ (лат. petitio, від peto – прошу) – право громадян направляти індивідуальні та колективні послання в органи державної влади, органи місцевого самоврядування, до їх посадових осіб, які повинні дати відповідь на ці звернення. Виділяють три види П.- пропозиції, заяви і скарги.

ПОЗБАВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА – це припинення громадянства особи, здійснене з ініціативи уповноваженого державного органу від імені держави.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

ПРАВА ЛЮДИНИ – соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

ПРАВО ГРУНТУ (лат. jus soli) принцип набуття громадянства за народженням згідно з яким дитина набуває громадянство держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків або якщо батьки невідомі.

ПРАВО КРОВІ (лат. jus sanguinis) – принцип набуття громадянства за народженням згідно з яким дитина набуває громадянство тієї держави, громадянами якої є її батьки, незалежно від місця народження.

ПРАВОВИЙ СТАТУС (від лат. status – становище) – це встановлена нормами права сукупність прав, обов'язків і відповідальності його суб'єктів – громадян, організацій, установ тощо.

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ – здійснення влади через вільно обрані народом представницькі органи.

ПРЕЗИДЕНТ (від лат. - praesidens означає буквально – той, хто сидить спереду) – 1) обраний на певний термін глава держави; 2) обраний керівник установ, організацій; 3) найвища посадова особа компанії, корпорації.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР (фр. premier-ministre – перший міністр) – назва посади глави уряду у більшості країн із парламентарними і змішаною республіканською формами державного правління. У президентських республіках посада П.-м., як правило, відсутня.

РЕІНТЕГРАЦІЯ – спосіб поновлення у громадянстві якої-небудь держави осіб, що раніше його мали.

РЕПАТРІАЦІЯ – повернення на батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених та цивільних осіб, які під час війни опинилися за межами своєї країни та перебували довший час поза батьківщиною. Особливого політичного змісту набув термін «репатріація» у стосунку до повернення політичних емігрантів до країн їх походження.

РЕСПУБЛІКА (лат. respublica – суспільна справа, від res – справа і publicus – суспільний, всенародний) – форма державного правління, при якій суверенне право на владу належить громадянам (народу), а вищі органи держави або обираються населенням, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом). Правління, що здійснюється на основі представництва народу, вважається республіканським незалежно від того, користуються громадяни дійсними чи тільки формальними правами на владу.

РЕСПУБЛІКА ЗМІШАНОГО ТИПУ – різновид республіканської форми державного правління, що характеризується поєднанням елементів президентської і парламентарної республік.

РЕФЕРЕНДУМ (лат. referendum - те, що має бути повідомлене) – важлива форма безпосередньої демократії, що являє собою голосування виборців (певної, визначеної законом групи виборців), шляхом якого ухвалюється рішення з будь-яких питань державного або самоврядного характеру крім тих, котрі згідно з законом не можуть бути винесені на Р.), що обов'язкове для виконання органами, організаціями і громадянами, відносно яких це рішення має імперативний характер.

РЕЦЕПЦІЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ (конституційно-правова рецепція)» (від лат. «receptio» - прийом, сприйняття) – це конституційно-правовий феномен і процес міждержавної політико-правової взаємодії, що має кростемпоральний характер та полягає в можливості чи необхідності сприйняття, впровадження та засвоєння зарубіжного конституційно-правового матеріалу або міжнародно-правової норми національною системою конституційного права з метою їх модернізації та розвитку

СУБСИДІАРНІСТЬ (У ЮРИДИЧНОМУ ЗНАЧЕННІ) (від лат. subsidiarius – допоміжний, додатковий) – принцип, згідно з яким розподіл повноважень між різними територіальними рівнями влади здійснюється таким чином, що найнижчий рівень влади отримує такі повноваження, які

наступний за ним територіальний рівень влади не може здійснити ефективніше.

СУВЕРЕНІТЕТ (від фр. *souverainete* - верховна влада) – верховенство і незалежність влади, тобто її право на власний розсуд розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої влади. У конституційному праві розрізняють кілька видів (форм) С.: державний, національний та народний.

СУДОВИЙ ІМУНІТЕТ – ще одна із гарантій незалежності суддів, означає, що суддя не може бути притягнутий до дисциплінарної й, більше того, до кримінальної відповідальності за свої рішення у конкретних справах, за винятком випадків, передбачених законом.

ТРАНСФЕРТ – зміна громадянства у зв'язку з переходом території від однієї держави до іншої без права вибору (мало місце після Другої світової війни).

УНІТАРНА ДЕРЖАВА (від лат. *unitas* - єдність) – держава, всі або переважна більшість вищих територіальних одиниць якої не мають державоподібного статусу.

УРЯД – вищий колегіальний орган загальної компетенції в системі органів виконавчої влади, який здійснює керівництво виконавчою і розпорядчою діяльністю в державі.

ФІЛІАЦІЯ (франц. *filiation*, від лат. *filia* – донька, *filius* – син) – набуття громадянства за народженням.

ФОРМА ДЕРЖАВИ – сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлена інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади. Елементами Ф.д. є форма державного правління (інституціональні характеристики організації влади), форма державного устрою (територіальні характеристики організації влади) і політичний режим (функціональні характеристики організації влади)

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО (ПОЛІТИКО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО) УСТРОЮ – спосіб територіальної організації держави, який визначається принципами взаємовідносин держави як цілого та її територіальних складових частин. Розрізняють дві Ф.д.у. – унітаризм і федералізм.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави – глави держави, парламенту, уряду. Залежно від правового статусу глави держави і порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняють дві основних Ф.д.п. – монархію і республіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верлос Н. В. Рецепт у конституційному праві: досвід компаративного аналізу : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2020. 364 с.
2. Конституційне право : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.
3. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2011. 380 с.
4. Мала енциклопедія конституційного права (словник основних понять і термінів, використаних у посібнику). *Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб.* Київ : Атіка, 2006. С. 534–564.
5. Шляхтун П. П. Парламентаризм : словник-довідник. Київ : Парламентське видавництво, 2003. 151 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ВСІХ ТЕМ КУРСУ

Нормативні акти:

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 10.04.2023 р.).
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 10.04.2023 р.).
3. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
4. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції : Закон України від 08.10.2015 р.

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31719#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  8. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  9. Про Державний герб України : Постанова Верховної Ради України: Закон України від 19.02.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-12#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  10. Про Державний прапор України : Постанова Верховної Ради України від 28.01.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-12#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.04.2023).
  12. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  13. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.04.2023).
  14. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  15. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  16. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#n107> (дата звернення: 10.04.2023).
  17. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#n345> (дата звернення: 10.04.2023).
  18. Про імміграцію : Закон України від 07.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  19. Про Державний Гімн України : Закон України від 06.03.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  20. Про закордонних українців : Закон України від 04.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
  21. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 10.04.2023).

22. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#n324> (дата звернення: 10.04.2023).
23. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.04.2023).
25. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 10.04.2023 р.).

Друковані видання

Основна література

1. Бабін І. І., Білоскурська О. В. Конституційне право : навч.-метод. посіб. Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 240 с.
2. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с.
3. Конституційне право України : підручник. Вид. 10-те (ювілейне), перероб. та допов. Ужгород : РІК-У, 2020. 504 с.
4. Конституційне право : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.
5. Тертишник В. М. Конституція України : наук.-практ. коментар. Київ : Алерта, 2022. 430 с.

Додаткова література

1. Батанова Н. М. Феномен конституційно-правової відповідальності: аксіологічний потенціал та проблеми ефективності реалізації. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 83–87.
2. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія. Харків : Право, 2018. 384 с.
3. Верлос Н. В. Рецепція у конституційному праві: досвід компаративного аналізу : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2020. 364 с.
4. Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133.
5. Верлос Н. В. Омбудсман в механізмі захисту прав людини в Україні: пошук ефективної моделі в контексті запозичення зарубіжного досвіду. *Вісник Запорізького національного університету. Сер. : Юридичні науки*. 2018. № 2. С. 23–32.
6. Верлос Н. В. Рецепція інституту медіації як альтернативного способу захисту конституційних прав людини і громадянина в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Сер. : Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 29–39.

7. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с.
8. Іншин М. І., Севрюков Д. Г. Соціальне громадянство: історія та сучасність. Київ : Людмила, 2020. 208 с.
9. Конституційне право України : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і допов. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянїна. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.
10. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану : матеріали наук. семінару (м. Львів, 23 червня 2022 р.) / упоряд. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 315 с.
11. Конституційно-правові проблеми місцевого самоврядування та децентралізації публічної влади в Україні : монографія / за ред. О. В. Батанова. Київ : Талком, 2021. 498 с.
12. Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія / Д. С. Терлецький, О. В. Марусяк, Ю. Д. Батан, М. та ін. ; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої. Одеса : Гельветика, 2022. 356 с.
13. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 327 с.
14. Сінкевич О. В. Функції конституційного права як галузі права України : монографія. Київ : Ліра-К, 2020. 462 с.
15. Batanov O., Verlos N., Lotiuk O., Sinkevych O. Ombudsman Institute: Basic Models and Problems of Reception in Constitutional Law. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, № 29. P. 273–281.
16. Verlos N. V. Reception as a general legal and constitutional legal phenomenon. *Jurisprudence issues in the development of legal literacy and legal awareness of citizens: collective monograph* / D. M. Bielov, S. B. Buletsa, Yu. M. Bysaga et al. Lviv ; Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 216–242.
17. Verlos N. V. Reception of the institutes of the constitutional mechanism for the protection of human rights in Ukraine. *Priority tasks and strategies for the development of jurisprudence: collective monograph* / D. M. Bielov, M. Yu. Vikhliaev, M. V. Hromovchuk et al. Lviv ; Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 123–144.
18. Constitutional principles of functioning of democratic institutions in the conditions of COVID-19 pandemic / O. Batanov, N. Batanova, N. Verlos et al. *Domestic practice and foreign experience. DIXI*. 2022. Vol. 24, № 1. P. 1–19.

Навчальне видання
(українською мовою)

Верлос Наталя Володимирівна

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК У СХЕМАХ І ТАБЛИЦЯХ
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право»
освітньо-професійної програми «Право» : в 2 частинах
Частина 1

Рецензент *О. В. Батанов*

Відповідальний за випуск *В. К. Колпаков*

Коректор *Н. В. Верлос*